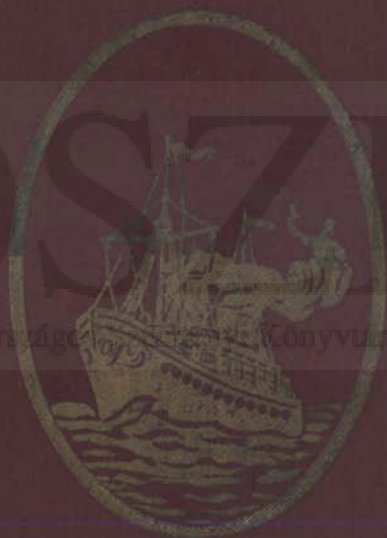

M: 2
12.480
6

HAT VILÁGRÉSZ

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Magyar Könyvtár

A HAT VILÁGRÉS Z
UTAZÁSOK ÉS FELFEDEZÉSEK

SZERKESZTI: HALÁSZ GYULA

VI.

BIRÓ LAJOS
HÉT ÉV ÚJ-GUINEÁBAN
LEVELEK KÉT VILÁGRÉS ZBŐL

VILÁGIRODALOM KÖNYVKIADÓVÁLLALAT
WEILER ÉS TÁRSA KIADÁSA
BUDAPEST

BIRÓ LAJOS

HÉT ÉV ÚJ-GUINEÁBAN

LEVELEK KÉT VILÁGRÉSZBŐL

A SZERZŐ ARCKÉPÉVEL ÉS KÉPMELLÉKLETEKKEL

VILÁGIRODALOM-KIADÁS

MINDEN JOG A SZERZŐÉ

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

M 12. 480 / 6 : 2 (R 2)

ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR

1968/R leltár

Nagy utazásokat tenni, átvágni ismeretlen országrészekben, bejárni idegen országokat nem azért nehéz, mintha nem volna hozzá elég vállalkozó bátor ember, hanem azért, mert költséges. Ezt csak gazdag ember teheti vagy gazdag emberek támogatásával lehet megtenni. Maguk az államok ritkán buzdulnak fel ilyen expedíciókra, ha igaz is, hogy ezek szoktak a legeredményesebbek lenni. Messze világrészekbe, ismeretlen földrészekbe utazni, magában véve, legfőljebb útikalandokat eredményez, pedig az értékes eredményt csak azok az új ismeretek szolgáltatják, amiket az utazók e tájakról térképeken, a természeti viszonyokról pedig pontos megfigyelésekben, állat-, növény- és ásványtani gyűjteményekben magukkal hoznak, az ott lakó népekről pedig hasonlóképpen néprajzi gyűjteményekkel igazolt új adatokat szolgáltatnak. Nem az a fontos, hogy járt-e már ott előttünk más ember, hiszen meg lehet, hogy sokan jártak ott már, talán mi se megyünk egyedül, hanem az lesz csak a maradandó, amit új ismeretekben és az ezeket bizonyító gyűjteményekben magunkkal hoztunk.

Ehhez pedig nem mindig kell sok tagból álló, nagy rakattal és műszerek sokaságával felszerelt expedíció. Sőt legtöbbször éppen ez a baj, a nagy feltűnés lett sokszor a nyugodt munka ellensége és akadályozója. Néptanulmányozás pedig így éppen lehetséges.

Én magam is így gondolkoztam és így is tettem új-guineai utazásomban. Nincs módomban, hogy hatod- vagy hetedmagammal menjek, maradok hát 6–7 esztendeig, akkor a mérleg ki lesz egyenlítő. Egymagamban tán több lesz a bajom, de legalább mindig meglesz a szükséges egyetértés. Egyes ember könnyebben át tudja vágni magát minden bajon, három embernek nem három meg három a nehézsége, hanem háromszor három. Ha nem lesz is költségem, hogy sok helyet bejárjak, meghúzódom egy-egy helyen, annál alaposabban ki-kutathatok egy-egy tájat vagy népet!

Hanem a míg odáig jutottam, hogy erre a nagy útra, Új-Guineába eljuthattam, annak hosszú kálváriája volt, annak nagy ára volt, egy egész élet szenvedése. De nem bántam meg. Jól esik azért töredelmesen megvallanom, hogyan történt. Dicsekednem nem lehet vele, de legalább elmondom, — mások elrettentésére, hogy példamat követni ne legyen senkinek se kedve.

Ott kezdem, hogy még kora ifjúságomban, gimnazista koromban beleszerettem a természettudományokba, annak is éppen a legjobban lenézett ágába, a rovarászatba. Amiről nálunk mindenki azt tartja, hogy az csak gyermekeknek való mulatság. Ott künn Új-Guineában azt tapasztaltam, hogy a németek már tudták, mi az, mert félték tőle és tiltották. Az új-guineai német gyarmatkormány jól megfizette azt a kevés

hivatalnokját, aki három esztendőre a gyarmatra kijött, odavissza útiköltséggel, kijövetkor és hazamenetkor rangemelés-sel és a hazánál hatszorta nagyobb fizetéssel, az ott eltöltött idő kétszeresre való számításával, de szerződésileg kikötötte, hogy nem szabad foglalkoznia semmiféle gyűjtéssel a maga számára, még madarakkal, bogarakkal, lepkékkel vagy növényekkel sem. Okának azt adták, hogy aki ezekkel foglalkozik, annyira szenvedélye lesz, hogy elhanyagolja hivatalát is.

Itthon meg se látják, de exotikus vidékeken feltűnik és nagy megbecsülésben részesül a természetvizsgáló. Sőt e foglalkozás még jövedelmező is. Onnan mindenki szeretne hazavinni valamit, természetesen mind szeretné készen kapni, hogy majd otthon, múzeumoknál és szakembereknél dicsekedjék vele. Mennyi sok megszorult ember igyekezett hozzám járni ezért inasiskolába. Nem voltam féltékeny rájuk, úgy is tudtam, hogy nem sokra viszik, pedig dicsekedtek, hogy otthon gyerekkorukban ilyen-olyan gyűjtők voltak.

Régen készültem én valahova exotikus tájra. Eleinte Dél-Amerikában, Braziliában kerestem ideáloamat. Ha tudtam valakiről, hogy odakészül, írtam a levelet, ajánlkozva akár inasnak is. Persze nem válaszoltak. Így szokták azt tenni, tudom, mert én is kaptam sok ilyen ajánlkozó levelet, aztán én is válasz nélkül hagytam. De legalább maradt nekem ebből is annyi jó, hogy tanultam sokféle nyelvet, még spanyolt is, ami most jó egyszerű spanyol könyvekre.

Sok szemrehányást, bizony még lenézést is kellett elszenvednem, hogy félbenmaradt existencia lettem. Tanultam két-féle pályát is, de utolsó vizsgámat egyikről sem tettem le. A papi vizsgát azért nem tettem le, mert a külföldi misszió-társulatok nem akartak hittérítőnek bevenni. A tanári vizsgát pedig azért nem, mert attól féltem, megvallom az igazat, hogy szerelmes találok lenni és megházasodom, akkor aztán nem mehetek. Pedig kivált Kecskeméten nagy veszedelemben forogtam. Nem mondom, hogy párszor meg nem tántorodtam, de a lányoknak több eszük volt.

Így hánykódtam-vetődtem én itthon jó 38 esztendő koro-mig. Minden reménységem meglehetősen nagy, mintegy 20.000 darabból álló válogatott rovargyűjteményem volt, hogy annak az árával majd csak sikerül valahova exotikus tájra kijutnom. Végre is az segített meg.

Akkor készültünk 1896-ban a milleniumi ünnepélyre. Mi magyar zoológusok úgy készültünk erre, hogy elhatároztuk összegyűjteni az adatokat arra, hogy micsoda állatokat ismer-tünk meg már hazánkban az ezeredik évig. Meg is jelent a Természettudományi Társaság kiadásában két vaskos kötet-ben, az állalékállatokról a nagy emlősökg. Lesz belőle mit lopni az úgynevezett utódállamoknak.

Engemet azonban egy újabb eszme kapott meg. Én kezd-

jem meg a magyar zoológiában az új ezredét. Megmutatjuk, hogy mennyire ismertük meg hazánkat az ezredév utolsó esztendejében, most már mutassuk meg, hogy megálljunk helyünket nemcsak itthon, hanem a nagyvilág előtt is. Keljünk versenyre a nemzetek tudományos versenyének a színterén a külfölddel, távoli exotikus tájak természeti újdonságainak megismertetésével. Így kezdjük meg az új ezerévet! Meg voltam győződve, hogy Nemzeti Múzeumunkban, Egyetemeinken és magányos természetvizsgálóinkban, olyan elsőrangú természetvizsgálók tudós kara áll mögöttem, mely megfelel annak a feladatnak, hogy felismeri és leírja az exotikus tájakról érkező új és eddig ismeretlen állatfajokat és növényeket, úgyhogy azok ismertetését az internacionális tudomány szakemberei a magyar irodalomban keressék és találják meg, az ennek alapjául szolgáló darabok pedig Nemzeti Múzeumunk gyűjteményének irigyelt kincsei maradjanak.

Magától jött az alkalom, hogy tervemmel nyilvánosan előállhassak. Legelsőben is az én igazán atyai barátomnak és pártfogómnak, dr. Chyzer Kornél miniszteri tanácsosnak a véleményét óhajtottam kikérni, ami meg is történt, még pedig elég sajtóságos körülmények közt. Bár mindennapos voltam nála, mégsem mertem neki előszóval elmondani, hanem tervemet emlékirat formájában leírva, 1895 január 18-án este elbúcsúzáskor átadtam, azzal a kéréssel, hogy olvassa el és ha jónak találja tervemet, akkor beszéljünk róla, ha pedig nem helyesli, a hallgatás is felelet lesz. Másnap egész nap szorongva vártam a szót, de csak az esteli távozáskor szólalt meg: A terv elég merész és kockázatos, de olyan szép, hogy érdemes érte megkockáztatni az életet!

A következő február 9-én tartott emlékünnepet a Természettudományi Társulat a két év előtt Új-Guineában elhalt nagyenyedi származású Fenichel Sámuel felett, ki 14 hónapi ottléte után meghalt. Gyűjteményének egy része hazakerült. Az ünnepi szónoklatok kedvező hangulatot szereztek tervemnek, mert hangsúlyozhattam, hogy ha tehát olyan sokat érők az Új-Guineában gyűjtött tárgyak és csakugyan olyan sajnálatos, hogy tovább nem gyűjthetett, hát itt vagyok én és folytatom!

Mindamelletts soká húzódott a dolog, még szeptember közepén se tudtam bizonyosat, — a bizonytalanságban elvesztettem néhány hónapot, amit előzetes tanulmányokra fordíthattam volna. Végre november 7-én útnak indulhattam a génuai kikötőbe, ezer forintért eladott gyűjteményem árából.

Ezentúl Leveleim veszik át a szót. Még ehhez is megjegyzem, hogy ez a levélalak nem irodalmi forma, mert ezek valóságos levelek gyanánt jöttek, de kihagyva a kihagyandókat, a Természettudományi Társulat jónak látta közölni. Több-kevesebb megszakítással küldtem e leveleket 1896-tól 1902-ig. Ezek lettek az én naplóim, mert ilyen külön nem

esináltam. Annyi sokféle naplót kellett nekem úgyis írni, külön a megfelelő természeti tárgyakról, még többet a néprajziakról, se időm, se kedvem, hogy még a velem történt apró dolgokról is rubrikát vezessek.

Különben is meglehetősen egyhangú volt az élet ott Új-Guineában. Németország nagyon későn jött arra a gondolatra, hogy gyarmatokat szerezzen, a jobb tájékokat már elfoglalták előle más európai népek. Neki a legrosszabbak maradtak, Afrikában Kamerun, a Csendes-Óceánban Új-Guinea. A világ legogésztelenebb részei. Állandó betegség ott a malária. Jobb volna ugyan a hegyek közt, de az ilyen kezdetleges gyarmat nem hagyhatja el a kikötőket, mert az európai csak ott van védve.

Maga a malária még nem halálos betegség, de heteken, hónapokon át egyfolytában gyötrődve, úgy elgyöngíti az embert, hogy sok más apró betegség könnyen elviszi. De van halálos formája is: a veseláz. Semmi esetre se lélekemelő látni, hogy hullnak el mellőlünk a többiek. Én éppen 1896 január 1-én kötöttem ki, akkor 17 európai volt azon a főtelepen, de már augusztus elején én lettem a második, legrégibb újguineánus, a többi vagy elpusztult, vagy megijedt és visszament. Szomorú volt ott az élet nagyon. Ne is tessék majd a levelek rémelyikének a hangját komolyan venni, mert például a legvidámabb hangú levelemet olyan betegen írtam, hogy minden 5–10 percben le kellett közben feküdni és pihenni. Leveleim hangulatával magamat igyekeztem buzdítani.

Különösen az első hat hónap volt nagyon rossz a folytonos maláriától. Ott nincs tél, ami legalább egyidőre megszakitáná. Legalább a levegőváltoztatás jó hatásától vártam enyhülést, éppen azért szívesen vettem a nyugati partok messzibb táján lakó magányos telepes meghívását Berlin-hafenbe. Úgy nézhettem ki, hogy előrelátó német gazdám még hivatalos felhatalmazást is eszközölt ki, hogy halálom esetére ő legyen hagyatékom gondnoka. Nekem nem jutott eszembe, csak rossz nyelvek gyanúsították később azzal, gyűjteményeim megkerítésére gondolt. Pedig hát úgy fordult a sors, hogy még annak az évnek a végén én kísérhettem őt az örök nyugalom helyére.

Az elmúlás gondolata állandóan ott lebegett köztünk. Szokott társalgási téma volt, ha a hajó kéthónaponként megérkezésekor, vagy nagyobb ünnepeken az a néhány európai összejött, azt tárgyalni, hogy vajjon a másik hajó érkezéséig, vagy ünnepig ki nem lesz már köztünk? Kijelöltük, hogy minden valószínűség szerint kit fogunk addig kikísérni a korallok közé, a tropikus virágokkal díszes csendes temetőbe? Magától értetődik, hogy ezekbe az eshetőségekbe senki se számította be magát. El se tudnák itthon gondolni, hogy

mennyi mulatságra adhat még az ilyen beszéd tárgy is alkalmat, mennyi bátorítást, vigasztalást ad a megszokása a halál gondolatának. Magamról tudom, hogy még lázasabb tevékenységre buzdít. Közel lehet a vég, igyekezzünk az időt minél jobban kihasználni s addig valami hasznosat, valami érdemeset cselekedni.

Talán ez a borongás meglátszik leveleimen is, miket az első pár esztendőben elég szorgalmasan írogattam 1897 végéig, amikor áthajóztam Hátsó-Indiába, Singaporeba, onnan pedig Jávasziget buitenzorgi híres tropikus fűvészkertjébe. Két évi folytonos malária után jól esett kissé egészségemet is foltoztatni, felszerelésemet is kiegészíteni. De a legfőbb okom mégis az volt, hogy már jövőskor észrevettem, hogy Singaporeban gazdag könyvtára van a múzeumnak. Arra volt szükségem, hogy zoológiai és etnográfiai irodalmat tanulmányozhassak és ez úton annál értékesebb megfigyelésekre tehessek szert további új-guineai gyűjtésben. Onnan Buitenzorgba mentem át, hasonló célból, a botanikai irodalmat és kertet áttanulmányozni. Hát hiszen ez mind jó és okos dolog volt, sok hasznomra is volt, de az már nem volt se okos, se jó cselekedetem, hogy onnan egy betű hírt se adtam magamról, úgyhogy idehaza azt gondolták, hogy elpusztultam. Bajos annak az okát is magyarázni, de aki hallott valamit a tropikus idegbajról, az megérti: fejembe vettem, hogy nekem, mint igazi újguineánusnak, nem is szabad, nem is illik *Azsiából* leveleznem. Ez a rögeszmém addig tartott, míg nem jött helyette egy másik.

Így aztán csak 1898 augusztusában adtam fel ismét új-guineai levelet, most már a sziget távoli keleti végéről, a Huon-Golf melletti Simbangról. Ott eltöltött ötnegyedévi időről már ismét beszámolnak elég szorgalmasan írott leveleim. Ez a hely Német-Új-Guineának egyik legszebb tája és európai településre legalkalmasabb hely, semmi se hiányzik hozzá. Finschhafen nevű gyönyörű szép öblét már maga a Természet kiépítette nagy kereskedelmi és hadikikötővé, környéke aránylag egészséges, van hely nagy városnak és termékeny határának, közel a havasalji tájba nyúló Sattelberg üdülővárosnak, olyan menetes feljáróval, hogy oda vasutat terveztek. Terveztek igenis, kimenő utamban a mi hajónk vitte is a leendő város kikötője és beépítendő környékének a térképét, ami arra volt szánva, hogy szétosszák, az egész világon, oda hívogatva az új települőket. Ki voltak rajta jelölve a legrövidebb kereskedelmi tengeri utak minden világrész felé, — csakhogy mire odaértem, azalatt ott járt egy földrengés és tengerárja, olyanforma, mint a mostani japáni pusztulás. Szerencsére, ott még nem volt mit pusztítani, csak a térképek lettek szükségtelenné. Még a telepet is otthagyták, csak egy

hittérítőtelep maradt ott a biztos hegyoldalban, ahol én is lakást kaptam.

Itt volt nekem a legpompásabb gyűjtőhelyem, állatokra, növényekre, a tengerszintől a havasalji tájig. A nép nyelve is hozzáférhető volt, mert mint legrégibb telepítés, nyelvtan és szótár megfejtve, nem kellett, mint Erimában, magamnak keresni a szavak jelentését is. A legszebb és legteljesebb ethnográfiai gyűjteményt állítottam össze, magyarázatokkal.

Új-Guinea keleti részéről 1899 közepén visszatértem a közepső partvidékre, Friedrich-Wilhelmshafenbe, majd 1900 első hónapjában a Finisterre-(Világvége-)hegység alatt lévő Stephansortba, melyről utolsó leveleim adnak részleteket. Válogattam a legközelebbi útitervekben: észak felé a Carolina-szigetekre, vagy a közelebbi Új-Irlandba, vagy megfogadjam azt a hazulról kapott jó tanácsot, hogy készüljek hazafelé. De előbb átmenőleg szerezzem vissza egészségemet és szokjak vissza a mérsékelt klímába, amire legalkalmasabb volna egy új-zélandi hosszabb időzés. Új-Irland már nem esábiott, mert alkalmam volt egy munkásszerző kis gőzösön hat heti úton körüljárni és sok helyen meglátogatni. Ellenben alkalmilag akkor nyílt meg előttem egy addig ki nem kutatott szigetcsoport, a French-szigetek. Oda nem volt semmi közlekedés, de a felvirágzó telep tulajdonosa megegyezett a gőzös kapitányával, hogy útbaejti mindig, ha tőle megfelelő szállítást kap. A French-szigetet választottam s odaköltöztem a gőzösön egész felszereléssel. De ez a szigetség száraz talajú, érdektelen helynek bizonyult s emellett nagyon elhatalmasodott a malária következtében fellépő májbajom. Házigazdám éppen készült Sydneybe menni, hogy egy kis gőzöst vegyen, az időközben érkező gőzös hajóorvosa is azt tanácsolta, hogy vegyem komolyan a májbajomat s menjek vele rögtön Új-Zélandba, vagy legalább a legközelebbi kikötőig Ausztráliába. Hát bizony az a legközelebbi kikötő csak 18 napi tengeri utazás volt, de menni kellett. A hajón aztán meg is javult az állapotom, Ausztráliában szépen gyűjthettem apró állatokat Sydney környékén és a Kék-hegységben.

Hanem Ausztráliában olyan furcsa kalandon estem át, amit elképzelni is bajos. Nem bírtam kiállani az éghajlatát, mindig fáztam, valósággal dideregtem. Pedig Ausztrália, Sydney táján éppen nem hideg, olyanforma az éghajlata, mint Egyiptomnak, de még november végén értem oda, ami ott a déli féltekén olyanforma, mint nálunk június. Ám az én tropikus hőséghez szokott testem már ezt se bírta ki. Szó se lehetett most már, hogy elmehessek Új-Zélandba. Alig vártam, hogy egy hónap mulva visszatérjen a hajó és én is hazamehessek Új-Guineába.

Ausztráliából visszamenet ismét az a baj állott elő, hogy az én dán születésű frenchszigeti házigazdám valami csekélységen összeveszett a hajóskapitánnyal, ez pedig aztán nem állott meg French-szigetnél, hanem elvitt bennünket Új-Guineába. Nekem pedig French-szigeten maradt mindenem. Három hónapig kellett várnom míg egy alkalmi hajóval French-szigetre juthattam és utána ismét két hónapig kellett lesni, amíg egy másik akadt, amelyik kihozott. Ráment French-szigetre az egész 1901. esztendő.

Hanem ez a tízhónapos várakozás már nekem is sok volt. Menjünk haza. Fel is ültem az Európa felé induló gőzösre 1901 december 21-ikén, haza érkeztem Budapestre 1902 augusztus 27-én. Ez se mindennapi dolog, de nekem így kellett cselekednem, — orvosi tanácsra. Egy hathetes utazást megtenni nyolc hónap alatt. Végig kellett próbálnom mindenféle klimát. Új-Guinea után Jávában és Singaporeban a nedves forrót 3—3 hétig, Ceylonban 2 hétig a kissé száraz forrót, átutazva Kelet-India déli csúcsára Tutikorinba érve, Madura, Trichinopoli. Madrason egy-két hétre megállapodva, a száraz kontinentális forró éghajlat következett Bombayig. Betetőzve Arábiában Muscaton való egyhónapos időzésem a világ egyik legszárazabb és legmelegebb helyén, ahol nem volt ujság 51 Celsius foknyi hőmérsék a szobánkban éjjel. Az augusztus elején Adenben, később Egyiptomban élvezett forróság már csak hűselés számba ment. Jó volt ez a hosszas utazás légkurának is, sőt meg vagyok győződve, hogy csak ennek köszönhetem, hogy úgy nem jártam, mint több ismerősöm, akik közül csak egy érte el Európát, de hazáját már az sem. De előttem ez az ázsiai tartózkodás más tekintetben volt fontos, néprajzi szempontból. Látni akartam az élő kultúra legalacsonyabb fokán, a körorszakban élő nép után annak az ellentétjét a legmagasabb öskultúrájú ázsiai népet. A kettőt egybevetve, egészen új világ, egészen új eszmekör tárult fel előttem.

Úgy kizökkentem az európai klimából, az európai életből, hogy évek kellettek, míg ismét visszaszoktam úgy ahogy. Legnehezebb volt hozzászokni a télhez. Már az első telet se bírtam ki, le kellett mennem telelni Afrikába, majd Krétába. Lassanként akklimatizálódtam, bírom a telet, sőt élvezni tudom már a hideg vizet is. De világnézetem nem bír akklimatizálódni, nem tudok látni semmit a régi európai szemmel. Úgy vagyok, mint aki sokáig csak messziről, egy magas hegy tejéről nézte a világot. Aki jó ideig kívül élt azokon a fonák-ságokon és kicsinyességeken, amiket mi többiek mindig benne élve megszoktunk, annak nehezen esik újra hozzászokni. Pedig ilyen apróságokból áll az élet!

Sokat szenvedtem az alatt a hét év alatt, hiszen az alatt jóformán sose voltam egészséges, sok ideig azután sem. De

akkor se volt okom megbánni. Amint a Nemzeti Múzeum magyar című, de latin és idegen nyelveken írt internacionális tartalmú folyóirata, a Természettudományi Füzetek és később latin nyelvű folytatása, az Annales Historico-Naturales Musei Nationalis Hungarici, úgyszintén a Néprajzi Múzeum önálló kötetei ontani kezdték százszámra az Új-Guineában felfedezett új állatok, növények leírásait, szokatlan módon felénk fordult a külföldi irodalom megfelelő tárgyú tudós munkásainak a figyelme és érdeklődése. Legjobb mértékét adják ennek az érdeklődésnek a német folyóiratoknak már 1897-ben kezdődő felfajdulásai, melyeknek dr. B. Hagen, a frankfurti néprajzi múzeum igazgatója Unter den Papua's című, 1899-ben megjelent könyvében így adott hangot:

„Akik eddig Új-Guineában zoológiailag gyűjtöttek, igen jó és érdemes gyűjtők, akik munkájának sokat köszönhetünk, de egyikük se volt tudományosan képzett zoológus. Olyant csak egyet ismerek, a magyar Biró Lajost, aki nagy energiával, vasszorgalommal és tudományos rátermettséggel vette munkába e gyarmatunk állattani kikutatását eredményben gazdagon. A német zoológia eddig elkerülte Vilmos-császár-földet. Nekem igazán álmomban se jut eszembe, hogy a tudomány kozmopolitikai egyetemessége ellen legkisebbet is szóljak; ellenkezőleg, örömmel üdvözlöm, ha idegen kutatók a mi koloniaterrületünket feldolgozni segítenek és ezzel a mi német hazai tudósainkat nemes versenyre hívják és ösztönzik. De Német-Új-Guineában ilyenek után hiába tekintek és most így kérdeznem kell: hol maradnak a mi fiatal német zoológusaink? Miért hagyják a földkerekség állattanilag legérdekesebb vidékén, még hozzá német kolóniában, elveszni a kutatás elsőségének dicsőségét? Nem megszégyenítő-e a mi német természettudományi vállalkozó szellemünkre, hogy olyan vidékeket, amelyek már tizenöt év óta német lobogó alatt állanak, zoológiailag egy magyar tanár tár fel, és hogy a „Természettudományi Füzetek“, a magyar Nemzeti Múzeum folyóirata válik Német-Új-Guineáról a „tudás gyűjtőpontjává!“

Kevesen tudják azt, hogy a természettudományok minden ágának irodalma annyira nemzetközi fontosságú, hogy külön nemzetközi irodalmi szeryei vannak, amelyek még a legkisebb nemzetek irodalmában közölt ujdonságot is nyilvántartják. Az ilyen irodalmi adatot nem ismerni, szégyen akármelyik nemzet hasonló szakbeli tudósának, mert, ha új felfedezésnek tart valamit és kitűnik, hogy valahol a világirodalomban az már közölve volt, és ő azt nem tudta, akkor ő maga állítja ki szakjabeli irodalmi tudatlanságának nyomtatott bizonyítványát. Ez kezeskedik arról, hogy a mi idegennek kimondhatatlan nevű folyóiratunk mégis mindig megmarad annak, ami volt: „az Új-Guineáról való tudás gyűjtőpontja“.

Biró Lajos.

LEVELEK KÉT VILÁGRÉSZBŐL

Chyzer Kornélhoz.

Nápolyi öböl, a „Sachsen“ hajón, 1895 nov. 19.

Megelevenedik előttem a keletiek vallásos eszméje, a lélekvándorlás hite. Mintha ilyen vándorló lélekké váltam volna magam is. Elkezdtem és leéltem egy életet édes hazámban, szép Magyarországon. Lelkem itt erősödött meg, itt nőtt fel magyar eszmékben, a magyar tudomány emlőin; itt tanultam meg szeretni hazát, családot, jóbarátokat, s bárhova távozom is el, lelkem csak ide tér vissza, csak itt talál pihenést.

Most is, mikor a nagy tengerre szállok, ide tér vissza legelső gondolatom, Önökhöz, akiket annyira szerettem.

Hetek óta, napok óta, mintha temetésen lettem volna. Csak a sír nem látszott. Temettem szívembe kedves emlékeimet, szerettem arcát, minden mozdulatát. Temettek engem is. Szép temetésem volt. Példányképeim, a természettudományok kimagasló alakjai, megtiszteltek búcsúszavukkal, akiket legjobban szerettem, mind elkísértek sírom becsukódó ajtajáig. Ha minden eltávozó lélek a becsülésnek, a szeretetnek annyi jele közt távoznék el, mint én, boldógan fogna nagy vándorútjához.

És most vándorló lélek eredj tovább, tovább! Ha boldoggá tett az a tudat, hogy sokak szeretetét viszed magaddal, adjon bátorságot és erőt az a hit, hogy

még hasznos szolgálatokat tehetsz nemzetednek olyan téren, amelyen kevesen éreznek magukban annyi erőt, annyi hivatást, kevesen fognak nagy célhoz öntudatosabban....

A vámon fennakadás nélkül haladtam át. A múzeum s az olasz konzul bizonyítványa megtette a kívánt hatást. Kötéllal átkötötték, leplombázták málhámat s csak a hajón lehetett levenni. Megvizsgálták a kézi poggyászt is. Útitáskám egyik rekeszében valami feketeséget fedezett fel a vén finánc. Felcsillant a szeme: hisz ez tubák! Morzsolgatja, szagolgatja, megízleli, s azután rám bámulva mondja: ez föld! Pár szóval megértett: megyek messze világrészebe. Nem is nézett tovább, csak krétájával rámázolt csomagjaimra egy 9-est. Szolgálat után hozzám csatlakozott az öreg, s beszélt nekem sokat, sokat az ő emigráns életéből.

Pedig csak egy hant volt az, szegény Fenichelnek és — magamnak.

Az osztrák határon elmaradt a német szó s nem is hallottam többet. Genuáig. Még a vámnál se tudtak németül, de franciául mindenütt, Genuában akárhol; nem hiába közel vagyunk a francia határhoz. Megbecsültem az olaszokat azzal, hogy nem is próbáltam sehol a német szót. Csak Milánóban szólaltam meg szórakozottságból magyarul, arra is azt felelte az illető, hogy nem tud németül. El is hittem neki.

Olaszországból nem láttam semmit, csak az állomásokat. Folyton esett az eső, köd borított mindent. Csak Genuában derült ki.

Genua elragadó szép. A Museo Civico gyönyörű szép parkban áll. Egyszerű épület, benne egy nagy terem, abban van összezsúfolva összes gyűjteményük, annyira zsúfolva, hogy nem jutottam hozzá ahhoz, amit reméltem, hogy az új-guineai tárgyakat behatóbban tanulmányozzam. A tulajdonképpeni személyzet három emberből áll, kik értesülve voltak jöttömről dr. Horváth úr leveléből, s a legszívesebben fogadtak. Franciául jól beszélnek, németül még olvasni sem tudnak.

Két délután kirándulást tettem a várost övező falakon túl.

18-án délután a „Sachsen“-re szálltam. Gyönyörű szép időnk, síma tengerünk van. Most éppen a nápolyi öbölben jó messze künn állunk s hallgatjuk az olasz hadihajók ágyúzásának (valami olasz ünnep van) a hegyekről sokszorososan visszaverődő bömbölését. A tengeri életből látott, nem valami nevezetes dolgokról legközelebbi levelemben számolok be.

Aden, 1895 november 29.

Haladunk tovább, tovább. Nem történik velünk semmi. De annál jobb. Mert már az se volt kellemes, mikor még csak kezdődött történni velünk valami. Rájöttem, hogy miért nem szereti a magyar ember a tengert. Mert rosszul lesz tőle. Hát hiszen, ha valami muri után esik meg ez az állapot, oda se neki! De víztől, rossz víztől! Még annak is csak a nézésétől! Borzasztó! Csak maradjon ez a mulatság olyan nációknak, amelyek szódavízen is jól mulatnak, s ha a tengervíztől nyavalyognak, azt hiszik, hogy előbb jól mulattak.

Egész úton valóságos hullámmérő voltam. A többieknek csak rám kellett nézni, ha ki sem mentek is, tájékozva voltak az időjárásról. Csak az vigasztalt, hogy egy dr. juris, aki igazságot mérni jött az Archipelagusra, még érzékenyebb volt a tengerre. Bujtunk is egymás elől ha hullámozott; csak akkor legénykedtünk, mikor tükörsíma volt a tenger. Ilyenkor azután mi is kellőképpen élveztük az asztalunknál prezideáló hajóosztisznak geográfiai előadásait. Nincs a világnak olyan országa, ahol ő még nem volt. Hittük, mert ő maga mondta. Csak egyszer bátorkodtam megkérdezni, hogy hát Magyarországon volt-e? Hogy ne lettem volna,

mondta, hosszú vörös szakállát simogatva, mikor Nubiában jártam, egy egész nagy társaságot vezettem oda.

A Szuezi-csatorna nagyszerű mű lehet, de utazni rajta unalmas. Ha a környékén levő tavakban azt a milliónyi vízi madarat, juhnyájhoz hasonlító pelikánsereget nem látná az ember, nem is volna mit nézni. A homokbuckák érdekeseek annak, aki még nem látott. Mintha a kecskeméti és deliblati futóhomokot innen szakították volna ki, olyan egyformák, csakhogy ezek még kopárabbak.

A Vörös-tengelen semmi vöröset nem láttunk. Voltak olyan naívak is, akik a lemenő Napot bámulták meg, s elhitették magukkal, hogy itt vörösebb, mint másutt, innen a tenger neve.

Ez a tenger se hagyott békét, három napon át rázott; úgy feküdtünk mindnyájan, ahogy és ahova lehetett. Írni se volt kedvem; még most is zúg a fejem, csak az önt belém erőt, hogy pár óra múlva az adeni kikötőbe érünk, s pár órai sétát tehetek a szép holdvilág mellett a szárazföldön.

Látom, hogy bajos lesz egy kicsit nyugodtabban írni, addig míg a szárazon kissé hosszabb időt nem töltünk. Az pedig aligha történhetik addig, míg Singaporet el nem érjük.

Pedig azonkívül, hogy föltettem magamban, hogy írok leveleket, sokat és hosszút, még egyéb dolgot is hoztam magammal, ami mind pihen.

Útközben Port Saidben és Szuezen, akármilyen csekély kirándulásról is szó se lehetett. A hajó alig maradt pár órát; a kikötőtől messze áll; azt megkockáztatni, hogy lemaradjak, nem volt kedvem.

Adenbe úgy éjfél tájban érkezünk meg. Bekocsiztuk a várost magát és elmentünk egész a víztartókig. Most csak a legmélyebbekben volt még víz, az is olyan, mint nálunk a leghinárosabb békapocsolya délben. Aki elszánta magát egy kortyra, a többi kiköpte.

A hőség szépen növekszik, de nem kiállhatatlan.

Ma, november 29-én volt eddig a legmelegebb napunk 29° C.; a víz szintén annyi.

Szerettem volna bővebben leírni utunk csekély eseményeit, hajónkat, útítársainkat, de ahhoz nem ilyen szédelgő fej, émelgő gyomor kell.

Singapōre, 1895 december 18.

Adentől s kōpár vidékétől néhány órai ottidőzés után búcsút véve, éjféli után hajóra szálltunk s indulunk tovább. Lassanként elmaradt Ázsia; másnap még láttuk messziről az afrikai hegyeket, aztán nekivágtunk az Oceánnak. Csak hetednapra kezdtek vörösleni az indiai partok. A föld ott majdnem vérvörös. Ilyen vörös Ceylon földje is, ahol Colombo előtt másnap reggel 6 órakor kikötöttünk. Csak délig maradhattunk ott. Most léptem először trópusi földre. Igyekeztem használni az időt. Sétáltam, bámultam, egy kicsit bogarásztam is.

Ceylonból hatodnapra, december 12-én érkeztünk Singaporeba, hol egy kicsit hosszabban — nyolc napot — időztünk. Ha létezett valaha paradicsom, akkor annak itt kellett lennie. Gyönyörű, szép, apró dombos vidék, kimondhatatlanul szép exotikus növényzet, egész évben tele virággal, türhető, kellemes meleg, melyet naponként eső mérsékel, egészséges éghajlat. Semmi sem hiányzik. Már is a gyermekek paradicsomának nevezik. Az a sokféle nép, sokféle színű, nyelvű, ruházatú. De ezt a paradicsomot is elrontja a divat. Sok bolond divat van a világon, de mindig a legbolondabbak, legnevetségesebbek azok, amiket (a művelt) európaiak találnak ki. Nevetjük a kínai ember fűcsa társadalmi szokásait, a hindu ostoba kasztrendszerét, mely nem képesség, tehetség, szorgalom szerint határozza meg az emberek jövőjét; pedig ez a kaszt-szellem

benne van az indiai levegőben s az itt élő európaiak útban vannak, hogy ennél még nevetségesebbet produkáljanak. Hja! a divat, a divat! Ne bántsuk a többit, elég mutatónak a legfurcsább. Európának itt nem illik sétálni, nem illik gyalog járni. S ehez igen elmésen be is vannak rendezkedve. Ezerszámra vannak itt a kétkerekű gyalogfiákerek, a dsimriksák; számozya vannak. Láttam számot a 9000-en felül. Előttük egy úszókosztűmben pompázó kínai ember poroszkál, hegynek fel, hegynek le. Olyan jól vannak dresszérozva, hogy 7—8 kilométert elfutnak egyfolytában. És olcsón, pár fillérért. Egész napra kibérelhetni egy dollárért (2 frt 20 kr.). Ebben jár mindenki, kinek kocsija nincsen. Még az iskolás gyermek is dsimriksában megy az iskolába s onnan haza. De a legmulatságosabb az úri hölgyek promenádja. Alkonyat előtt egy órával megjelenik a tengerparti gyönyörű sétálón az elegáns közönség. Hófehérbe öltözött férfiak, hölgyek a legkönynyebb nyári toiletteben, csupa selyemben a gazdag kínai kereskedők és sétakocsikáznak. Sétálni le nem száll senki a viláért sem! Ha valamelyik a közönséget nézni akarja, az útfélre állítja a kocsiját. Ha beszélgetni akarnak, egymás mellé állítják kocsijokat s úgy társalognak. Ha egyes gentleman mégis jár, nyomában ballag a dsimriksás, nehogy valaki azt higye, hogy íme, ez nem áll gyalog járni. Az idegent mindjárt megismerni arról, hogy nyomában 7—8 elkergethetetlen dsimriksás tolakodik, kiktől csak úgy szabadulhat meg, ha végre egybe beleül. Sokat lehetne még írni arról, hogy némely kitűnő jó gyümölcsöt európainak enni nem illik, mert az csak színesnek való. Van kalap, esernyő, zsebkendő, szivar divatellenes, sőt szégyenletes. Némely színű ruha, sokféle szövet viselhetetlen, megvetendő. Bizony, bizony okos ember a vadember, hogy vadember.

Az uccák élénksége képzelhetetlen. Megkísértem elmondani, hogy milyen a Malay Street. Egy húsz lépés széles ucca, kétfelől emeletes faházak, alul széles, oszlo-

pos tornác, melyre sűrűn nyílik ajtó, ajtó mellett bolt, műhely, lakóház, virágos „szalón“, nyilvános konyha, vendéglő, egymás hegyén-hátán. Felül a lakóházak, szobák, padlóig érő ablakok, lebegő kárpittal, hogy minél szellősebb legyen. Üvegablak sehol; ez itt nem divat, azonfelül alkalmatlan. Az uccákon a legsűrűbb tömeg, igazán mindenféle színű nép sétál, beszélget, dolgozik, ordítóz, eszik, olvas, imádkozik. És ez így megy egész nap, egész éjjel. Délben, éjjél után két órakor nines különbség. Végzi mindenki a maga dolgát nagy lármával, s a tömegben, zsibajban úgy elvész a mi nyolc tagból álló társaságunk az utána sétáló nyolc kétke-rekű taligával, hogy magunk se látjuk, mennyien va-gyunk. S ki érne rá nézni, mit csinál a másik? Exo-tikus látnivalók megszokott mindennapi dolgok! Az Andrassy út vasárnap délután néptelennek látszanék e Streetek mellett. S ily keretben mozog itt minden.

A konzul igen barátságosan fogadott, minden ha-talmában álló támogatást megígért, bárcsak a külügy-minisztériumtól és Plasson udvari tanácsostól kapott ajánlólevelekből értesült rólam és utamról. A hiva-talos iratok még nem érkeztek meg, mert ő hazafelé hivatalosan nem a német, hanem az osztrák Lloyd-dal levelez.

Friedrich-Wilhelmshafen, 1896 januárius 14.

December 20-án hagytuk el Singaporet. Még aznap meghalt az első gépész. Persze lázban; erre felé csak a láz meg az agyonütés divatos halál. Szegény, alig volt beteg 8 óra hosszat. Csak éppen hogy halotti toilettjé-vel elkészültek, jött a temetés. Elrekesztették egy üres raktárhelyiség egyik szegletét lepedőkkel: ez a halottas szoba.

Kettős vászonburokba varrva, hogy még arcvoná-

sai is kidomborodtak, egy deszkához kötve fekszik; feje fölött kiterítve a hajó zászlója, a német címerrel, mellénél, derekán, lábánál vastag kötéllel átkötve, melynek kétfelől van annyi vége, hogy kézreacsavarhatni, ennél fogva yiszi ki hat hajós tiszt. Magam vagyok a közönség; a legtöbben nem is tudják, hogy halott van. Körülállja a hat társ, közülök előlép a kapitány, rövid beszédet makog, nem a meghatottságtól, hanem a szokatlan munkában erőlködve. Pedig úgy látszik, megszokott formulárá szerint beszél. Hamarjában ledarálja mondókáját, elmond utána egy Miatyánkot s a szertartásnak vége. Akkor mindegyik megragad rajta egy kiálló kötélvéget, szótlanul felviszik a lépcsőn s leteszik egy készen álló deszkára. Csak ezt kell felbillenteni, akkor zuhan egyet, még pár-szor megfordul a habokban s leszáll a korallsírba. Hamburgban felesége és hat gyermeke fogja siratni.

Az jutott eszembe, hogy holnap, holnapután más, talán én következem. Olyan egyszerűen megy itt a meghalás, a temetés, hogy semmi elrémitő nincs benne.

Folyvást tükörsíma tengerünk volt. Hajónk majdnem nesztelenül siklott tova. Siettünk, mert a maláj hajóslegénységből s a kínai szolgaszemélyzetből naponként felváltva 3—4 feküdt lázban. Azt az öt utast s hat hajóstit, kik Európát képviseltük, mindvégig megkímélte a betegség. Belőlünk egyszerre vette ki a maga részét.

Bataviánál be se mentünk a kikötőbe, a nyílt tengeren időztünk pár órát, míg az édesvízszállító-hajóból átszivattyúzták a megfelelő készletet. Azután 12 napig nem láttunk se hajót, se más embert magunkon kívül. Távolodtunk a forgalom helyéről lakatlan vidékek felé. Még láttuk az első éjjel egy pár jávai tűzhányó világát, feltűntek a szemhatáron a celebesi hegyek s itt-ott a Moluccák egyes szigeteinek körvonalai s az év utolsó napján az új-guineai partok. Érthető kíváncsisággal szemlélgettem, amint közelebb jövénk, míg végre messzelátóval a fákat is meg lehetett külön-

böztetni. Csupa hegy-völgy, csupa sűrű erdő. Sehol egyetlen foltocska, szabad hely, füves térség, kopasz szikla. A legmagasabb hegyek csúcsáig benőve minden fák sűrűségével. Hogy itt még ember is lakik, csak az itt-ott előbukkanó kókuszpálma jelzi. Embert sem látni sehol; azt is elfödi az erdő.

Majd behajóztunk a keskeny szorosba, a szárazföld és Waigen-sziget közé. Életnek semmi nyoma; csak néha libben el a vizek fölött csendesen egy-egy magános sirály.

Végre emberi hajlékot is láttunk. A meredek erdős hegy tövében egy kis öbölben áll cölöpökön a tenger szélén. Itt lakik a trader, ki összevásárolja dohányért, gyöngyért, baltákért, késekért a szárított kókuszbelet, a koprát. Itt harcos törzsek laknak, bizalmatlanok az emberek, hát a vásár is furcsán megy. A vadember jó messziről kiabálni kezd, közel menni nem mer, mert fél a puskától. Arra kijön vackából a kupee, s a kiabálásból megérti, hogy mit kíván amaz az áruért? A vadember leteszi portékáját, s visszamegy az erdőbe. Akkor ez is előjön, állig fegyverkezve, óvatosan körülnéz, hogy nem rejtőzik-e a fák mögött valamelyik sötét alak a szigonyos hajítódárdával, mely 40–50 lépésnyiről ritkán téveszti célját. Nem lát semmi gyanusát, hát beviszi a koprát. Ott kiméri, hogy mennyit kapott, mennyi jár érte. Kölesönös kiabálások után előbb meggyőződik mindenik, hogy hol van a másik, azután a trader ugyanarra a helyre viszi a portékáját s otthagyja. Majd eljön a vadember is ugyanolyan óvatos formulárék között, s megnézi, hogy mit kapott. Ha meg van elégedve, elviszi, ha nines, otthagyja, s a trader vagy visszaadja a koprát, vagy jó messziről újra kezdik az alkut.

Egyik útitársunk maga is trader volt s féleszten-deig maga is lakott itt. Jól tudja a szokást.

Éppen újesztendő napján délután érkeztünk meg „a boldog emberek hazájába“, amint *Maclay* ezt a vidéket nevezi, Friedrich-Wilhelmshafenbe. Kanyargó keskeny öböl ez; ahol legszélesebb, lehet annyi, mint a

budapesti Duna, legtöbb helytt félannyi. Csak itt látam eddig a telep körül Új-Guineában erdőtlen térséget. Három év óta, amióta Finschhafent egészségtelen volta miatt otthagyták s a kormányzóság ide költözött, irtottak ki pár száz hold erdőt. Itt állanak a hivatalos épületek, a hivatalnokok lakóházai a benszülöttek módja szerint cölöpökre építve, fehérre festett deszkafalakkal, bádogtetővel.

Mindjárt partraléptemkor ismerőst találtam. A telep orvosa, dr. *Dempwolff Ottó*, már értesülve volt dr. *Brancsik* trencsénmegyei főorvos útján jövelelemlről s utam céljáról, s szívesen meghívott, hogy legyek pár hétig, míg berendezkedem, az ő vendége. Az első és legnagyobb nehézségeken ezzel túlestem s ezt, hálásan ismerem el, dr. *Brancsik* lekötelező szívességének köszönhetem.

A címemre postán küldött utalvány, ajánlások szerencsésen megjöttek, csak a borszesz vámmentes behozatalát nem engedték meg. De ez nem csinál bajt. Úgyse sokat használok el, mert egyelőre van elegendő formóloom. Különben is csak annyi a különbség, hogy itt a denaturált szesz olyan árú, mint nálunk a tiszta (1.60 márka).

A „Neu-Guinea Compagnie“ itt meglehetősen nagy áruházat tart fenn, ahol minden szükségességet kaphatni: konzervet, ruhaneműt, papírneműt, fegyvert és hozzávalót (még 20-as sörét is van), cseretárgyakat stb. A hivatalnokok 50 százalék kedvezményt élveznek (mindennek a dupla árát fizetik), idegen persze fel van mentve a kedvezmények élvezetétől, potom négyszeres árért kap mindent. Ilyen idegen csak magam vagyok.

Az élet itt olcsónak nem mondható.

Ahogy házigazdámmal, a doktorral számítottuk, a magam és egy legény fentartására, tisztességes körülmények közt kell átlag havonként 150 márka, ha csak egészségem rovására nem takarékoskodom.

Készletem még nagyjából be van pakkolva; nem is bontom ki, míg állandó lakásba nem hurcolkodom.

Házban válogathatok, van kettő is, az elmúlt két hét alatt hurecolkodott ki mindkettőnek a lakója, csak ide, a korallok közé!

De míg a „Stettin“ hajó, mely Singaporeból hozott ide, el nem indul Európa felé, addig itt nem lehet senkivel sem beszélni. Velem sem. Mindnyájan csomagokat csinálunk, leveleket írunk. Aztán három hónapra ki vagyunk elégítve.

Egyéb, eddig gyűjtött tárgyakon kívül küldök egy fotográf-lemezt is. Én ülnék rajta a tornácon, a tamol főnökkel és flával. Az én gépem még használhatatlan, mert a hozzávalók úgy szerte vannak csomagolva, hogy idő kell, míg egymáshoz összekerülnek. A képkészítés különben is körülményes itt. Minden víz állandóan 28–30 C. fokú; lesni kell a hideg esőt, amikor 16 fokos vizet kaphatunk.

De nemcsak az időjárás nem kedvez itt az embernek, egyéb gyönyörűségekből is van részem. A multkor míg egy szép félig fehér sólymot lehámoztam, a mellettem levő kazuárcsirkét (nem volt nagyobb egy pulykánál!) úgy kifurkálták a hangyák, hogy még esontváznak se volt jó. Valahonnan a padló alól másztak alája. Mindent madzagra kell felakasztani, még akkor is jó a madzgot bezsírozni, mert még azon is lemásznak. Az első háromnapi rovargyűjtésemet is felcsemegézték. Különben néhány hangyafajt már az ízéről felismerek. Ki töltené az időt válogatással, hogy melyik a hangya, melyik az ennivaló?

Lassanként berendezkedtem. Van már egy fekete szolgám. Húsz márka a havi fizetése, meg élelmezés és dohány, meg pipa. Csakhogy szörnyen lusta. Ha az Ehlers-féle expedíció töredéke visszaérkezik, valószínűleg kapok jobbat, ha lehet olyat, aki löni tud.

Erről az Ehlers-féle expedícióról még nem szóltam, pedig érdekes. De már az ausztráliai lapok útján bizonyosan részletesen bekerült az európai lapokba, míg mi még csak három hónap múlva tudunk bizonyosat.

Még december 6-án Colombóban hallottunk egy ausztráliai telegrammról, mely röviden csak annyit jelzett, hogy az *Ehlers*-féle expedicióból 22 ember a déli partokra érkezett, a többi odaveszett. Akik az idevaló viszonyokkal ismerősök voltak, azok tudták, hogy ez az *Ehlers* gyakorlott bushman, aki már Afrikában és Új-Guineában sokat utazott. Augusztusban indult el innen Friedrich-Wilhelmshafenből még egy európai-val és egy jávai malájjal, meg 45 feketével, befelé, tehát 48-ad magával. Ebből maradt meg a 22 fekete, a többi *Ehlers*-sel együtt elpusztult. Hogyan és miképpen, arról mi csak akkor tudunk részleteket, ha a megmaradtakat két-három hónap múlva visszahozza a hajó s elbeszéli kalandjaikat. Itt tudni vélnek annyit, hogy valamelyik folyón tutajt építettek, hogy sebesebben haladjanak. A sebes folyón felfordultak s belevesztek, mert annyira elbetegesedtek, hogy kigázolni, vagy kiúszni nem bírtak.

Hát ez is az én teóriám mellett bizonyít, amit még itt se akar senki se hinni, hogy nagy csoport ne induljon útnak, mert elpusztul. Két ember, legrosszabb esetben egy ember könnyebben átjuthat. Nagyobb tömeg, mint az *Ehlers*-é is, nem tudja élelmezni magát, az útba eső apró faluk népe elfut előlük, vagy kieszik mindenéből az egész falut pár nap alatt s nem marad más hátra az erőltetett menésnél.

Ha majd annyit szerzek a gyűjtött tárgyakból, hogy legalább egy évre el leszek látva, majd megpróbálom én. Egyedül. Vagy, ha akad még valaki, ketten. A harmadikat már meggondolnám, hogy vigyem-e.

A napokban hallottam a misszionáriusoktól, hogy a Hansemann-hegységen keresztül befelé egy fontos kereskedelmi út vezet; olyan széles, hogy két gyalogember egymás mellett mehet rajta. Ezt mindenki beszéli, de még senki se látta (európai), senkit se érdekel annyira, hogy fáradságot vegyen magának. Pedig a Hansemann-hegység itt van az orrunk előtt, előhegyeit két nap alatt megjárhatni. A magasabb gerin-

cek alig vannak egyenes vonalban 30—40 km.-nyire; csak út nincs hozzá. Ha valahol áthatolhatalan sűrűség, vagy mocsár nem állja el az útját, két hét alatt meg lehetne járni. Persze most az esős időszakban, mikor már napok óta minden éjjel szakad reggelig az eső, hosszabb kirándulásról, erdőben hálásról szó sem lehet.

De majd ha eljön a szép idő!

Friedrich-Wilhelmshafen, 1896 március 14.

Bizony csak nem jó időben érkeztem én ide! Márciusban kellett volna elindulnom s májusban érkeznem meg, a száraz idő elejére. Az esős idő alatt itt a láz országa van; az ember mindenképpen csak attól védekezik, nem hogy elkerülje, az majdnem lehetetlen, hanem csak hogy az enyhe formákat kapja meg.

De hát mikor sehonnan sem tudtam kiolvasni, hogy mikor van itt az esős idő. Az ilyen fontos apróságot már csak itt tudja meg az ember. Nem csoda, mert hiszen még magában Német-Új-Guineában sem egyszerre van mindenütt. A délkeleti részen Finschhafennél november—május a száraz idő, amikor erre felé az esős; és persze május-novemberben, míg erre a száraz idő jár, ott esik az eső s uralkodik a láz, ami itt a száraz időben szünetel.

S mire az itteni viszonyokról valami tudósítás a nyilvánosság elé kerül, akkorra itt már régen más világ van. Az én legújabb kútfitőim, amikből odahaza Új-Guinea felől tájékoztattam, még Finschhafent emlegették középpontnak, azalatt itt már ezt harmadéve ott hagyták, Friedrich-Wilhelmshafenbe költöztek mindeztől, s azóta az idevaló viszonyok szerint kell megítélni Új-Guineát is.

Hát beügrottam az esős idő kellő közepébe. Meny-nyivel különb legénynek tartottam magamat eleinte, mikor én nap-nap mellett jártam az erdőt, láboltam a mocsárt, míg a német az erdőbe bekukkantani se mert, s borzadással kerülte a vizet, amelyben én olyan gazdag életet láttam! És mégis én mentes maradtam a láztól s a német, akárhogy óvakodott is, örült, ha csak minden nyolcadnap egyszer s nem többször kapta meg a lázat.

Nem legénykedem már én se; nem is komázom a lázzal, sőt nagyon is respektálok.

Ez a láztermő esős idő különben gyönyörű és kellemes évszak. Fellegtelen tiszta égen kél fel a Nap; dél felé egész csúcsáig tisztán látom a Finisterre-hegység óriás hegyláncolatát; messze nyugat felé majdnem oly magasan nyúlva kékellik egy névtelen hegy-csoport; északkelet felé a Hansemann-hegységen majdnem az egyes fákat látni; északra a Dampier-sziget vulkánjának még a füstje is látszik ide. Pedig ezek a hegységek 80—100 km.-nyire vannak ide, csak a Hansemann-hegység nem több légvonalban 8—10 km.-nél. De a levegő rendkívül tiszta, átlátszó. Hanem csak pár óráig. Akkor leszállanak a fellegek, eltakarják egész napra a távoli hegyeket. Elfátyolozzák azonban a Napot is, úgyhogy nagy melegről soha sincs okunk panaszkodni.

Rendkívül kellemes a sűrű erdő is; nedves meleg van mindenütt; az ember egész testéről patakszik az izzadság, anélkül, hogy nyomasztó forróságot érezne. Csak a szúnyogok milliói teszik kiállhatatlanná.

Majd egész nap szép verőfényes az idő. Csak este 6 óra után gyűlnek össze a fellegek s csendes nyári eső esik hajnalig, néha hangtalan villámlás közt, néha élénk dörgés hangjával.

Csak kivételesen esik nappal is. Persze, hogy nem ritkaság az se, hogy ez a kivétel napokon át folyton tart.

Hát ennél szebb, kellemesebb időjárást sohase kí-

vánnék; csakhogy vannak kellemetlenségei is. Aprók is, nagyok is.

Az aprók közé tartozik, hogy minden megpenészesedik, ami nincs tökéletesen kiszárítva. Szárítani pedig nehéz; csak napon, vagy tűznél lehet. Az se mindig használ. Hazajövök délután az erdőből összeizzadva; a nedves ruhát kiterítem a tornácon lógó kötélre; másnap reggel 9 órakor megnézem: nem száradt az egy fikarcot sem. Fényképlemezt mosok este, a nedves üveglemezt ráraakom az állványra s noha szellős helyre teszem, reggel ott van rajta a legkisebb vízsepp is. Cipőt, fegyverszíjat, børsarkú könyvet, vadásztáskát, örökös vastag penész borít, pedig szellős helyre állítom. Enyvezett skatulyáim már mind szétestek. Könyveimről már kívülről látom, hogy a könyvkötő melyiket csinálta enyvvel, melyiket keményítővel.

Éppen annyi bajom van a vasneművel. Ha nincs vastagon beolajozva, másnap már vastagon rozsdás.

A legrosszabb következménye a nedvességnek azonban mégis csak a láz. Ez ellen nincs hova menekülni, ezt a levegő hozza.

En ittlétem 21. napján kötöttem vele ismeretséget, azóta nem igen hagyjuk el egymást. A legtöbbször csak 38–39 fokú volt, csak egyszer ment fel 40 fokra. Persze esszük a chinint, néha 6–8 gramot naponként. Akkor azután nem a láztól, hanem az orvosságtól vagyunk betegek.

Lázkor az a legfőbb igyekezetünk, hogy minél előbb s minél többet izzadjunk. Ha egyszer az izzadás beáll, akkor már nincs mit félni.

Be jól esnek itt azok a plaidek, miket magammal hoztam. Ezekhez veszem még a régi katonaköpenyeget és hozzá még a szörpokrócot. Ki gondolná, hogy ilyen berendezkedésre van szükség itt a trópusok alatt.

A lázat ezidőszerint átlag minden hatodik napon kapom meg. De a múlt héten négy nap egyfolytában tartott, szerencsére nem több 39 fokosnál. Azonban úgy elkínózott, hogy azon kezdtem gondolkozni, hogy a

száraz idő beálltaig, májusig ne térjek-e vissza Singaporeba; itt úgyse tehetek addig nagyobb kirándulásokat. És ha már most, az első két hónap végén, ilyen meghátrálás nem volna szégyen, tán meg is tettem volna.

Hogy ennyire körme közé kapott a láz, azt februárius 13-ikán a Gauta folyón tett kirándulásomnak tudhatom be. Ezen a folyón fel lehet evezni a Hanse-mann-hegység töve felé mintegy 5–6 km.-nyire; a legnagyobb távolság, ameddig európai eddig eljutott. Egy fekete szolgával fel is mentünk, ameddig csak az összehordott fák el nem zárták a vízi utat. Kétfelől sűrű őserdő, melyben szép vadászat esett. Délben egy magas parton tanyáztunk s úgy négy óra tájáig lövöldöztem és preparáltam. Ekkor éppen hazafelé készülödtünk; a fiú hordta lefelé a csolnakba a főzőedényt, szerszámot, mikor nem messzire a parttól valami nagyobb madár hangját hallottuk. Nosza, próbáljuk meglőni, míg a fiú lehord mindent. Vissza-mentem az erdőbe pár száz lépésnyire és eltévedtem. Belekeveredtem egy olyan sűrű rotangbozótba, amiből estig sem tudtam kivergődni. Ott kellett megvárnom a reggelt, mikor a felkelő Nap után igazodva megleltem a Gauta folyót. Még csak kalap sem volt velem; ing, nadrág, cipő, patronöv és puska volt az összes felszerelésem. Úgy 8 óra tájban megjött az eső. Áztott hajnalig. Legalább a szúnyogok nem csíptek — túlságosan. Reggel azután a felkelő Nap után tájékozódva, negyedóra alatt megleltem a folyót s a fiút a csolnakkal, aki estig várt volt s azután nem mert haza se menni. Ő legalább zátonyra húzta a csolnakot, felfordította és — szállást talált. Hanem engem halálra szántak; az orvos is, mások is, akik a Gauta mellékét ismerik. Akik ott nem jártak, ismerik a szagáról, mert ha onnan jő a szél, miazmás levegőt hoz. Amint mondják, még nem volt rá eset, hogy esős időszakban európai ember az erdőn éjjelezett volna, még egészségesebb helyen sem, nemhogy éppen itt s éppen így!

Komolyan vettem a dolgot, gyűjtéseimet s felszerelésemet visszaesomagoltam a nagy ládába, írtam néhány levelet, megneveztem a rendelkezőket (ez továbbra is megmaradt) azután néztem, hogy él tovább a kísérletre szánt áldozat.

Nyolcadnapra megjött a láz is, de szerencsére csak 40 fokos; az se soká tartott s izzadásban végződött. Már előzetesen kellő chinin-porciót kaptam; utána ismét. Azóta 6—8 naponként meg-meglátogat, de minden baj nélkül.

Most már, míg az esős idő tart, nagyon kell vigyáznom. Nagyobb kirándulásokról, úgy 5—6 km-nyire, le kell mondani, legfeljebb délelőtt szabad 4—5 óra hosszat az erdőben maradni.

De ami nagyobb baj, le kellett mondanom önnön élelmezésemről s beiratkoznom a hivatalnokok asztaltársaságába, akik együtt főzetnek. Pedig ez nekem nagyon drága. Az idevaló viszonyok szerint ugyan ez igen olcsó, a Stephansortbeliek mindig sóhajtoznak, hogy milyen olcsó itt az élet s milyen drága náluk! Hát ez az olcsó koszt februáriusban került egynek-egynek 125 márkájába, ebéd, vacsora bor nélkül. Az igaz, hogy a mi jóval szerényebb háztartásunk, amit a doktorral közösen tartottunk, szintén 81 márkába került! Március elején a doktor áthúzódott a szigetre, a kórházba, mert az egyetlen ápoló vöröskeresztes néne a nyárára szabadságra utazik Európába. Ettől kezdve magam élelmeztem magamat, leginkább konzervvel; friss hússal a vadgalambok láttak el. De éppen ez alatt a 10 nap alatt nagyon elővett a láz. Mindenki a táplálkozás hiányosságát okolta s meglehet, hogy igazuk is volt. Hát emiatt a hátralevő két hónap alatt nem akarom kockáztatni az egészségemet, hogy majd erőtlenné legyek a munkára, mikor a kedvező idő beköszönt. Pedig az én ezer márkám rohamosan apad; s most az eddig gyűjtött tárgyakat sem értékesíthetem, mert azt sem lehet mind elküldeni, amit már eddig összeszedtem. Nem lehet becsomagolni, mert a levegő

maga olyan nedves, hogy ha most beforrasztom, hazáig megeszi a penész.

Többnyire csak rovarféléket küldök, leginkább borszeszben. Végre az utolsó nap olyan szép napfényes volt, hogy becsomagolhattam vagy 30 madarat a múzeum számára.

Egy kalandomról meg kell emlékezmem, ami nem mindennap esik meg az emberrel, t. i. hogy egy kicsit agyon akartak ütni, csupa félreértésből.

Most, hogy messzire nem mehetek, átmentem a szemben levő Graget-szigetre, galambot löni pecsenyének e hó 5-ikén reggel. Már maga ez a galambvadászat is elég érdekes. De azt majd elbeszélem máskor, most az én bőrömről van a szó.

Három pápua gyerek szegődött hozzám, amint a falun átmentem az én feketémmel, kinek neve *Tomasi-longi*. Elcsaptam a lusta Cantjanot s most ezt a lustát tartom.

A tamol fickóknak jó hasznát vettem; a magas fák lombjai közt mindig ők látták meg a madarat legelsőbbben. Délben jól tartottam őket rizzsel, galambhússal s délután, mikor már a galambok nem járnak, egyikkel elmentem a fák közé bogarászni, a másik kettő pedig az én Tomasimmal az ebéd helyén maradt.

Egyszerre lövést hallok; a serét nem messze tőlünk zörgette a harasztot. A fiúk felől egy pár ijedt kiáltás, rá futás dobaja, azután csendesség.

Roszzat sejtve futok oda. Semmi baj. A puskát talán felhúзва fektettem volt a fűre, egyik fiú játszás közben ráugrott s elsült, de szerencsére senkit se talált.

Itt természetesen végződni kellene a históriának, de az enyém éppen itt kezdődik.

A két bűnös fickó megijedt, hogy megverem őket a lövésért (valószínűleg mind a kettő hancuzott s jóformán maguk se tudták, melyik a hibás). Gyerekpolitika szerint igyekeztek ők állani az erdő felől s ők léptek fel vádlóul, hogy a „tivud-tamol“ (ez a ne-

vünk: elátkozott ember) kergeti őket, meg akarja őket löni, már lőtt is rájuk stb. stb.

Míg mi hárman az ottmaradt pápuácskával gyanutlanul tovább bogarászunk, nagy dobolás és lárma közeledik a falu felől az erdőben. Mintha valami sejtette volna velem, hogy ez engem illet, előre küldöm a kis Szethlau-t, hogy nézze meg, miért zavarják el a mi madarainkat; mikor jó vissza, kézzel lábbal magyarázza, hogy hoznak nyilat, lándzsát, pajzsot s én vagyok a cél.

Elküldtem Tomasit, hogy igyekezzék a falun át a csolnakhoz jutni s a telepről segítséget hozni. Tudtam, hogy ily izgatott állapotban nem várja meg nyugodtan a tamol, míg én kikeresem könyvecskéből a megfelelő szavakat, ahogy velök beszélni szoktam, amit ők éles tamol nyelven úgy fejeznek ki, hogy a „tívd-tamol papírba takarva hordja az eszét“. Hozzá láttam a védekezéshez. Szerencsére a galambvadászatokból jól ismertem a tájékat, nem volt nehéz kiválasztani az alkalmas helyet. Egy 70–80 lépés hosszú földnyelv lett az én váram, végén korallsziklákkal, rajta néhány vastag fa. Itt nem jöhetnek egyszerre sokan, mert két helyen olyan keskeny, hogy legfeljebb ketten jöhetnek egymás mellett. Még arra is maradt időm, hogy e két kritikus helynél kimérjek 40 lépésnyit barriernek, amennyire a nyíllal és lándzsával biztosan találni lehet. Akkor még a zsebemben levő tamol nyelvtanból kikerestem ennyi beszédet: „jössz: lölek“; elhelyezkedtem az elővárba, elküldtem Szethlau-t s lőttem egyet, jelezve, hol vagyok. (Nem akartam azzal is fokozni bátorságukat, hogy azt higgyék, búvok előlük, azért magam adtam jelt.) A lövésre egy általános ordítás és megérkezett a támadók csoportja.

Nem kell ám azt hinni, hogy itt valami borzasztó jelenetek fejlődtek ki. Nekem sem jutott alkalmam vitézkedni (nem is sajnálom). Inkább mulatságos volt az!

Előttem vagy 50–60 tamol legény és férfi hetven-

kedett. Vagy 15 dob élesztette a lelkesedést, dactylus ütemben, amire bizony Isten az jutott eszembe, hogy mégis csak kitünő dolog, hogy engem annak idejében négy esztendeig kínoztak a görög nyelvvel, legalább tudom, hogy a dactylus, amelynek taktusa mellett most agyon akarnak ütni, mit jelent.

Legelől állt és legjobban fenyegetett az én Szilói barátom, aki legtöbb dohányt kapott tőlem „szé“, ami magyarosan azt jelenti: „csak úgy!“

Ha én kimértem, hogy meddig hord a nyíl és lándzsa, úgy látszik, ők is figyelembe vették, hogy meddig hord a puska. Jól megtartották a kimértem távolságot.

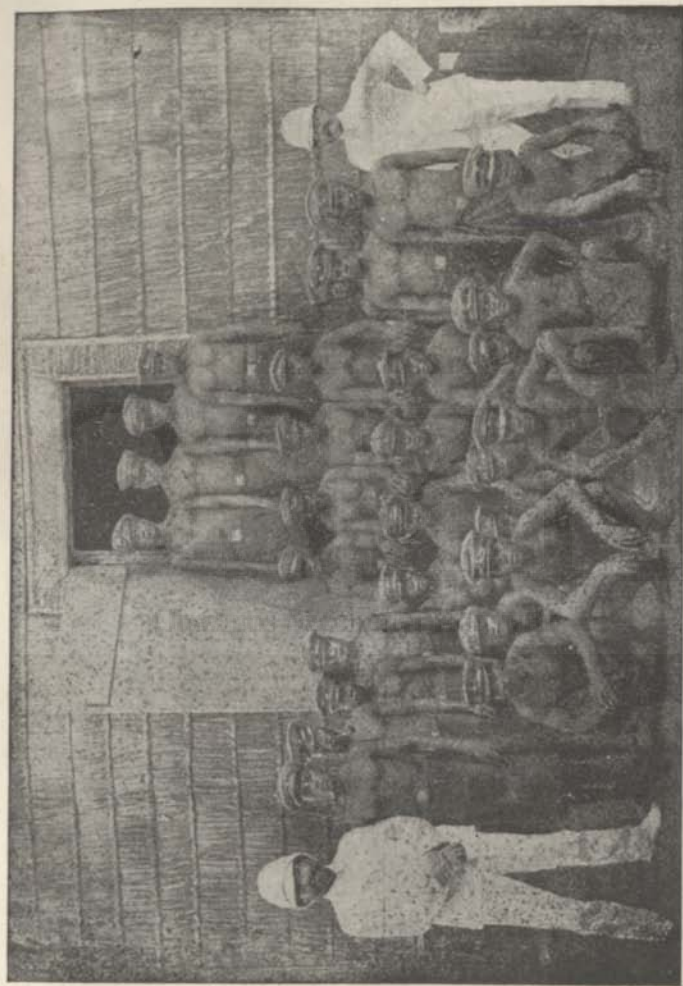
Egy párszor fegyvertelenül előlépett 4–5 öregebb s kézfeltartva jött felém alkudozni. Ismertem én már ezt a pápua-fogást! Megkaparítani kétfelől az ember két kezét s birkózni addig, míg a többi ideér végezni! Pár hónap előtt két puskás malájt így fogtak meg a benszülöttek Hatzfeldhafenben. Csak elkiáltottam magamat „jössz, lölek!“ és sietve húzódott vissza mindenki.

Közbe-közbe egyet rikkantva előreszegezett puskával előre szaladtam a legközelebbi fáig. Riadtak szét, mint a ludak.

Így tartott ez egy pár óráig, amikor megérkezett a felmentő csapat, ahonnan legkevésbé vártam. Nem a közeli telepről, hanem a 4–5 km.-re levő Sztar-szigetről, a misszionáriusoktól s velük a mieink néhányan.

A mi telepünk nincs 2 km.-nyire; jól hallották a dobolást; de hát ki ügyel arra, hogy tamolék most más ütemben dobolnak!! Hanem a többi szigetbeliek ezen a nyelven megértik egymást, még azt is rögtön megtudták mondani, hogy egy tivud-tamol ellen szól a dobolás. Ezek vártak jó ideig, hogy majd csak a telepről segély megy, csak mikor hallották, hogy folyton tart a petek, jöttek maguk is és figyelmeztették a telepbelieket.

Persze az én Tomasilongimnak legelső dolga volt

2. kép. Német-Uguinea összes hadereje.

3. kép. Melanéziai nők, európaiak feleségei, díszben.
Balról a fekvő és szomszédja French-szigetiek, középen Gilbert-szigeti, jobbról ujirlandi típus.

jól elbujni. Az ő familiájában a Nusa-szigeti ember-
evők közt nem megy ilyen simán s neki azt súgták az ő
gyermekkori emlékei, hogy legjobb ilyenkor ott nem
lenni.

Visszatértünk testületileg a faluba. Letelepeltünk
szótlanul a gyülekező házba. A misszionárius volt az
intéző és kiadta a parancsot: leülni, csendesen lenni,
szót se szólani. Tamolék szintén szótlanul komolyan
üldögéltek, mintha a nagy láрма után mindenki ma-
gába szállva elmélkednék.

Végre előlépett az öreg Labuto s megkezdte az al-
kudozást. A vége az lett, hogy én kaptam egy csomó
nyilat, lándzsát, egy öreg valódi kőkorszakbeli pajzsot,
meg egy kosár táró-t; én pedig szétszítottam két font
dohányt s elégtételül megcibáltam a két vétkes fülét.
Azóta újra szent a barátság.

Ha nem az én bőröm lett volna a vásáron, nem is
fogyasztottam volna érte ennyi tintát. Így azonban
igen fontos dolognak kellett tartanom az eset méltá-
tását.

Országos Széchényi Könyvtár

Friedrich-Wilhelmshafen, április 1.

Pár nap óta nálunk időzik a „Mary England” an-
gol hajó, British-New-Guinea kormányzóságának a
hajója. Csak most tudtam meg, hogy ha levelet küld-
dök vele, Ausztrálián át, pár héttel előbb hazajut, mint
a mi postahajónk.

Megragadom az alkalmat, hogy pár sort küld-
hessek.

Hát bizony nehéz az élet! Legutóbbi levelemben
említettem, hogy engem sem kímél a láz, épúgy, mint
a többit. De mióta rendes kosztra szegődtem, vígan
nézem a világot. Hetenként egy-egy 37,5 fokos lá-
zacska, az igaz, hogy még eljön, de amellet még igen

jól meg lehet lenni. Ennyi a legkevesebb, ami mindenkinek kijut. Néha rosszabbacska jön. Ma jött a hír Stephansortból, hogy egy hivatalnokot, ki ma egy hete vígan ment haza itteni látogatásából, tegnap eltemettek. Holnap pedig mi is temetünk. Ha kedvező világítás lesz, fényképet veszek fel róla.

Hát hiszen az efféle egészen rendjén van. Sehol se él az ember örökké. Nem is a halál aggaszt engem, hanem az élet....

A jövő héten Bilibili-szigetre vonulok. Azt hallottam, hogy ott sok galamb van. Abból majd megélek.

Pár héttel ezelőtt volt az adókiivető-bizottság ülése. Az én jövedelmemet 4000 márkára vették fel. Még jó, hogy a múzeum gyűjtőjének tekintettek s nem terheltek meg úgy, mint aki kereskedelmi célokra gyűjt. Mikor soknak találtam s kifogásokat akartam tenni, azt az egyszerű felvilágosítást kaptam, hogy „négyezer márkánál kevesebből itt megélni nem lehet; körülbelül annyija van itt egy altisztnek. Ha van annyi jövedelme, megfizetheti; ha nincs, akkor úgyis elhagyja Új-Guineát, úgy se fizeti.“

A logika kifogástalan; legjobb volt belenyugodni.

A paradicsommadár vadászat adója évi 100 márka. Ezt már megváltottam, ez alól kivétel nincs, a kormányzó épúgy fizeti, ha barátai számára ajándéklöveti.

A pénz hiányát nem a szükségért sajnálom. A szükség és én régi jó ismerősök vagyunk. Hanem a hónap végén érkezik dr. Lauterbach botanikus vezetése alatt egy 3–4 tagból álló expedíció. A sziget belsőjébe akarnak hatolni oly módon, hogy 15–20 kilométernyire egy-egy állomást alapítanak, tartalék-készlettel. Ha velök mehetnék, valamelyik állomáson, hol gyűjtésre alkalmas hely van, visszamaradnék. Túristákkal úgy se lehet gyűjteni. De hát látom, hogy még ilyen alárendelt minőségű expedíciót sem tehettek. Nincs más hátra, mint megelégedni Bilibilivel.

A „Mary England“ szintén egy expedíció töredé-

két szállította haza: 21 salamonszigeti és újbritanniai benszülöttet. A múlt nyáron állított össze dr. Ehlers mintegy 15.000 márka költséggel egy expediciót, közte harmadmagával európai, 43 benszülött, a legbátrabb és legerősebb emberek, kiket több száz munkás közül kiválogattak. A német terület délkeleti részén, a Huon Golf egyik öbléből indultak útnak, ott, ahol a szárazföld már keskeny, nem több másfél foknál. Egyhónapi útra számítottak legfeljebb, annyi időre vittek magukkal eleséget. S tartott az út 81 napig. Odapusztultak az európaiak és 22 benszülött.

A visszatérők közül többet kérdeztünk. Keveset és összefüggés nélkül tudnak elbeszélni. Ők maguk se tudták, hogy oly veszélyes és nagy útra indulnak. A 7–8-ik napon kezdték sejteni, néhányan el is szöktek, hogy visszafelé hazatérnek, de ezeket újra összefogdosták. A partról nem messzire elmaradnak a benszülöttek falvai, az angol partig nem is láttak újra embert. Mindenütt sűrű rengeteg, melyekben madarat sem láttak. Meredek hegyhátak keresztezték útjokat; délig, délutánig feljutottak egyre, estig le a völgybe, ott ismét egy éppen olyan zárta el útjokat. Sokszor egymást néhány lépésnyire se látták; bizonyosan köd volt, melyet a partlakó melanéziaiak nem ismertek. Ez így tartott heteken keresztül. Az ötvenedik napon túl elfogyott minden eleségük, azontúl egy hónapig fűvet, falevelet ettek. Az utolsó eleségmaradékkal három ember megszökött; legalább magukat akarták megmenteni. Azok odavesztek. Ruháik mind lerongyolódtak. Az európaiaknak se maradt több egy-egy köténykénél, amit vademberek módjára viseltek. Testük mindenütt kisebesedett, a sebeken hemzsegett az eleven féreg. Fegyverük, lőszerük volt elég, míg el nem szórták; úgyse volt vele mit löni. Csontvázig lasztak, sokan már csak négykézláb tudtak haladni, míg végképpen kimerülve holtan elmaradoztak. A hetvenedik napon a három európai közül még élt kettő, köztük maga Ehlers is, ekkor Ehlers társa egy sziklá-

ról lebukva, eltörte a lábát. De még aznap hajózható folyóra akadtak. Tutajt csináltak, arra ült a két európai, a leggyengébbek, oda rakták a megmaradt kevés műszert s Ehlers jegyzeteit. Az erősebbek a par-
ton mentek, bízva abban, hogy a tutajon menők a leg-
közelebbi emberlakásból segítséget s élelmet küldenek.
De egy helyen a sebes víz a tutajt valami fatörzsnek
hajtotta s a rajta levők egytől-egyig belefultak.

A megmaradt 21 ember a Keath folyónál végre
emberi lakáshoz jutott; később az angol kormányzó
Port-Moresby-telepre vitette őket s most alkalmilag
hazaszállíttatja. Úgy ki vannak hizlalva, hogy nem volt
érdemes őket lefotografálni; sehogy sem illenek be
egy tönkrejutott expedíció maradékának.

Ilyen egy új-guineai expedíció!

Csak én is bemehetnék legalább itt az orrom előtt
levő Hansemann-hegységbe. De itt lent ugyancsak
minden éjjel, ott azonban nappal is olyan esők van-
nak, hogy ez most még nagyon kockáztatott vállalko-
zás. Egyik-másik benszülött „Schiessjunge“, néha-
néha neki-nekivág, de egy része rendesen meg is fekszi.

Önzásos Széchenyi Könyvtár

Friedrich-Wilhelmshafen, 1896 május 6.

Idáig még mindig Friedrich-Wilhelmshafenben va-
gyok; nem is egyhamar mozdulok innen, mert engem
a Hansemann-hegység köt ide, ahová már Fenichel is
vágott; sok jel arra mutat, hogy ebben a hegységben
sűrűbb népesség van; innen faluról-falura befelé lehet
haladni. Látom, hogy a folyók mentén felfelé haladók
még mind vak útra mentek. Csakhogy ehez be kell
várni a száraz időszakot. Addig is egy nehéz feladatba
kell begyakorolnom magamat: megtanulni mágnestűvel
tájékozódni az erdőben. Mert amint belép az ember az
őserdőbe, elvész előle minden tájékoztató, még a Nap is,

akár csak a föld alá jutott volna. Szinte hihetetlennek látszik, hogy még a Nap után se lehessen tájékozódni! Tán csak látja az ember, merről kél fel, mikor van magasan, merre megy le? Vagy tán örökös felleg borítja? Nincs itt fellegetes idő, mert még most, az esős időszakban is rendesen csak éjjel esik, csak hogy minden éjjel és egész éjjel, de az óriási fák összebomló koronájától és a fent összefutó liánoktól az ember itt-ott alig talál egy foltot az égből, a Nap csak addig látszik, míg magasan van, irányt akkor sem ad, mert folyton az ember feje fölött áll; d. e. 10 órától d. u. 2—3 óráig, ameddig a Napot látni lehet, az árnyék olyan keveset hajlik el a függőlegestől, hogy csak műszerrel lehetne meghatározni. Hát míg az ember ebben a fatengerben csupán csak az iránytű után tájékozódni nem tud, tanácsos, hogy egyedül be ne tegye a lábát.

Az Új-Guinea belsejébe hatolásnak a legnagyobb akadálya ez a sok erdő és lakatlansága, vagy a lakók elszigeteltsége. Expedíciókkal az erdőben haladásra nem lehet többet számítani naponként 3 kilométernyi útnál. Kíváncsi vagyok a mostan érkező Lauterbach-féle tudományos expedíció eredményére. Pénzök van bőven. Állami forrásból s tudományos társulatoktól 45.000 márkára hoztak utalványt, s azt mondják, hogy a magukéból még 60.000 márkával rendelkeznek az expedíció céljaira. Constantinhafenből a Gogol-folyón akarnak befelé haladni; elsőben ameddig hajózni lehet, azután útközben látják meg, hogy merre forduljanak: délre-e, az angol parton a Pápua-Golfnak, vagy a Finis-terre és Bismarck-hegység közt a Huon-Golfnak? Sajnálom, hogy az expedíció szellemi vezetőjével, dr. *Lauterbach*-hal nem volt alkalmam megismerkedni, mert mindjárt másnap Stephansortba ment s ott is maradt.

A Lauterbach-féle expedíció igen praktikusán fog céljához. Nem indulnak vaktában a belső földnek, hanem időközben helyről-helyre állomásokat hagynak

hátra élelemmel, ahová szükségben visszamenekülhetnek; e célra nagyszámú kecskét, juhót is hoztak magukkal. Szerettem volna velök menni s egy ilyen állomáson visszamaradni és gyűjteni, de a pénzem elfogyott, önállóan nem mehettem volna, az ő szekereket tolni pedig semmi kedvem. Mert az előbbi nem tehettem, magam sem ajánlottam; az utóbbit ugyan kerülgette *Tappenbeck*, de nem akartam elérteni. Azt hittem, hogy ez az expedíció a tehervivők szerződése tekintetében nagyobb nehézségekre fog találni, mert az Ehlers-féle expedíció siralmas vége óta egyrészt a kormányzónak se volt kedve a telep legjobb és legderekabb munkásait a majdnem biztos halálnak kitenni, másrészt a többnyire salamon-szigeti és bismarck-szigetségbeli munkások is annyira rettegnek már a sok szerencsétlen végű expedíció óta a belső részekbe menéstől, hogy útközben bizonyosan visszaszökdöstek volna. De amint most hallom, Stephansortban, ahonnan még kevés expedíció indult ki, s a munkások nem ismerik az ilyen kirándulás veszedelmeit, elég kísértő ajánlkozik. Így hát a Lauterbach—Tappenbach-féle expedíció elég szerencsés auspiciumok közt indul útnak; csak azután az az eredmény ne legyen, ami 1888/9-ben a Zöllner Hugó vezetése alatt a Finisterre-hegységbe ránduló expedíciónak: egy 35 ívre nyomott vaskos könyv, amelyről, mióta az idevaló viszonyokkal kezdek megismerkedni, kezdem hinni, hogy igaza van annak az olvasónak, aki azt jegyezte fel az idevaló könyvtárból kezem közt levő példányra: „Szép költemény, érdekes olvasmány — Európában ülöknek, keserves csalódás az utána indulóknak!”

A sűrű erdőségen kívül a másik nagy akadály a belső terület néptelensége, vagy az itt-ott levő lakosságnak teljes földrajzi tájékozatlansága. Egyes folyók mentén még sűrűbb népesség van, de a hegyek felé ritkul s egyszerre azután ott a világ vége! Az Ehlers-féle expedícióból visszajöttek elbeszélése szerint, amikor a folyónál az utolsó falut elhagyták és nekivágtak az erdő-

nek, 16 napi út után még találtak egy falut, de emberrel nem beszélhettek, mert pereputtyostól az erdőbe menekültek előlük; azután 40 napig nem leltek többé embert, falut. Sok helyen a lakók eltitkolják a tovább vezető utat, még pedig kereskedelmi érdekből. Itt ugyanis faluról-falura megy a cserekereskedés, mindegyik falu, sőt minden egyes pápua féltékenyen őrizi a maga vélt jogát s az már érdeksértés, ha valaki őket átugorja s csereberél a túlsó faluval. Az én Lavatot barátom Gragetből egyszer erősen szememre hányta, hogy én Siarba is elmegyek, azokkal is trafikálok, a helyett, hogy mind neki adnám s ő elhozná Siarból, ami nekem kell. Haragjában meg is szakította velem a diplomáciai összeköttetést, nem is jött felém, míg csak el nem fogyott a dohánya. Amint azóta tudom, ennek a jelentéktelen epizódnak nagyrésze volt abban, hogy márciusban a gragetbeliek olyan elkeseredve támadtak rám; csak hogy az én Lavatot barátom okos diplomata lévén, nem tolta a bőrét előtérbe.

A Hansemann-hegység elején már háromszor voltam, de mindig csak annyira, hogy estig hazajöhettem. Az esős idő beállta óta a közeli Siar és Rua szigetbeliek megszakították az összeköttetést a hegylakókkal, mert a hegylakók közt kiütött a pápuák legfélelmesebb betegsége, a himlő. Most se jött vezetőnek egy se, semmi árért. A telepen akadt még néhány miokéz, aki tavaly járt ott, azokkal indultunk el s fölkerestük a falukat. A tavalyi jól eltaposott erdei utakat belepte a falevél, felverték a bokrok, átszőtték a liánok, alig különbözött a vadesapásoktól, amit néhol a vaddisznók csinálnak az őserdőben. A faluban egy lélek se volt, tán hónapok óta sem. A kunyhók összedülve, környékeket s az utakat fölverte az alang-alang, az óriás-nád, mely azóta, alig fél év óta, két ölesre nőtt és sűrűn álló karvastag szálaival áthatolhatatlanná szőtte az utat. A fiúk a fél méter hosszú, széles bushknife-fal törtek utat az elhagyott kókuszfaig, amelyekről a papagájok se-rege rikkoltozott ránk, az elvadult banánok és dinnye-

fák gyümölcséhez tulajdonjogukat vitatva; elpusztult, vagy elmenekült innen minden emberi lény.

Csak a második kirándulásomon, messzebb északra haladva, bukkantam egy jártabb útra. Később a hegyoldalból lábdobogás, kiáltozás figyelmeztetett, hogy ott benszülöttek vannak, akik tán már régóta szemmel tartanak bennünket. A dohánnyal csalogatásra, meg a fákhoz támasztott puskák láttára végre egy pár bátrabb meg is emberelte magát. De nem igen értettük egymást, mert merőben más nyelvet beszélnek, nem az itteni parti siar nyelvet; később azonban közelebb jött egy élteőbb pápua, aki ezt is értette. Össze is barátkoztunk úgy, hogy majdnem erővel vittek volna falujukba. Csak mikor látták, minden zsebemet kiforgatván, hogy már minden dohányomat kiosztogattam, nem erőltettek tovább, mert az olyan tivud-tamollal, akinek már dohánya nincs, nem érdemes törődni. Ezt tudva, nem is mentem most a faluba, mert annyi kevés dohánnyal, ami éppen nálam volt, nem nagy becsületem lett volna előttük.

Vígan jöttünk visszafelé mind a ketten, az én Antómmal (mondjuk vadászlegénynek, ami itt „Schiess-junge“), akinek mellesleg mondvá, olyan akasztófára való pofája van, hogy otthon nem mernék puskát adni kezébe s úgy menni vele az erdőbe. Örültünk, hogy éppen mi találtuk meg az elpusztultnak hitt hegyilakókat s mi visszük meg a hírt, hogy nincs már közöttük himlő, lehet velük érintkezni!

Ez a kis epizód is egyik okát mutatja annak, hogy miért vannak a pápua-törzsek egymástól elzárkózva, úgy hogy sokszor az egymástól pár mérföldnyire lakók is alig tudnak egymásról. Itt a sűrűbb népességű, tehát erősebb törzs vont maga körül kordont a járványtól féltében s lőtávolnál közelebb nem ereszti magához a vesztegzár alá helyezetteket. A partlakó gazdagabb, nincs érdekében, hogy ő vegye fel az elejtett összekötést, a gyengébb pedig nem mer közeledni, mert ezek talán kihallgatás nélkül leütik. Egy ilyen erőszakos eset

azután a vérbosszú erkölcsi kötelességénél fogva végképpen ellenségekké teszi őket s hosszú időre elzárja egymástól. Itt a zárkózottság ideje alatt ilyen ellenségeskedés nem történt, hagyományos szokás szerint mind a két fél tudta mihez tartsa magát s most tartózkodás nélkül közlekedhettek ismét egymással.

Az útközben talált siar-tamolok örömmel fogadták a hírt s hogy fel is használták, arról a következő héten tett harmadik kirándulásunkban a parttól egész a hegyi faluig jól letaposott erdei út tett bizonyosságot. A csereforgalom gyorsaságáról most volt alkalmam meggyőződni, mikor egy tegnapelőtt délután Lavatot-tal cserélt kést ma már itt egy jambin-tamol kezében ismertem fel.

A falu nem egészen új, látszik egyes régibb kunyhókról, melyek hol kisebb csoportokban, hol egyenként elszórva állanak. Köröskörül nagyterjedelmű ültetvények vannak, nagyrészüik az ujonnan letarolt erdő helyén számos lakót táplálhat. A lövések hangjára, amivel fölvertük az erdőt, csoportosan jöttek elénk; egy erős, szép termetű jabim volt a szóvivőjük, aki persze mindjárt a saját házához vezetett, hogy mint házigazda, ő kapja az ajándékok javát. Nem is lehetett panaszunk; hordta a kókuszdiót, amennyi csak kellett, egyébbel úgy se traktálhatott. Pedig sokan voltunk; rajtam kívül még két európai, az itt időző „Möve“ német hadihajó capitain-lieutenantja, meg a telep törvényszéki bírója, meg vagy 15 salamon-szigeti buka s új-irlandi miokéz, akik még gyermekkori kedves emlékeik közé számítják az emberhúsevést. Tamolék látható örömmel fogadtak, de ennyi idegen láttára a gyanakvást még se győzhették le, aminek biztos jele volt, hogy gyermek és asszonyféle nem volt látható, a férfiak és ifjak szokás ellenére itt-hon is mind maguknál tartották fegyverüket, a lándzsát, nyilat vagy kést egy se tette volna le a kezéből. Amint a közeli házakat vizitálni kezdtem, láttam, hogy mindenikben még sok ilyen fegyver van

kézügyben az ajtónál; amint észrevették, hogy mit csináltak, nem is eresztettek tovább. Hanem arra a csodára, hogy mit eszünk és miként eszünk, hogy maradhatott volna az asszonyféle rejtekében! Elő is szálíngóztak innen-onnan, ki tudja honnan s nevetgélve s megjegyzéseket téve egymásnak, bámulták az etnografiai ingyenlátványosságot, akárcsak az állatkerti publikum a zulu-kaffereket.

Ezalatt a férfiak egyenként tünedeztek el s kerültek elő újra, de már feldíszítve, borzas hajukban dísfésűvel, gyöngy- vagy csigadísz a nyakukban és mellükön, karjokon az apró csigadísszal ékesített fonott karkötő, mellédugva tarka levelek és jószagú bazsilkum. De mind csak olyan drágaságok, amilyenek cserekereskedés útján az egész partvidéken el vannak terjedve s amikből van már elég a múzeum gyűjteményében.

Még megnéztem, hogy bámulnak tamolék a függő ágyakon, amikben két útitársam nyujtózkodott, azután vettem az én jó Fricimet — mert minden puskámat az ajándékozójáról nevezem s pár tamol legény-nyel madarászni indultam. Elég volt csak a puskához nyúlnom, hogy az összes ottlévő pápuanépség szétrebbenjen. Csak akkor jöttek ismét össze, amikor a vállamra csaptam a fegyvert s nevető arccal fordultam feléjük. Pedig a tamol éppen nem gyáva népség, de a puskától ösztönszerű félelemmel megretten első pillanatra.

Sajátságos alkatú hegység ez a Hansemann-hegység, amit nem tudnék egy magyarországiival sem összehasonlítani. A kikötőből olyanforma képet ad, mintha a budai hegyeket nézzük Kőbányáról, de odaérve, azt látjuk, hogy olyan, mint a gót torony, a nagy tornyon egy kisebb torony, azon egy még kisebb és úgy tovább. Itt is nagy hegy hátán kis hegyek, azon még kisebbek a végtelenségig, de minden kis hegy egy-egy meredek oldalú kúp, apró gerinc, közte vízesés, patakok, egyik erre folyik, a másik pár száz lépés-

nyire tőle, egészen ellenkező irányban, az egész olyan össze-vissza kuszálva, hogy azt hittem, mikor így egyik kis hegy oldalán fel-le, patakból patakba lépve haladtunk, hogy most völgybe megyünk, mikor egyszer csak egyik csúcsra találtam magamat.

A hegység közetét ott a helyszínén mészkőnek néztem, de a hazahozott próbákból látom, hogy valami silikát, alkalmasint nephrit. Most csak a madarakkal törődtem. Meglepett, hogy idefenn ilyen tömeges madáréletet találtam, mert mindenkitől azt hallom, hogy a partokon van a leggazdagabb madárvilág. Ez a tájék meghazudtolja ezt a hitet. Mindenfelől hangzott a koronás galamb mély búgó hangja, a papagájok és hófehér kakadúk rikoltozása, az óriáscesőrű szarvasorrú madár kakatyolása, a szép, de ostoba paradicsommadár éles fütyje. A papagájokból lőhettem csak vagy 15 darabot, mert a lövések hangjára megnépesedett az erdő pápuákkal, akik mind a madárlövést akarták látni s persze elzavartak előlem minden madarat.

Egyik hegycsúcsról, ahol egy kidőlt fa a kilátásra helyet nyitott, benézhettem az ígért földjére, Új-Guinea belsejébe. Szép hullámos, kúpos közép-hegyvidék terült előttem, borítva mindenütt sűrű zöld erdővel, sehol egy tenyérnyi tisztás. Hogy mit rejt ez a sűrűség, az a jövő titka, amibe talán sikerül betekintnem. A körültem álló benszülöttek csak annyit tudtak mondani, hogy arrafelé sok ember van. Azt keresem én, arrafelé lesz az én utam!

De most még nem megyek oda. Előbb a partvidéken és a környéken hozzáférhető hegységekben igyekszem annyi természetrajzi és néprajzi gyűjtést és megfigyelést tenni, hogyha majd onnan vissza nem térek is, vállalkozásom, ne csak egy nem sikerült, szerencsétlen végű expedíció emlékét hagyja maga után, hanem nyomot hagyjon a fentebbi tudományok mezején. Most még, ha mehetnék, se mennék.

Ám, ha menni akarnék se mehetnék. Már elért a

Fenichel sorsa: elfogyott a pénzem; a már kész gyűjteményeket kell itt elvesztegetnem más gyűjtőknek, hogy csak megélhessek, nem hogy nagyobb vállalkozásba foghassak. Az igaz, hogy beszereztem a csere-tárgyakat, de nem tudok vele utazni, nem tudom magam élelmezni.

Legújabbban kerítettem pénzt; hej, de bizony drága áron; fáj is a szívem érte! Volt már anthropológiai fölvételem 22 pápuáról, ezek közül 15 lefotografálva elülről és oldalról. Ezt kellett eladnom, hogy pénzhez jussak. A pápuákat egyenként 4 márkáért, a 30 fotográflemez darabonként 3 márkáért adtam s így kaptam 180 márkát. Kärnbach kereskedő vette meg, aki maga is gyűjt a berliniek számára. Így ezek is német földre vándorolnak, pedig már előre örültem neki, hogy fogom meglepni velök dr. Jankó urat. De Kärnbach most csak erre vágyott; mert maga is gyűjtő, tudja tapasztalásból, hogy milyen babonás a pápua s nem engedi magát megmérni, mert fél a megbabonázástól, sőt a fotografálás elől is elszalad. A fotograflálás se könnyű itt, ahol 2—3 hétben hül le a víz éjjel 22—26 fokra s nem viszi le a lemezről a zselatint.

A mult két hónapban kivált madarakat gyűjtöttem; jegyzőkönyvem ma a 135. számon áll s így a már hazaküldött 28 darabon kívül 107 darab van készen. Ezek már a vedlési idő után vannak gyűjtve, szebben is vannak preparálva, mert azóta olyan módját találtam ki a szárításnak, ami nem veszi ki a madarat a formájából, mint előbb használt módszerem sokszor tette. Most ebbe a gyűjteménybe vetem bizodalمامat, ha hazulról pénzt nem kaphatok, augusztus után ezt el kell adnom. Néprajzi gyűjtésre itt nincs jó hely; az itteni tamol nyilon és lándzsán kívül mást nem készít. Főszúlyt helyezek az authenticitásra, mert itt látom csak, hogy a Fenichel gyűjteménye nemcsak új-guineai, hanem egyúttal az összes sziget-ségbeli, amiknek az igazi származási helyét majd az én gyűjteményem után lehet meghatározni. Például

a maszkok nagy része New-Irlandból, azok a szép obszidián-lándzsák, a kőbalták jórésze az Admirális-szigetektől valók; sok benne a salamonszigeti, az angol új-guineai stb.

Rovargyűjteményem is szépen halad. A múlt két hónapban azonban többnyire csak spirituszba valókat gyűjtöttem.

Azt már beláttam, hogy a viszonyok ismerete nélkül számítottam arra, hogy egy-egy gyűjtemény hazaküldése után annak árából éljek, míg a másikat összeállítom. Igen, ha itt is azonnal fizetnék. De a távolság és az összeköttetés olyan, hogy legalább félesztendőt kell várnom, míg érte valamit kapok s ezalatt nem lévén miből élni, az újabb gyűjtéseket kell elpocsékolnom. Akkor azután megakad az egész. Nekem legalább egy évre pénzzel ellátva kellett volna jönnöm, hogy félévig gyűjthessek, akkor azt hazaküldve, a másik félévig várhassak annak az árára s az alatt ismét gyűjtsek. Hogy így fennakadás nélkül gyűjthessek, egy évre legalább 3000 frtra lenne szükségem, két vagy három, rendesen jövő részletben.

Programom a jövőre csak négy hónapra terjed ki. Főelv lenne, ha nem lehet élni, akkor élösködni kell! Azért elfogadtam a misszionáriusok meghívását Finschhafenbe, az ő vendégek leszek két hónapig. Ott már a vörös paradicsommadarak hazája van, itt a sárgáké. Azután meghívattam magamat Kärnbach telepére Berlinhafenbe, ami már a holland határhoz van közel. Szerencsére a Comp. kis gőzöse, az „Isabel“ lehetővé teszi az utat. Így az én 200 márkám elég lesz a boyok fizetésére (egyenként 20 márka havonként) és ha sikerül még annyi adósságot csinálni, az utazásra is.

Finschhafenbe e hó 19-ikén indulok, így egy hetem marad még, amiből 3—4 napot a Hanseman-hegységben töltök; majd a tamoloknál szállásolok. De augusztus végére ismét itt leszek s várom a postát. Különben egyszer s mindenkorra megjegyzem, hogy míg Német-

Új-Guineában vagyok, címem mindig Friedrich-Wilhelmshafen marad; itt van a főposta, innen osztják szét a leveleket s mindig tudják, hol vagyok.

Berlinhafen, Szeleo szigetnél, 1896 augusztus 31.

Itt vagyok mintegy 600 mérföldnyire nyugotra, mint vendég Szeleo szigetén. Pompás, egészséges hely ez a Szeleo; híre sincs a láznak; csak akkor kapok, ha sokáig kutatok a pocsolyákban, t. i. 1–1½ óráig.

Decemberben Finschhafenbe megyek, ahol akkor kezdődik a száraz idő, mikor itt végződik; onnan majd az igazi emberevők közé, Új-Irlandra. Sokat beszélnek az ottani nagy cseppkő-barlangokról; azokat nekem látni kell. De azért címem nem változik.

Három nap múlva indulunk hárman kelet felé, ismeretlen partvidékre, egy vitorlás kutteren. Meglehet, hogy nem kerülünk az állomásra vissza akkorára, mikor október közepén a hajó idejön; mert utunk a szél-től függ, s így karácsony tájára nem érkezik meg levelem, de az csak a fentebbi körülményt jelenti. A meglátogatandó partvidék sűrű népességű, de békés, azután hárman vagyunk európaiak; egész hadsereg! Lovasságunk két kutya; nagy állatok, amiktől félnek, mint nálunk az oroszántól. Én nem akarok folyvást a vizen időzni, hát úgy teszünk majd, hogy valahol 3–4 legénnyel visszamaradok gyűjteni; ha majd a kutter („Dóra“ a neve) visszajön, felvesznek. Rendszeres útirajzok megírására idáig nem volt időm s most sincs, mert inkább gyűjtök, de küldök néhány rapszódikus megjegyzést egyről-másról, melyek részben az útnak indított természettudományi és etnológiai tárgyak bővebb megismertetésére fognak szolgálni.

A madarak hangjáról és neveiről. Biológiai megjegyzéseket a madarak szokásairól, viselkedéséről,

hangjáról, költözéséről stb. egy párszori látás után — nézetem szerint — nem érdemes írni, mert az ilyen megjegyzések egyszerű vadászati élmények értékére devalválódnak. De ezek ismeretét is megadja majd a tapasztalás.

Nagy hévvel-kedvvel fogtam hozzá még Friedrich-Wilhelmshafenben, hogy ilyenszerű megfigyeléseimet összeállítsam. Az lett belőle, hogy mikor egy-egy fajról a futólagosan odavetett megjegyzéseket összefoglaltam, megint vettem észre olyasvalamit, ami az én addigi igazságaimat bizony megdöntötte. Hát olyan megfigyeléseket, amikből minden következő levélben le kell tagadni valamit, hazaküldeni nem akarok, de nem is tanácsos, mert azt érném el vele, hogy idővel valódi értékű megfigyeléseimnek se hinnék magam se, más még kevésbé.

Ezért hiányzanak annyira hazaküldött jegyzeteim ornitológiai részéből a biológiai megfigyelések.

A madarak hangjának az idejegyzésével is nagyon takarékoskodtam. Mert ezeknek az értékében is nagyon megingott az én hitem, mikor látnom kellett, hogy a *Fenichel* följegyezte madárhangokról egyet sem, de egyetlenegy madarat sem voltam képes felismerni!

Persze egészen más, ha a madár hangjához valami hangot, vagy hangjegyet adunk, vagy ha a madárnak olyan neve van, mely találóan utánozza a hangját, mint otthon a kakuk, itt a *bim*, *makak*, *pungurup*.

Érdekesnek tartom azt is, ahol a madár hangjával együtt valami mondás van egybekapcsolva, mint odahaza a sárga rigónál. Itt is vannak ilyenek, csakhoggy eddig csupán olyanokat ismerek, amiket az európaiak csináltak. Az egyik egy utazó emlékét őrzi. Holland vagy talán német utazó volt, *Pitt van Flitt*; itt is halt meg valahol. Kilétéről, utazásairól itt nem tudtam felvilágosítást kapni. Hanem egy madár, mely halálának tanuja volt, azóta mindig emlegeti, folyton a nevét kiabálja: „*Pitt van Flitt! Pitt van Flitt!*”

Egy másik kis madár azt a szerepet játssza, amit

otthon a szarka: vendéget hoz, a legkedvesebb vendéget, hajót. A kókuszpálma leveleiről szokta szedegetni az apró pókokat, bogarakat. De mikor a házat környező pálmákra jön és jelenti, hogy „*Ship, ship, ship!*“, akkor pár nap alatt hajónak kell jönni.

Más két madár *magyarul* beszél, azért nem értette meg eddig sem a pápua benszüllött, sem a német települő. Pedig annyira tisztán beszél magyarul mind a kettő, hogy amikor az itteni német hivatalnokoknak elbeszéltem, mindenik rögtön ráismert, hogy melyik madárról van szó. A telep közelében elég gyakran hallani a hangját egész nap, hát mindenki ismerheti.

Az egész nap, sőt még éjjel is csacsogó, kopaszfejú madár (*Pitta [?] Novae-Guineae*) egész nap panaszkodik: „Csunya! — jaj, jaj, csókot, — jaj, jaj, lopott, — jaj, jaj, csókot lopott! — Csunya!“

Ebben a panaszban különben több lehet a dicsekvés, mert a sok szép madár közül nem tudom melyiknek jöhetne gusztusa, hogy éppen tőle, a legesúnyábbiktól lopjon csókot.

A másik magyar madár csúfolódik.

Egyre ezt hajtja: „Fakovács! — fakovács! — Lirum, lárum! fakovács! — fakovács! — Lirum-lárum!“

Már igazán nagyon ostobának gúnyolja azt, akit pellengérre állítani akar, ha azzal csúfolja, hogy tűzbe teszi a fát, azután úgy akarja kovácsolni! Talán a vas készítése módját nem ismerő pápuákat csúfolja vele!

A benszüllött madárnevek megtudása mindig nehézséggel jár. Hogy magát érthetőbbé tegye, a benszüllött sohasem mondja a saját nyelvén való nevet, hanem azt, amiről gondolja, hogy az európai könnyebben megérti, talán éppen a munkásoktól használt nevet. Így vezették félre *Fenichel*-t is egy pár névvel, éppen a paradicsommadárnak és a koronás galambnak a nevével, amit már most helyreigazítok.

Előre kell bocsátanom, hogy a többnyire *Bismarck*-vagy *Salamon*-szigetségbeli munkásokból promoveált

vadászlegények, legalább a vadászat tárgyát képező madarakat másképpen hívják, mint a benszülöttek. Ha van náluk is ilyen madár, használják a hazai nevet, ha nincs, valami analóg nevet adnak neki. A benszülött nagyon hamar megtanulja ezt a nevet s ha európai kérdez tőle madárnevet, előbb mindig ezt mondja. Ezért jegyezte fel *Fenichel* hibásan két legkeresettebb madárnak a nevét, a paradicsommadárét „gomul“-nak, a koronás galambét „koria“-nak. Mind a két név olyan helyről importált, ahol ezek a madarak nem is élnek: a *Bismarck*-szigetségből. Ott a varjút nevezik „kumul“ vagy „komul“ néven. A „koria“ név szintén onnan származott ide s hallomásom szerint ez ott a bóbítás kakasnak a neve. (Ha ugyan nem az új-guineai „gura“ névnek a rontása.)

A paradicsommadárnak (mindig a *Paradisea* minőrt értem) saját tapasztalásom szerint eddig háromféle benszülött nevét tudtam meg. *Friedrich-Wilhelmshafen* környékén (*Graget*, *Beliáo*, *Sziár*, *Gomba* és *Szathlagász* falukban) „job“ a neve; ugyanígy hívják a *Hanseman*-hegység lakói is *Kaszász* és *Nobonob* falukban.

Június utolsó napjaiban a német védterület nyugoti tájékaira, ide *Berlinhafen*be hajózva, útközben megállottunk *Taraváj*-szigeten (a térképen *Bertrand-sziget*). Itt tudtam meg, hogy a szemben levő parti lakók, akiktől a paradicsommadár-tollakat kapják, s utána *Taraváj* falu népe is „mánuj“-nak nevezi. *Berlinhafen*ben szintén a parti lakosoktól származott át a „tijirr“ név a szigetbeliekhez, kik többnyelvűségük dacára mindnyájan így hívják (*Mlemien* parti faluban és *Szeleo* [a térképen *Sainson*], *Angiel* [*Sanssouci*]), *Ali* [*Faragnet*] és *Tamara* [*Dudemaine*] szigeten).

Hogy *Constantinhafen*ben és benne *Bongu* faluban mi a paradicsommadár benszülött neve, arról, saját magam nem lévén még ott, nem győződhettem meg. *Maclay* jegyzéke a bongui szavakról most nincs kezem-

nél s nem tudhatom, fel van-e ott említve, de Zöller könyvében (H. Zöller, Deutsch Neu-Guinea u. meine Ersteigung des Finisterregebirges, Stuttgart, 1891), aki itt nagy valószínűséggel a *Maclay* munkáját használta fel, ott találom Bonguból a „*manganar*“ paradicsommadár nevet, a szomszéd Bogadsim (Stefansort) telepről a „*tegaijo*“ nevet. Valódi benszülött név még a Hatzenfeldhafenből említett „*atau*“ paradicsommadár-név. De már a többi hat különböző név annyira a keleti részekből, Finschhafenből és közeléből van fel- említve, hol már a vörös paradicsommadár a túlnyomó, hogy nem tudhatni, a kettő közül melyik szó melyik paradicsommadárnak a neve.

A koronás galambot is csak az idekerült szigetségbeli munkások és vadászlegények hívják „*koriá*“-nak, s amerre csak mennek, mindenüvé terjesztik ezt a nevet. Már a berlinhafeni lakók előtt sem idegen szó, pedig itt a szárazföld távolsága miatt európai vagy munkása nem vadássza, legfőlebb a benszülöttek hozzák tollait a szeleói telepre. A benszülötteknek mindenütt van rá saját szavuk; így Berlinhafenben „*pomál*“, Taraváj- (Bertrand-) sziget környékén „*oncsi*“. De benszülött-nevekben gazdagabb a koronás galamb Friedrich-Wilhelmshafenben, hol a Hansemann-hegységben, Kaszász és Mobonob faluban „*putithl*“, Sziár-szigeten „*fof*“, Grageten „*ugel*“ neve van. Hogy a más nyelvű hegyi lakóknál külön neve van, semmi különös benne, de hogy a két egymáshoz közel fekvő szigeten, Sziáron és Grageten, holott egy nyelvet beszélnek, a koronás galambnak különböző neve van, figyelemreméltó.

A Zöller könyvében említett „*moka mobni*“ bizonyára valódi benszülött neve a koronás galambnak Hatzfeldhafenben; de már a Bogadsimból (Stefansort) való „*güiro*“ név hitelessége nagyon kétséges, mert nagyon hasonlít a *koriá*-hoz, s mert ott van a legtöbb szigetségbeli munkás.

Hanem azért, bár a koronás galambnak elég ben-

szülött-neve van, nem emlékszem esetre, hogy a teleppel érintkező benszülött elébb ne a *koriát* mondta volna, ha a nevét kérdeztem.

Kígyókaland. Púposorrú galambokat vadásztam augusztus 8-án a Szeleo-sziget egyik szegletében megmaradt kis őserdőben, hogy többnyire becsinált holmiból álló ebédünket a következő vasárnap tiszteletére friss hússal tegyük változatosabbá. Szokás szerint egyedül, nesztelenül lopóztam előre a sűrű fák között; a nem régen hullott eső még a száraz levelek zörgését is elnémította, sőt az is alig adott némi neszt, amint a széles bokorvágó-késsel az utamba szövődő liánokat elvagdaltam. Szolgám a közeli tengerpart mentén követett; neki csak a lövésre szabad és kell előkerülni, hogy az elejtett madarat átvegye. Nem lehetett panaszom a vadászat eredményére. A *pungurup* (ahogy a benszülöttek hangjáról nevezik) ostoba madár, nem nehéz kézrekeríteni. Még csak egy hiányzott a kiszbott számból, mert négyünk számára nyolc darabot szoktunk számítani levesnek és pecsényének.

Négy óra már elmúlt, az erdő sötétebb lett, az erdő széle felé kellett tartanom, ahol még világosabb volt.

Egyszerre, majdnem fejem felett, csekély nesz tett figyelmessé. A fa alsó ágán, hol különben sohase szokott tartózkodni, egy *pungurup* vánszorgott az ág mentén tovább, lassan, nehézkesen. Sebesülve elmenekült galambnak néztem, amelynek meg kell adni a kegyelemlövést. Olyan közel volt, hogy elégnek tartottam az apró madarakra szánt esőből rátüzelni. A madár eltűnt az ág végén szövődött liánok sűrűségében. Még nézem, hová esett, mikor ugyanonnan, ahol a galamb állott, egy kígyó esik majdnem a fejemre, éppen elélem. Pillanatig meglepetve nézem, ő máris gyors sikamlással iramodik a sűrűség felé. Éppen annyi időm maradt, hogy a farkát elcsíphettem, hirtelen visszaránthattam s feje felől a puska agyával, hátul a lábammal lenyomhattam. A kés lapjával nyakát igyekeztem éppen leszorítani, de ő volt a gyor-

sabb s hirtelen harapással a mutatóujjamba harapott. Hogy mi villant át hirtelen agyamon, csak az képzelheti el, akit olyan tájon, hol a kígyóknak legalább is a fele mérges, ismeretlen kígyó mar meg. Hanem hamarosan nyakon csíptem. Pillanatig még azon gondolkoztam, a kígyó nyakát vágjam-e le elébb, vagy a megharapott ujjamat. Mégis okosabbnak tartottam elébb a kígyó szájába nézni. Fellélekztem: a kígyónak nem volt méregfoga.

Minden megelégedésem mellett sem kegyelmeztem neki. Megijesztettél, most büntetésül menj a magyar nemzeti múzeumba!

Előkerült a lövésre az én sötétbőrű kísérem is, aki a kígyó láttára három lépést ugrott vissza. Ijedtében alig értette meg, hogy vágjon le egy ágat, hasítsa be a végét, hogy a kígyó nyakát beleszoríthassam. Hazafelé jövet is eldobta, valahányszor a kígyó evickélni kezdett. De bezzeg megjött a bátorsága, mikor a benszülöttek falujához értünk s ezek bámulva nézték, hogy micsoda vitéz fickó ez, hogy a kígyót vinni meri! Mert a benszülöttek közül ugyan egy se merte még a pálcát is a kezébe venni. Csak úgy szaladoztak előre.

Hanem azért megmondták a kígyó nevét: „ani”. Nem lehetetlen azonban, hogy ez a név általában kígyót jelent s nem éppen ezt a fajt.

Még a helyszínén a körülményeket számba véve, visszagondolva a madár mozgulataira, hogy hogy vonszolta magát nehézkesen előre, kétségtelennek kellett tartanom, hogy a kígyó a galambot megfogta, folyton az ágra kunkorodva menekülésében akadályozta. Nagyobb bizonyosság kedvéért itthon a megkopasztott galamb bőrét gondosan átvizsgáltam, de régibb lövéseket nem találtam rajta.

Hanem azért, itt előttem, ezt az alig ujjnyivastag kígyót s a mi házi galambunk nagyságának megfelelő püpos orrú galambot együtt látva, csóválom a fejemet, hogy legyen az lehetséges, hogy ez a kis kígyó azt a nagy galambot meg tudná enni?!

Mégis, mégis, aligha fogta meg az „*ani*” a „*pungurupot*” csak azért, hogy játsszék vele!

Küzdelem a hangyákkal. Azon több mint harminc hangyafaj közül, melyeket idáig gyűjtöttem s elkülönítve küldök, egy különösen alkalmatlan. Ezt házi hangyának is mondhatnám. Nekem különösen sok bajom van vele itt Szeleóban.

Ahol valami teljesen ki nem száradt állati, vagy növényi anyag van, ott rögtön seregesen megjelenik és ellepi. Eleinte nem tudtam tőlük madarat se praeparálni; a frissen lőtt vadat, akárhová akasztottam is fel, alig negyedóra alatt ellepték, szeménél, orra táján és fülénél a gyenge bőrt lerágták. Ha sebtében kitömtem, a csőr tövéénél, szárnyak végén és a lábakon támadták meg. Madaraim csak addig voltak biztosságban előlük, míg a napon száradtak; de estére rendesen be kellett hozni a lehető eső elől s erősen benaftalinozott dobozba zárni, ahol viszont annak a veszélynek voltak kitéve, hogy reggelig megpenészednek.

Ha valahol praeparálatlan rovar fekszik, vagy ha szépen feltűzve-ragasztva és dobozba rakva vannak is, de elfelejtek a dobozba elég naftalint tenni, pár óra múlva csak a puszta tű, szárnyak és lábvégek jelzik a néhai rovargyűjteményt.

A növénygyűjteménybe is befészkelik magukat. A hazaküldött csoport hangya is éppen a növényprésből való. Egy éjjelre elfelejtettem néhány ív közé naftalint szórni, mert hisz a többiekben úgysis volt elég s már reggelre pereputtyostul, álcáikkal, bábjaikkal, nőtényeikkel ide költöztek be.

Ételneműt csak úgy tudunk megvédeni előlük, hogy a drótszövet oldalú szellős ételszekrénynek a négy lába egy-egy bádagedényben áll, ez pedig petróleumos vízzel van megtöltve.

Még ivóvizünk és mosdóvizünk sincs tőlük biztonságban. Szeretnek a tiszta vizen nyalakodni. Ha a mázatlan cserépkorsóból ivóvizet öntünk, legelőször is egy csomó hangya jön a vízzel együtt a pohárba, amit

azután úgy kell letejfelezni. Reggelre a mosdóvízben is egész sereg van belefulladva, de erre ügyet se vetünk; a hangyasavas víz talán még jobb.

Sőt hangyáknak még éjjeli álmunkban is szerep jut. Ha az ember este egy-két moszkitót agyoncsapott s maradványait gondosan le nem törölte, éjjel megjelennek a szúnyoggyilkosság színhelyén, megadni a szerencsétlenül kimultnak a végtisztességet. Hát kegyeletes szép cselekedet az, de ha az apró hangyák serege testünkön hemzseg-bizsereg, olyan exotikus álmok keletkeznek utána, amiket a legvalódibb egyiptomi álmoskönyv is aligha bírna megfejtetni.

Mint alkalmilag többször említém, csupán naftalinnal tudom a zoológiai tárgyakat megvédeni előlük, a növényieket pedig szublimáttal.

A korallszigeti édesvizek lakói. A korallsziget nem olyan száraz és víztelen, mint ahogy azt róla feltenni lehetne. Ahol a puha korallsziklában, vagy még inkább a homokkal kevert koralltalajban kissé mélyebbre vágunk, sokszor nem mélyebben félméternyinél, vagy ahol természettől alkotott gödör van, abban mindig van iható víz. Ez a víz a tenger szintájánál magasabban eső részeken, kis részben közvetlenül belehulló esővíz, nagyobb részben az eső után beszivárgó talajvíz. De a korallszigetnek kissé mélyebben fekvő belső részeiben az édesvíz a tenger szintájával rendesen összeesik, a tengerből a korallsziklákon s velök kevert finom homokon szivárog át s e természetes szűrés útján sós ízét annyira elveszti, hogy pl. eleinte, míg erre a körülményre nem figyelmeztettek, az esővíz és e talajvíz (itt „Buschwasser“) íze között különbséget nem vettem észre. A szigeten lakó benszülöttek édesvízül rendesen ezt használják, sőt itt Szeleóban mi is sokszor erre szorulunk, ha nem jól gazdálkodunk az esővízzel.

Nagyobb eső az ilyen forrásvizet még jobban felhigítja, akkor azután igazán alig van különbség közte és az esővíz között.

Telepünk közelében három ily vízgödör van; ezeket kutattam át állatok dolgában, de kettőben, amelyeket a bokrok teljesen beárnyékolnak, nem találtam Crustaceafélét, csupán a harmadikban.

Ez a víztartó egészen napfényes helyen van. A régebben beárnyékoló bokrok már mind le vannak vágva, körülötte a növényzet letaposva, mert a fekete szolgák ide járnak mosni, amint szárazabb idő áll be és a háznál levő esővízgyűjtők vizével takarékoskodni kell. Ebben a gödörben mindig van víz; ha egyik nap kimerik, másnapra megint meggyűl. A nagymosás jeléül most is ott áll még a mosás fontos eszköze, néhány felfordított láda. A beszappanozott ruhát fejük felett meglóbálva, ehez csapdossák, ilyen módon mossák.

Egy méter mély s talán $1\frac{1}{2}$ m. széles, kerek gödör az egész víztartó; oldala kopasz korallszikla, néhol korallhomok, itt-ott némi piszkos iszappal fedve. Növény nem él benne, még vízi fonalat se láttam. Ebben egy szép *Estheria*-fajt s többféle apró Crustaceát találtam.

Eső után a laposabb helyeken szintén gyűlnek össze tócsák, meg is maradnak pár napig, de azután kiszáradnak, vagy elszivárognak, mert fenekük a tenger színénél magasabban esik. Kár, hogy ezek mind a sűrű erdőbe esnek s a sötét árnyékban tán nem is él benne Crustacea. Legalább eddig nem vettem észre.

Néhány napig tartó száraz idő után a víztartókat ma ismét meglátogattam. Annak a forrásnak a vize, melyből az *Estheriákat* gyűjtöttem, egy negyedével megapadt és megtisztult. Az *Estheriák*, melyek akkor az eső után meggyűlt vízben nagyobb számban éltek s akkor a víztartó egész vizében fent és alant vígan úszkáltak, most megritkultak, csak hosszabb keresés után találtam egyet-egyet, egészen a fenekén az iszap szintájához húzódva; most jobbadán csupa petés nőstények. Ellenben nagyobb számmal voltak most már apró Crustaceák, csinos, kicsi *Cladocerák*, köztük fürge *Cyclopsok*, zöldes apró *Cyprisek*.

Kopra-készítés. E célra külön kopraszínek és éjszákára a színekbe betölthető kopraszárítók szolgálnak. A koprakészítés egyszerű mestersége a következő: A fejszével kettévágott kókuszdióból, melyből a vágás után a kókuszvíz kifolyt, a belet késsel darabokra vagdalják, kisedik, kosarakban a szárítóra rakják. A dióbél pár nap alatt a napon megaszalódik s akkor már kopra; zsákokba töltik, alkalmilag hajóra adják és Singaporéba szállítják. Ebből csinálják a „táblaolajat“, amiről otthon azt hisszük, hogy az olasz olajbogyók termik.

Pápua-volapük. Míg nagyképű európai tudósok azon törték a fejüket, hogy kitaláljanak egy világnyelvet, mely a mostani bábeli nyelvsokaságban közös érintkezési nyelv lehessen és szerencsésen arra az útra jutottak, melyen az ő volapükjökkel megdupláznák a meglévő nyelveket, alkotván eddig is angol, francia, német és olasz, tán még magyar volapüköt is: itt a világ ismeretlen zúgában, Szeleo-szigetén az a vadnak csúfolt pápua az ő természetes eszével már megalkotta az igazi volapüköt, egyszerűen, gyakorlatiasan, könnyen tanulhatónak, használhatónak.

De talán sehol a világon nincs is volapük nyelvre annyi szükség, mint ezen a rejtelmes szigeten. Ki tudná azt még csak sejteni is, hányféle nyelv lehet itt, mikor minden falunak, vagy legalább kettőnek-háromnak, már saját külön nyelve van, amelyben még a legközségesebb és legelterjedtebb gyümölcsnek, eszköznek, fegyvernek is teljesen más hangzású neve van.

Most ebben a percben, amint lakóházunk szellős verandáján e sorokat írom, csak a fejemet emelem föl, meg se mozdítom, mégis öt külön nyelv területét látom; szigetünkön s a jobb felé eső Ali szigetén az egyik nyelv, a szemben levő Tamara-szigeten a másik, a szárazföldön két messzebb terjedő nyelv. De legjellemzőbb a szigetünkötől alig 4–500 méternyire fekvő kis Angiel; az egész sziget alig nagyobb 10 holdnyinál, 80–100 lakója lehet, hanem azért ennek is saját külön nyelve van.

Ebből a kis példából következtessünk most már

arra, hogy az egész szigeten, melyet nagyságban csak Grönland múl felül, hányféle nyelv lehet! Még csak, ha a partvidéket számítjuk is, mert a belső részek felől még itt is sokszor vitázunk, hogy a nagy folyók mentén kívül teljesen néptelen-e, vagy lakott?

Természetes, hogy ennyi sokféle nyelv mellett éppen nem ritkaság, hogy egy-egy benszülött többféle nyelvet beszél. Ennek szükségét maguk is annyira érzik, mint régebben nálunk Magyarországon. Ahogy régebben, sőt még most is, az alföldi magyar gyereket cserébe adják szepességi, vagy bánsági német gyerekért, úgy cserélgetik gyermekeiket a különnyelvű benszülöttek falvai is.

Tapasztalásból tudjuk, hogy aki több nyelvet beszél, az könnyen tanul még egyet hozzá. Így az új-guineai benszülöttnak se esik terhére, még egy, elterjedtebb nyelvet megtanulni.

A világnyelv pálmájáért itt kétféle nyelv verseng, a maláj és az angol. A malájok századok óta járták és járják apró, vitorlás praujokkal Új-Guinea partvidékét és a szigetséget. Ottjártukat mindenütt jelzik a legkülönbözőbb nyelvekben megmaradt maláj szavak. De kelet felől, a Nagy-oceán szigetei és Ausztrália felől szembe került az angol nyelv és folyton szorítja hátrább a malájt nyugat felé, a Molukkák felé, ameről ide terjeszkedett. A csekély tőkével dolgozó, apró vitorlás hajós maláj kereskedőt leszorítja a szintérről a gőzzel járó, pénzben és erőben hatalmasabb európai, s viszi előre a szigettengeri volapüköt, vagy amint itt hívják, a „pidgin english” nyelvet.

Azt hallottam, hogy az első ilyen „pidgin english” nyelv (mert többféle van) a kínai parti városokban keletkezett, s „business-english” volt a neve. Hogy mire volt jó, a neve tanúsítja (üzleti-angolnyelv). Forrásom egyúttal azt erősítgette, hogy a „business-english” nevet németek rontották „pidgin english” szóra. Én elhittem nekik; ilyenféle szórontást a német legkönnyebben megtesz.

A polinéziai volapüköt nem egy népfaj, nem egy törzs csinálja és fejleszti, hanem az egymással érintkező különféle nyelvű és fajú népek egész sorozata, hogy csak a tömeget említsem, a közlekedés körébe vont összes melaneziai népek, az angol s vele valamennyi itt élő európai, kínai és maláj. S még hozzá nem csupán angol területen van elterjedve, vagy csak ahol angolok járnak. A legbuzgóbb németnek se jut eszébe, hogy legalább az ő területükön a németet hozza be, mert már a legelső kísérletnél belátja, hogy a német nyelv hosszú szavait, egymásra halmozott mássalhangzóit, a benszülött utána mondani se bírja. Azért mindenütt, még otthon a szigetségbeli benszülöttekből álló szolgaszemélyzettel is „volapük“-ül beszélünk. A munkások is így beszélnek egymással. A sok helyről került, soknyelvű zagyva népnél ilyen közös érintkezési nyelvre nagyon is szükség van.

Érdekes epizód e nyelvkérdésre, hogy a mult év végén, mikor az elpusztult Ehlers-féle expedíció töredéke Új-Guineán átvergődve angol területre érkezett, mielőtt még a főtelepre szállíthatták őket, az angol kormányzó, hogy az expedíció sorsáról kikérdezhesse őket, tolmácsról gondoskodott, ki a német területről került szolgákkal németül beszélhessen. Berendelte hát egy más telepről azt az egyetlen embert, aki az angol területen németül tudott. De a hajó megérkeztekor csodálkozva kellett látniok, hogy németül egy szót sem tudnak, de angolul eléggé.

Szerencsés körülmény, hogy a világnak tán legkönnyebb nyelve, az angol került ide világnyelv alapjának. Rövid szavait hamar megtanulja akármelyik benszülött, egyszerű nyelvszerkezetét még egyszerűbbé teszi. Ami hiányzik, azt megadja a hangsúlyozás, pótolja a mimika.

A babona. A babonától ezek a vadak sem menttek. Itt is előljárnak benne az asszonyok. A babonázás miatt félnek a fotografáló készüléktől is. A szomszéd Ali (Faraquet) szigeten olyan futás támadt tőle, amilyen utoljára

tán csak a tatárfutáskor lehetett. Azóta se tudtuk őket megszelidíteni. A szigetünkön lakók s a közel angielbeliek csoportokban már megállnak, de egyenként ritkán, és csak azóta, mióta magunkról és lakásunkról vettünk fölvételeket. De asszonyt, leányt, magában még rokonsága jelenlétében sem lehet a készülék előtt megállítani.

De különösen félnek én tőlem. Nekem ugyan gonosz hírem támadt. Én vagyok a meriengien!

Azt már régebben tudtuk, hogy engem a benszülöttek külön névre méltattak és pedig erre a névre. De nem tudtuk az értelmét kivenni. Pedig magam voltam a legkíváncsibb, hogy micsoda jó tulajdonságomról kaptam.

Tegnap óta tudom. Társaim áthajóztak a néhány óra távolra fekvő Tamara (Dudemaine) szigetre, ahova én éppen ezeknek a jegyzeteknek összeállítása miatt nem mehettem velök.

A tamarabeliek első kérdése is az volt, itt van-e a meriengien is? Látható meglepéssel vették tudomásul távolléteimet. Érdeklődő társaimnak nem is kellett tudakozódni, ők kérdezősködtek, hogy mi mindent tud a meriengien? Igaz-e, hogy arról fú a szél, amerőről akarja? ha szól a pungurup-galamboknak, odajönnék elébe? tud-e repülni? hogy meg meri fogni a kígyót? ha megharagszik valakire, igazán beteggé tudja-e tenni? ha nevet a betegre, igazán meggyógyul-e tőle?

Hát biz az én meriengien nevem magyarosan fordítva, garabonciás diák. Finom orruk lehet ezeknek a pápuáknak: megérezték, hogy vén diák vagyok.

Nem volt nehéz kiokoskodnunk, hogy jutottam én a meriengien névhez. Sok gyanús, nagyon gyanús dolgot láttak tőlem a benszülöttek! Egyedül megyek az erdőbe, nem viszek közülök senkit madárkeresni, mint a többiek, mégis (szerintem: éppen azért) több galambot lövök! Lövök másféle madarat, nem eszem meg; fogok kígyót, békát, rákot, halat, és nem eszem

meg! Ott kaparászok a vízben, de nem iszom belőle! Mire valók hát ezek, ha nem arra, hogy őket megbabonázzam!?

Most már örüljek ennek a híremnek; vagy ne?

Stephansort, Új-Guinea, 1896 október 23.

Ha nem tanultam volna meg eddig, mi a türelmes-ség, most szép alkalmam nyílnék gyakorolni magamat benne. Tíz napja érkeztem meg Berlinhafenből s csak tegnap jutottam lakáshoz és kaphattam meg Erimahafenben leraktározott holmimat. Itt most tele van minden ház; akinél még hely maradt, azt vendég foglalja el. Magam, mint aki legutoljára jöttem, a hajléktalanok osztályát képeztem. Furcsa állapot ez itt, ahol vendéglő nincs, bolt nincs s venni még csak egy harapást sem lehet. Különben azt tettem, amit egyedül tenni lehetett: beállítottam egyikhez-másikhoz az ismerősök közül, pár óra alatt megkötöttem az ismeretséget valamennyi ittlakó európaival s egyenesen azon kezdtem, hogy hívjon meg ebédre, vagy vacsorára. Estefelé azután arról tartottunk haditanácsot, hol aludjam.

Mindenem be lévén pakkolva s tőlem 8 km.-nyire távol, Erimahafenben nemcsak nem gyűjhettem, de a Berlinhafenben gyűjtöttéket se csomagolhattam be. Tegnap azután beköltözhettem egy szobába s holnap kapok egy egész házat. Szerencsére még Szeleoban becsomagoltam annyira, hogy egy nap alatt összeállíthattam s ma feladhatok egy ládát a nemzeti múzeum címére.

Berlinhafen igen egészséges hely volt; úgy helyre jöttem benne, hogy még otthon sem voltam egészségesebb, mint most. Már ott szomorú híreket kaptam a Friedrich-Wilhelmshafenben maradtakról. Az esős idő

szokatlanul soká tartott, november elejétől július elejéig; mindenki sokat szenvedett a láztól; alig ketten maradtak egészségesen. A kormányzó feleségestől már jött is az augusztusi hajóval; Bataviában marad vagy félévig (úgy látszik, hogy alig is tér vissza; a magasrangú hivatalnok üdülése gyanús); vele tért vissza egy fiatal hivatalnok, aki csak két hajó idejét érte meg itt; alig ismertem rájuk, úgy el voltak fogyva; más hármát még szállítani sem lehetett; azok mostanáig felépültek annyira, hogy e hajóval utazhatnak haza. Egy szegény, 26 éves fiatalember, aki csak az augusztusi hajóval jött, ideérkeztemkor halálos betegnek feküdt az n. n. „Schwarzwasser-Fieber“-ben, ami Fenichelt is elvitte volt. Ezért Friedrich-Wilhelmshafen már költöztetik is ide Stephansortba, valószínűleg egészen fel is hagyják, mint Finschhafen, a legelső főtelepet.

Aldhattam jó sorsomat, mely idejében elvitt innen!

Berlinhafenben úgy terveztem, hogy ott megvárom az eljövő gőzös visszajöttét, addig összeállítom hazaküldésre a multkori posta óta gyűjtötteket, megírom a leveleket haza, s a megírni valókat. Azután egy kis kutteren, a „Dóra“-hajón levitorlázunk úgy 6–8 hét alatt a part mentén, lassan meglátogatva ismeretlen falukat, apróbb szigetek lakóit. Bármily szép lett volna az alkalom, belekóstolni a tengeri kalandokba, hirtelen meg kellett változtatnom tervemet. Házigazdám és leendő útitársam, *Kärnbach*, megkapta a „Tropenkoller“-betegséget (majd elmesélem, mi az; olyan trópusi valami, amit otthon nem ismerünk), s jobbnak láttam, egyenest a gőzössel tenni meg az utat.

Lejöttem tehát Friedrich-Wilhelmshafenbe, magamhoz vettem az ottlevő holmimat, felszedtem az odaérkezett pénzt (ami jóformán leszámolásból állott már igénybevett dolgokért) s Stephansortban ütöttem hadiszállást.

Hogy milyen viszonyokat találtam itt, azt már

említettem. De ez a mostani viszonyok közt nem is lehetett másként. Különben a barátságos fogadtatás ellen kifogásom nem lehet. Azok az előkelő ajánló levelek, miket magammal hoztam, utat nyitottak a legelsők körébe s én igyekszem annak megfelelni. Az új kormányzónak, *Curt von Hagen*-nek gyakran vagyok vendége. Most már vígabb és szabadabb élet kezdődik itt, mert az új kormányzó „feleségtelen“.

Itt maradok Stephansortban a következő hajóig. Most már vehetek magamhoz pár legényt segítőnek, vadászatra, gyűjtésre, preparálásra. Ezeket itt begyakorolom, úgy megyek Huon-Golthoz. Az esős időszak itt most kezdődik, amott végződik, hát mindegy, hol töltöm ezt az átmeneti időszakot. Stephansort lévén ezután a főhely, úgyis mindenünnen ide térek vissza, hát most nem is helyezek súlyt a gyűjtésre. Ezt az időt a jövő hajóig arra fogom felhasználni, hogy választ írjak a máris felszaporodott levelekre és ami fő, összeállítsam jegyzeteimet és formába öntsem belőle azt, amit közlésre érdemesnek vélek.

Finschhafenben, esetleg valamely más ottevő ponton akarom eltölteni a jövő száraz időszakot. Ezzel ismerni fogom Német-Új-Guinea valamennyi lakott pontját s kiválaszthatom a hosszabb tartózkodásra a legalkalmasabb helyet. Előbb azonban elkerülök az emberevők közé, Bismarck-szigetségbe.

Címem azért továbbra is Friedrich-Wilhelmshafen marad; a főpostával még nem tudjuk mi történik.

Fotográf-lemezem van még vagy négy tucat; most sietve kell felhasználnom. Ezek ugyanis 1894-ből valók s bár jól be voltak forrasztva, pillanatfelvételt már az első hónapokban is alig voltak alkalmasak. Másképp pedig igen bajos a benszülöttet fotografálni. Még jó szerencse, ha megáll, de a legkritikusabb pillanatban a csendre önkéntelen megmozdul; egy kis gyermeket könnyebb fölvenni, mint egy felnőtt pápuát.

Pénzem most még van, bár gyorsan apad. Hozattam pár száz márka árú (270 márka) cseretárgyat Singa-

poreból s már meg is érkeztek. Remélem, hogy a Huon-Golfnál érdekes dolgokat szerzek, amik a gyűjteményünkől hiányzanak. Berlinhafen jó iskola volt, sokat tanultam, hogy kell a benszülöttekkel csereberélni. Mi, akik ethnológiai dolgokat gyűjtünk, azt hisszük, hogy tudományos dolgot cselekszünk, pedig mi vagyunk a pápuák „ócskanemű“ kereskedői.

Itt Stephansort környékén most nem messze lehet kalandozni egyedül; hadilábon állunk a benszülöttekkel; éjjel a szélső házakat fegyveres őr őrzi, ha holdvilág van. Pár hete jött vissza a sziget belsejéből a *Lauterbach* vezette „Kaiser Wilhelmsland-Expédition“. Tudományos eredményeiről fölösleges írnom; amint Singaporeba érnek, megtelegrafálják. De a hegyekben összeütközésük volt a benszülöttekkel s löltek nehányat. Dr. *Kersting* felhasználta az alkalmat koponyagyűjtésre s egyes darabokat anatómiai célokra is eltett. Ezeket a megesonkítottakat látva, elszéledt a környék népe. (Ki tudja, micsoda babonát, rontást csinált vele a „tívd-tamol“, az elátkozott ember!) A közeli Erima faluba is letelepedett egy pár. Azóta fegyveres béke uralg. Mikor én a pár órányira fekvő Erimába mentem, hogy hernyókat és bábokat gyűjtessek velök, nem is mentem egyedül, két fegyveres kíséret vettem magamhoz. Asszonyt, gyereket nem találtam a faluban; azok már elfutottak, csak vagy 20 fegyveres benszülött várt rám, azok sem akartak érteni se pidgin angolt, se siár nyelvet, pedig mindkettőt tudják. Nem is mentem velök semmire.

Ilyen körülmények közt kissé veszedelmesnek látszik, hogy én éppen egy távoleső házat kaptam, amelyben visszatérése óta az expedició lakott. Dr. *Laüterbach* és dr. *Kersting* Miokóra mentek s az ittmaradt *Tappenbeck* megosztotta velem az utolsó pár napon át lakását. Egyikünk sem akart bátorság dolgában hátrább állani a másiknál; elküldtük a mi őrzőinket. Most ugyan egyedül maradok; egyik felől egy kilométernyire még egy ház, másfelől 4.5 kilométerre Stephans-

ort s pár száz lépésnyire az erimai őserdő: de sokkal jobban ismerem az idevaló népet, mintsem megtámadástól tartanék.

Az induló expediciótól sok praktikus tárgyat vettem, hordozható könnyű sátrat, nikkel főző- és evőkészletet, konzerveket, puskaport stb. olesó áron.

Ami levelet a mostani postára írtam, jövet otthon felejtettem. A kéziratokat levél nélkül külön adtam fel. Irodámat a „Stettin“ hajón ütöttem fel újra s itt írok a hajó indulásáig. De jövő postával kipótólok.

Kosztka Lászlóhoz.

Stephansort, Új-Guinea, 1896. december 5.

Levelével nagyon megörvendeztetett; de még jobban azzal az örömhírrrel, hogy eljön az én gyönyörű tamol pátriámba. Jó lélekkel bátoríthatom rá; nem hiszem, hogy valaha bántson e tanácsomért a lelkiismeret, vagy ön a szememre hányja! Nem mindenkinek merném ezt tanácsolni, nem is mindenkit látnék itt szívesen, de az Ön társaságának lelkemből örvendnék: két ilyen fickó, mint mi vagyunk, lefőzné az egész Nagy-Németországot! Hogy nevetnők innen az őserdőből a cudar világot!

Kérdéseire íme a válasz:

Meddig maradok itt? Örökkéig! Nem megyek én innen el soha, úgy megszerettem itt. Nem volnék én ilyen boldog, ilyen szabad sehol a világon. Se ilyen nagy úr! Már csak az, hogy én európai vagyok, feljogosít arra, hogy leüssem a kuli fejről a tökfedőt, ha tíz lépésre előttem le nem kapja s tíz lépésre utánam fel meri tenni. Mert ő csak ázsiai. Szép idea az

4. kép. Pápua-csoport, elől asszonyok.

5. kép. Fiatál pápua-házaspár.

„Egyenlőség“, de csak felfelé, lefelé mindenkinek derogál.

Idáig még nem maradtam egy helyen; már a harmadik telepen taposom Új-Guinea földjét; most megyek a Huon-Golfra; itt hagyom az esős szakot. Majd úgy félesztendő mulva felkanyarodom az emberevők közé; onnan újra odább, odább, ahova alkalmilag eljutni lehet. Ha így megy, kezdem magamat valódi „Seebumler“-ré kinőni. Ausztrália felé ritkán, csak alkalmilag van összeköttetés; oda most Singapore-on át vezet az út. Nem is vágyom oda; az már nagyon civilizált világ nekem.

Ruhát csak annyit hozzon Európából, amennyivel Singapore-ig eljuthat. A hazulról hozott nyári ruhát csak éjjel viselheti, mint a cigány a lopott sapkát. A rendes viselet itt, mint Ceylontól kezdve mindenütt, a fehér nadrág és kabát, ami Singaporeban olcsóbb, mint Európában. Egy öltözet 6–7 márka. Ebből kell egy pár tucát, mert naponként sokszor kétszer is kell változtatni. Erdőbe sárgabarna vászonruha jó, amit Singaporeban eleget látni a malájokon; ez olcsó (3–4 márka), erős, könnyű és jó mosó. Kalap a rendes trópusi parafakalap, amit, ha otthon vesz meg, megbánja; az csak dísz-turistáknak való; itt kettőt és jót vehet az árán. Ellenben könnyű sapkát, mosót, jó ha hoz néhányat, mert födetlen fővel még az árnyas erdőben sem szabad járni. Ilyet én nem hoztam, hát most papíresákót viselek, mint a gyerek, mikor katonásdit játszik. Kalap csak addig kell, míg az erdőt elérem, aztán a boy hozza. Inget szintén nem tanácsos otthon szerezni be; legfőljebb olyan kötött hálószerű formát, amilyent a dunai zsákhordó napszámosokon láttam. Ezt is, meg könnyű gyapot-ingeket Singaporeban vegyen, legalább pár tucatot. Ha szeret káromkodni, s azt is akarja, hogy legyen miért, akkor hozzon lehető legkönnyebb Jäger-inget; cipőt, esizmát hozzon, amennyit csak lehet; még az ócskákat se hagyja otthon; ha van rajta egy pár lyuk, annál jobb vele a vízben

járni, földolog, hogy talpa legyen. Itt fehér vászon cipő járja. Olesó az igaz, de rossz. A telepen minden rossz cipőt én kapok ajándékba, még sines elég erdőbe való cipőm. Harisnya sok kell, magasszárú is, hogy alul bele lehessen húzni a nadrágot, mert anélkül a moszkitók megtáncoltatják. Ha meg ellátta magát elég zsebkendővel, törülközővel, néhány szalvétával, pár abrosszal, lepedővel, vánkoscihával, megvan minden ruhaneműje. Csak még 3—4 jó meleg gyapjútakaró kell hozzá. Kell a láz idején izzasztónak.

Vadászfégyvert, patront, hozzon amennyit csak lehet. Az itt kincs. Puskapor és serét Singaporeban olesó.

Feltűnhetett, hogy minden bevásárlással Singaporera utalok. Oda közvetlen európai gyárakból olyan tömegesen szállítják a szükségeseket, hogy olesóbb, mint otthon. Ha én akkor úgy tudtam volna, mint most, azon a pénzen, amit pakkomért a hajóig fizettem (mintegy 90 ft) sok szép egyebet vehettem volna. Az igaz, hogy Genuától nem került egy krajcáromba se.

Az élelem nagyon drága. Legfőbbek a bádogba forrasztott konzervált anyagok. Levesfélék, becsináltak, főzelék Európából, kivált Hollandiából s Németországból jó, juh- és marhahús konzervek Ausztráliából, gyümölcs Kaliforniából, liszt, zsír, rizs Ázsiából. A nagy telepeken, pl. itt, hetenként kétszer marhát vágnak, egyszer disznót. Tejet is lehet kapni. Egyébként élelem dolgában a benszülöttekre nem lehet számítani. A vadászat csak néhol ízet, a korallszigeteken, ahol némely fajta galamb bőven van.

Hazulról élelmiszernek kifizetné magát az árpadara, kukoricadara és mindenekfölött az alföldi tarchonya és lebbencs. Természetesen mindnek jó szárazon. tán a meleg kemencéből egyenest beöntve, bádogedénybe kellene forrasztva lenni. Ezek itt kincseket érnének. Meg a száraz borsó, bab, lencse.

Igen, és hozna magával veteménymagokat sokat, sokat. Saláta, petrezselyem, sárgarépa, zeller, hónapos retek, ugorka, sárga- és görögdinnye, hagyma (mag-

ban), bab, itt pompáson nő, de magot nem érlel. Csak a borsó nem hoz virágot.

Azután még tanuljon meg főzni, kivált peccsenyét többféle szószban készíteni, s tanuljon jól fotografálni. Én most a főzésben és fotografálásban sokban fennakadok. S ami fődolog, ha jön és jöhet, ne siessen a jövetellel. Én is megbántam, hogy legalább még vagy két hónapig nem maradtam. Még sokat tanulhattam volna. Váltsunk még egy pár levelet, még sok mondani valóm lenne.

Gyógyszerek persze szükségesek, de csak magunk, vagy az európaiak számára. Benszülöttnek nem kell; még a telepeken is csak ritka esetben, legfőljebb súlyos sebbel jó az orvoshoz. Leginkább kötszerre van szükség, de azt is kapni bőségben minden hajón, minden telepen, sokszor ajándékba is. Ellenben nagyon kell a chinin; ezt majdnem esszük. De ne porban, hanem $\frac{1}{2}$, vagy $\frac{1}{4}$ gr. préselt adagokban. A chininporhoz az ostya úgy odaragad, hogy süteménynek mindjárt meg is eheti; a cigarettapapirost pedig kár megenni. Ezenkívül fontosak a disenterikus bajok ellen való szerek és hashajtók. Egyébre alig van szükség. De igenis, hogy van! Kell még a Balsamum peruvianum. Csak ezzel lehet orvosolni a Bush-mokest, amitől minden erdei kirándulás után nyakig tarkák vagyunk s keservesen vakaródzunk. A káli hypermanganicum szintén fontos szer. arzenikumos mérgezések ellen és minden dezinficiálásra. De jobb kristályokban, mint oldatban. Ennek itt mindig hiányában vagyok. Természetesen minden orvosi szert jól záró üvegben és bádokban kell hozni, különben az esős idő első hónapjában megromlik.

Csereárut semmit se hozzon Európából. Kár volna az alkalmatlan csomag cipeléseért és szállítási költségért. Singaporeban olcsóbban is kapná. Erre, ha jön, Singaporeban külön részletes utasítás várná. Ott különben is sok hasznos dolgot végezhetne, összeköttetést keresne kereskedőkkel, akiktől mindent, ami kell, hozatni lehetne, hogy ne kellene mindig egyes hajós-

tisztek kegyelmére szorulni, akik csak úgy egyösszegeben számla nélkül számolnak el. Ha számlát emlegetni mernénk, oly megbántva éreznék magukat, hogy egy se hozna többé semmit. Azután milyeneket hoznak! Most kaptam 270 márka árú vasneműt, amit fűnekfának kínálok, fele árért, de senkinek se kell, mert csak a Molukkákön van becsük. Még csak haragudnom sem szabad érte, hogy meg ne sértsem a nagy urakat, akikre lépten-nyomon rá vagyunk szorulva. Baj, hogy a konzul szabadságon van Európában; nem tudom, mikor jön haza, most nincs ott senkim.

Szóval, hozzon minél kevesebb felesleges cók-mókot, annál több pénzt. Ellenben, ha jó csomó száraz fűrészpont, jó égetett gipszpont, $\frac{1}{2}$ és $\frac{1}{4}$ kilós mézre való négyszögletes üveget s mindenikhez 2—3 jó kúpos parafadugót, sok ciankálit hoz, nagy szolgálatot tesz vele az emberiségnek. Ha álmodom merészet és nagyot, csak akkor álmodom, hogy 50 liter 95%-os denaturált borszeszt hoznak tündérek nagy diadallal. Virginia szivarról álmodni sem merek, pedig itten csak sörre, borra van financia.

A Nemzeti Múzeum bizonyításával könnyen megkaphatná a Nord. D. Lloydtól a 33%-os kedvezményt. Ez a társaság igen előzékeny; minden tudományos célból utazónak szó nélkül megadja.

Nem szükséges mondanom, hogy tanulja meg jobban a madárpreparálást mint én, kivált az elkészítés után az alakadást. És tanulmányozza a múzeumban a madarakat, leginkább a közönségeseket, hogy azokkal ne töltsük az időt a ritkébbak rovására.

Amint levelem megkapja, írjon rögtön, hogy jön-e? Mert én már várom is.

Entz Gézához, mint az állattani szakosztály elnökéhez.

Erima, Astrolabe-bay, Új-Guinea,

1896 december 12.

Mélyen tisztelt Elnök úr!

Idő és távolság sok mindent elenyésztet, de csak növeli a tiszteletet és szeretetet. Idővel és távolsággal együtt növekedik bennem is e két érzelem az állattani szakosztály tagjai iránt, kiknek körében annyi tanulságos és élvezetes órát töltöttem. Azok a szakülések és társas összejövetelek voltak az én egyedüli és igazi ünnepnapjaim! Most is számon tartom azokat a napokat, órákat, oda képzelem magamat körükbe, ott örülök a mások szorgalmas munkájának, tanulok és példát veszek belőlük.

Jól esik tapasztalnom, hogy ebből a szeretetből nekem is jut kis részecske, és erőt merítek abból a buzdításból, mely a hazából a kartársak részéről szép szavakban és tényleges segítségben hozzám érkezik. Úgy tekintem, hogy nem az én csekély személyemnek szól az, hanem szól annak a nagy célnak, melynek itten szerény képviselője vagyok, de amelynek munkása ott-hon minden természetvizsgáló. Én itt csak a bányász vagyok, ki tördeli és a napvilágra hordja a durva sziklát, miből avatottabb kezek választják ki a drágakövet és illesztik be a természettudományok ékes korszorújába. Érzem és tudom, hogy minden magyar természetbarát együtt érez velem akkor, midőn e távoli világgrészben abban a reményben küzdök és dolgozom, hogy majdan örömmel és büszkeséggel mutathassunk rá: íme ezeket a természeti kincseket egy ismeretlen világgrészben magyar ember kutatta fel, magyar ter-

mészettudósok ismertették meg a tudományos világgal, az eredeti és mértékadó darabok magyar gyűjtemény tulajdonai s bármely nemzetből való későbbi tanulmányozója a messze tájnak nem nélkülözheti többé a magyar irodalmat!

Ezt érezte velem bizonyára szakosztályunk minden tagja, munkából részt kíván és vett magának sor-som könnyítése útján.

Buzdít és erőt ad nekem ennek a tudása e vadonban, ez egyedüliségben, hol különben olyan elhagyotttnak érezhetném magamat.

Ezt a gyöngéd buzditást, e nem remélt anyagi segítséget én nem tudom viszonzni mással, mint köszönetem és hálám kifejezésével, melynek szíves tolmácsolására mélyen tisztelt Elnök urat bátorodom felkérni.

A tisztelt szakosztállyal való együttműködésem csekély jeléül néhány új-guineai darázs életéről feljegyzett megfigyelésemet tisztelettel mellékelve küldöm. Együttal *Wachsmann Ferenc* urat, szeretett szaktársunkat kérem fel, hogy tiszteljen meg szerény közleményem felolvasásával, melynek e címet adtam: *Darázsélet Új-Guineában*^{*)}.

Szalay Imre múzeumi igazgatóhoz.

Erima, Astrolabe-bay, 1896 december 18.

Azt gondoltam, hogy ezt a leveletem már Finschhafenből írhatom, de nem akarták az Istenek. A hajóra szállás reggelén már útban voltam mindenestül, de az éjjel esett nagy záportól megdagadt az Erima folyó, elvitte a hidat, vissza kellett fordulnom. Nem

^{*)} Megjelent a Természettudományi Közlöny 1897-iki évfolyamában. Szerzőnek a *Hat Világrész* számára írandó újabb kötetében benne lesz ez a dolgozat is, más egyéb tanulmányok és visszaemlékezésekkel együtt.

nagy baj ugyan, Stephansort és környéke pompás gyűjtőhely, de mégse szívesen töltök itt két hónapot az esős időből. Ennek a környéknek nem a legjobb híre van és pedig nem érdemetlenül.

A multkori postahajó elmenetele óta gyűlt tárgyakat most indítom útnak.

Egészségem most hál' Istennek, kifogástalan. A mult posta óta sokat szenvedtem disenterikus bajokban, ami magában jelentéktelen valami, de lázzal párosan végzetes lehet. Éppen azért nagyon kell vigyáznom, nagyobb kirándulástól tartózkodtam s keveset jártam az erdőbe.

Az volt a legfőbb gondom, hogy legényeimet tanítottam a gyűjtésre. Most már négy van, úgy 15—16 éves fiúk; erősebbet nem adnak, az kell a mezei munkára. Három Bismarck-szigetségbeli házi szolgának kitűnő, de lepke után bottal kell őket hajtani. Most kaptam a negyediket, Salamon-szigeti buka fiút. Ez a telep legjobb vadásza: három tamol fiút lőtt egy lövésre! Már sikerült neki 25 patronnal három madarat lepuffantani. Csakhogy kazuárseréttel lövi a fülemilét és apróval a kakadút. Különben gyors, eszes és bátor fickó.

Csak attól tartok, hogy egyszer csak el kell őket bocsátanom, ha nem tudom fizetni. Mert csak ez maga mintegy száz márka havonként. De bízom a jövőben! Pénzem ugyan a végét járja, de ez nem csinál bajt; tudom, hogy a decemberben induló hajó februárius elején ismét hoz valamicskét.

Különben is, ha a pénzsegély valami ok miatt megkésnék is, többé nem jövök zavarba. Szereztem már itt is annyi jó barátot, befolyásos ismeretséget, hogy pár ezer márkáig nem jövök zavarba. Csakhogy erre nem szeretnék rászorulni, mert itten minden ilyen szívesség kitömött madár, lepke és ethnológiai tárgy ajándékozását jelenti. Pedig én attól fázom. Inkább úgy teszek, mint eddig: addig nyújtózom stb.

Februárius elejéig tehát még nem indulok Finsch-

hafenbe. Addig itt apró madarakra, ethnologikákra és lepkékre adom magamat. Jó barátságot kötöttem a telepünk nevét viselő hegyi falunak, Erimának a lakosaival. Csakhogy szegények, semmi szép tárgyuk nincsen. Különben magam is szegény vagyok apróbb cseretárgyakban. Hozattam egy hajótiszt útján 270 márka árú vasneműt Singaporeból, de csupa nagy tárgyak, legalább egymarkás darabok, amit a tamol nem tud megfizetni, nagy részével meg nem tudok mit csinálni, mert csak a Molukkákön van értékük. Azért kellett most utolsó és legbecsesebb részéből újra késeket rendelni. Kifogytam belőlük Berlinhafenben.

Szegény Kärnbachnak, ottani házigazdámnak, a halálhírét kaptam pár napja. Kis kutteren útban volt ide, s a Vulcan-sziget táján december 3-án meghalt. Társa ott eresztette le a tengerbe. Seleoban még úgy terveztük, hogy ez a társ én leszek. Jó szerencsém, hogy előbb eljöttem a gőzössel. Mit csináltam volna én a kutterrel a tengeren, aki nem érték a vitorlázáshoz?

Ország: Széchenyi Könyvtár

Az új-guineai hangyalesőkről.

(A Magyar Nemzeti Múzeumnak küldött rovarokhoz csatolt megjegyzésekből.)

Védett száraz helyeken, hova nem esik be az eső, vagy csak ritkán ázik fel a talaj, seregesen láthatni a hangyalesők tölcseireit. A legkedvezőbb hely nekik mégis a cölöpökre épült emberi lakások alatt van.

A benszülöttek kunyhói alatt kisebb-nagyobb tölcser szorong egymás hegyén-hátán, egyik a másikba szakad be; még arra a picike terecskére is felüti a sátrát valami fiatal álca, ami a köralakú tölcseerek érintkező helyeinél üresen

marad. Az európaiak házáat szintén cölöpök tartják; itt még terjedelmesebb hely marad a hangyalesőknek, ezért itt tartózkodnak legtöbben, százával, ezrével turkálják a port.

Ez a feltűnő jelenség nem kerülhette el a természeti ember figyelmét és éles szemét; nevet is adott neki. Tán minden külön nyelvű benszülöttfaluban lehetne erre nevet találni, de nekem — mert nem jártam utána, — eddig csak az jutott tudtomra, hogy Erima hegyi faluban, amelynek benszülött lakosaival legtöbbször érintkezem, s melynek a nevét viseli az az európai telep is, ahol most lakom, a *jab tamol* (hegyi ember, hegyi lakos), úgy a fogótölcsért mint lakóját, a hangyaleső álcát jól ismeri és *kulum* névvel megkülönbözteti.

Az új-guineai hangyaleső életmódja általánosságban megegyezik az európai fajkéval; a mi különbség köztök van, azt bizonyára az elütő viszonyok idézik elő.

Szaporodásukban nincs szünet. Egész éven át mindig lehet találni az átalakulás mindenféle fokozatán álló hangyalesőt, a kicsi álcától fel a kifejlett rovarig, esős vagy száraz évszakban egyaránt.

Itteni hangyalesőink fürgébbek, élénkebbek európai rokonaiknál; de ez csak a meleg trópusi égélj hatása lehet. Éppen ez a mozgékonytság teszi lehetővé, hogy kevesebb türelmességgel rövid idő alatt többet látni az új-guineai hangyaleső életéből, mint a félénk európai fajkéből, amelyek minden neszre meglapulnak s inkább éjjel tevékenyek.

De meg az új-guineai hangyalesőket nagyobb tevékenységre kell hogy serkentse a megélhetés, az önfenntartás küzdelme. Olyan itt az ő telepük ezer meg ezer lakójával, mint egy nagy város, melynek minden egyes lakója családtalanul él, kis korától maga szerzi meg mindenik a maga élelmét. A verseny nagy; egyik sem segít a másiknak, összes erejét értékesítenie kell

mindeniknek, hogy táplálékát megszerezhesse. Ezzel szemben úgy áll a magános, vagy kevesed magával lakó európai *Myrmeleon*, mint a magános vadász erdőbe rejtett kunyhójával, vagy a kicsiny pusztai tanya lakói, kiknek inkább csak a természeti viszonyok, mint a társadalom versenye nehezíti a megélhetést. A hangyalesőknél meg van fordulva a különbség Európa és Új-Guinea közt: nagy város, népes társadalom és a társadalomban az erős verseny a megélhetésért itt van a pápua-hangyalesők közt s az európai hangyalesők élnek a pápua emberek módjára.

A fogótölesér elkészítése a kunyhók és a házak alatt a cölöpök közt nem kerül a hangyalesőnek nagy munkájába, a puha porban, a porhanyó száraz földben a keményebb rögök dacára könnyen elkészül vele. Nehezebb dolguk csak az első települőknek van. De egyes helyekre időnként becsap az eső, összetapad az agyagos por, elmenekülnek a hangyalesők. Pár nap múltán ismét száraz a föld, új települők jelennek meg, elkezdik az építkezést a kemény talajba. Európai hangyaleső elpusztulna ilyen szilárd földön, amelyet ez az új-guineai fel tud ásni. Rák módjára hátrafelé haladva, a potroha vége alatt levő 10 erős, rövid tompa tüskével, melyek közül 4 az első sorban, 6 a hátulsó sorban van keresztben elhelyezve, legelőször is nagy kört kanyarít, barázdát szánt. Apró rögökre és porszemekre törik szét a föld, ami hátára omlik. Hasa szélén, háta oldalain sorban és pamatonként nőtt serték kefélik a port hátrafelé, úgy hogy az mind a hátán végig előre a fejére és a szarvas állkapcsok közé kerül, amiknek a fogai és sertéi közt az apró por átrostálódik, a nagyobbak fennakadnak. Ezeket folytonosan lapátolva kihajigálja. Az első barázdával körülvelt köralakú földterületet a szélén folyvást törí-szántja, míg egészen el nem készül vele, hogy csak a finom por marad vissza belőle. Így ássa a tölesért mélyebbre, míg el nem készül. De az olyan tölesér, mint a mi hangyalesőinké.

neki nem alkalmas. Annyi sok itt a gyorsan futó, repülő rovar, a hosszúlábú hangya, hogy az olyan primitív fogóból nagyobb része kimenekülne. Hát a tölesér aljára még egy kútforma vermet ás, annak a fenekén áll lesbe. Itt se várja, míg a sült galamb a szájába repül, míg valami rovar ügyetlenségből a verembe hull, s neki csak éppen a porba kell húzni, hanem már a tölesér közelében járó rovar t riasztgatja messzire kihajigált porszemekkel. Ahol sűrűn állanak a fogóvermek, bizony sokszor másnak a fogójába kergeti, de ezt a jó szolgálatot alkalomadtán a másik is visszaadja. Sőt igen sokszor, talán arra számítva, hogy valami nehézkesen járó bogárral van dolga, ott is hagyja a tölesért s a por felszíne alatt gyorsan haladva csípi el zsákmányát. Némelykor egyszerre többen is vesznek így üzőbe egy rovar t. Ez az új-guineai hangyaleső tehát ebben a tekintetben összekötő kapocs azok között az európai hangyalesők közt, amelyek kizárólag fogótölesérral vadásznak és azok között, amelyek tölesért egyáltalában nem készítenek, hanem maguk futnak zsákmányuk után.

Nagy segítségére van ebben finom érzéke, hogy a közeledő rovar t már messziről észreveszi. A legkisebb hangya lépteit meghallja tölesérétől 4—5 centiméter távolságból, a nagyobbaeskát 8—10 centiméterről is s már hán yja a port, vagy kijön és üzőbe veszi. Hozzánk arányosítva olyan képesség ez, mintha mi 8—10 méter vastag falon át meghallanók az egér lépteit, 20 méternyi vastag földön át a macska járását!

Hányszor vedlik ez a hangyaleső, mennyi ideig tart itt, míg teljes kifejlődését eléri, annak nem jártam utána. Ott veszem fel tehát életének vázolását, amint az álea teljösen kinőtt s bábozódni készül.

Báb korára ez is borsónagyságú, gömbös gubót sző, mint a hazai hangyalesők; különbséget csak annyit látok, hogy míg a mi hangyalesőink legfeljebb kissé mélyebbre húzódnak, de gubójuk szabadon fekszik a finom porban, ez az új-guineai szereti valami szilárdabb

tárgyhoz odakötni gubóját. A cölöpök alján néhol csoportosan látom a régi gubókat, amikhez más újonnan jövők csatlakoznak. A cölöpöktől távolabb lakók darabka göröngyhöz ragasztják gubójukat, vagy ha éppen más nincs, egy kis forgács vagy levéltöredék is jó, sőt egy gubót egy tollacskához erősítve is találtam.

A gubó külsején laza szövet van, mely a körültre levő port összetartja. Ezzel megakadályozza, hogy a por behulljon; belül elkészülhet a finom ezüstfehér selyemfényű puha burok s az álcakori poros, piszkos lakást tisztával cseréli fel, melyben egy porszemnek sem szabad lenni. A hangyaleső szakított eddigi életmódjával, tisztán akar megjelenni menyegzőjére. Még a rabló, vadászó életmóddal is felhagy s ezután csak édes nedveket szívogat.

Mindamellet, hogy a hangyaleső-álcák olyan tömegesen és éppen az emberi lakások közelében élnek, a kifejlődött szárnyas rovar ritkán látni. Eltűnnek ezek is, mint az európai rokonok; csak néha csal magához egyet-egyet a lámpa világa, vagy az éjjeli lepkék számára csalogatónak fára kent édes nedv.

Alkonyat előtt egy-két órával lehet találni fejlődési helyük közelében frissen kikelt, puha, szárnyas hangyalesőket, amint chitinvázuk megerősödését és kiszíneződését várják, jeléül annak, hogy ebben az időben szokták elhagyni a gubót és repülnek ki a nászútra.

Bár számos hangyaleső-gubót bontottam már fel, élősködőnek nyomára nem akadtam. Ha vannak, amiben nem kételkedem, ritkák lehetnek. Párszor leltem ugyan a gubóban elpusztult álcát, de csak egyszerűen össze volt száradva, a gubó belsejében se volt semmi sérülés, ahol élősködő eltávozhatott volna; hanem ha még a gubózás előtt elhagyta a hangyaleső-álcát s ez már csak koporsónak készíthette el a selyemmel bélelt gubót.

Ellenben alkalmam volt látni a hangyalesőnek egy ellenségét, egy Pompilius-féle darazsat. Ott tipegett-tapo-

gott a darázs, szokása szerint repkedve is, szaladgálva is, a hangyaleső-vermek választófalain, jól vigyázva, hogy bele ne essék a verembe, ahol, ha nagysága és erős volta mellett életveszély nem érné is, de kellemetlen kalandba keverednék. Egész csapat éhes hangyaleső hagyta el a biztos fogóvermet, zsákmány reményében a por felülete alatt haladva össze-vissza, irány nélkül, mert a folyton szaladgáló darázs hol itt, hol ott bukkant elő, műértő szemmel válogatva, melyiket fogja meg. Egyszerre csak ráugrott egy kinőtt álcára, hosszú görbe fullánkjaival beleszúrt a porba. Jól talált; a hangyaleső meg se mozdult többé. Első lábával egyet kaparva, előhúzta a porból, szájába fogta és szárnyát rezegtetve vonszolta a földön. Már készen vártam a hálóval, de még nem fogtam el, mert a darázs letette zsákmányát, keresgélve futkosott a keményebb talajon. Alkalmas helyet találva, nekiesett, állkapcsával tördelte, harapdálta a rögzöt, a törmeléket két első lábával kaparta, seperte kifelé kiterpesztett négy hátulsó lába közt. Már be is jutott olyan mélyre, hogy nem látszott ki a ferde irányban haladó lyukból, mikor valami váratlan akadályra bukkant. Félbehagyta a megkezdett munkát, keresett más helyet, ásott, fúrt újra. Háromszor is újra kellett kezdenie, míg végtére jó puha talajra lelt. Akkor visszatért az elhagyott hangyalesőért, bevitte és bizonyosan petéjét is odatojta, azután bekaparta a lyukat. De már ekkor föléje volt feszítve az én hálóm is. Mikor a darázs kívül a nyílás száját a földdel egyenlővé tette s elrepülni készült, csak akkor látta a veszedelmet, melybe most vakon belerohant.

Hja, azon a bizonyos lépcsőzeten, melyen a létért való küzdelemben az erők fölért erősebbek állanak, a darázs messze elmaradt az ember alatt!

Rosonoſsky Friderikához.

*Tamara-sziget, Berlinhafennél,
Új-Guineában, 1896 szeptember 9.*

Kedves kisasszony!

Itt lakom most házigazdával, akinek Berlin-hafenben vendége vagyok, a kikötő másik oldalán Tamara szigetén, a benszülöttek falujában. Nappal galambot vadászok és bogarászom, míg a többiek egy világító torony felállításán dolgoznak, — este itt unatkozom a tűz mellett, ami ég a kunyhó közepén a két-felől pálmalevelekből rakott ágyak közt. Ez zavarja egy kissé a moszkítókat, ez adja a világosságot, meg az én pislogó fényképező lámpám. Társam egy öt-hónapos ujság érdekes napi híreivel mulat; nekem nines mit olvasni, mert az én egyedüli olvasmányaim, a hazuról jövő levelek, otthon maradtak. Mulatok hát azzal a mindig érdekes témával, hogy hazagondolok.

Mit csinálnak most odahaza? Elfelejtettek-e már? Vagy gondol még rám valaki olykor-olykor? Ki tudná azt megmondani!

Mikor most én ezeket írom, otthon még a meleg szeptemberi napok járják, még a kiállítás mozgalmas képe pezseg mindenütt és amikor soraimat olvassa, már régen a mult időké mindenik.

Furesa ez nagyon, hogy milyen más itt minden! Itt már lement a Nap, sötétben hagyott minket, elment világítani Önöknek. Úgy fél kilenc óra lehet. Otthon meg délelőtt van, úgy 11 óra tájt. Maga bizonyosan a sütésben-főzésben gyakorolja magát. Szinte el is képzelem magamnak, milyen szép csipkés, melles kötenykét kötött fel, — mert a főzésnél ez a fő, egyéb minden mellékes. Milyen csattanó rózsapiros lett az arca

a ropogó tűztől! Jobb kezében fakanál; kavarja a jószagú rántást. Nem látom ugyan, de aligha tévedek, ha azt is odaképezem, hogy a másik kezében a legújabb polgári házassági regény van, amiben három vaskos kötetben állja ki a tűzpróbát a hű Kunigunda törhetetlen szíve, míg a derék Abelárd az anyakönyvvezetőhöz kocsikáztathatja, miután sikerült legyőzni a gazdag semitának a fondorkodásait. Magának az aranyos jó szíve persze nem hagyhatja, hogy a kétérzékeny kebel sokáig szenvedjen, azért kell még főzés közben is olvasni. Ámde a mama, mint a kegyetlen mamák egyáltalában, mindent praktikus oldaláról néz, és — óh szörnyűség! — neki fontosabb a rántás, mint két hű szerelmes szenvedése! Magácskának tehát, míg két szeme a regénybe mélyed, két fülével az ajtóra kell vigyázni. A rántásra pedig ügyel az orrocskája, melynek kötelessége jelenteni a gyanús szagot.

Hej, nehéz dolog is az a főzés! A látás, hallás, szaglás, tapintás érzéke foglalatatoskodik egyszerre, hogy a legfinnyásabb, az ízlés, meg legyen elégedve!

Félek, hogy már unalmas is lettem a főzéssel. De látja, ez a tudomány engemet is érdekel, mert bizony sokszor főzök magam is. Csakhogy Magácska ebben is szerencsésebb! A Maga főztét más eszi meg, nekem az enyémet magamnak kell elfogyasztanom.

Erima, Új-Guinea, 1897 februárius 7.

Szép giriga! Kedves Rikica!

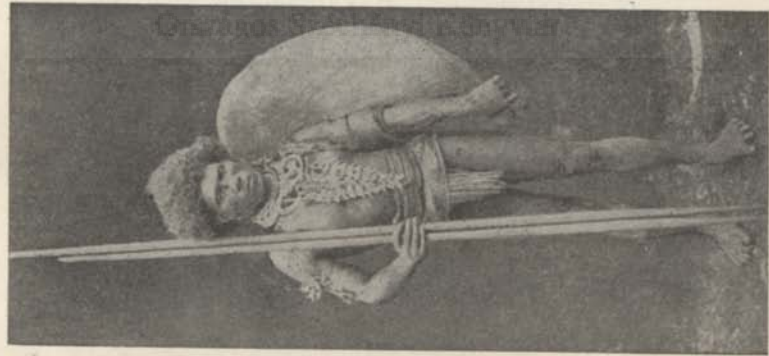
Ezennel kezem aláírásával bizonyítom, hogy erima-támolék meg vannak Magával elégedve.

Úgy, de Maga nem tud semmit, még azt se tudja, kik azok az erima-támolék! Hát majd elmesélem. Erima-támolék, amint talán Magácska is mindjárt gondolta, emberek. Még pedig igen derék, barátságos, okos

emberek. Az ilyen okos embereket a közönséges európaiak vadembereknek nevezik. Hosszú volna azt most mind előszámlálni, miért okos emberek erima-támolék. Mégsem állhatom meg, hogy egy párt fel ne említsek. Például azt, hogy a leányok maguk választanak maguknak férjet, ahhoz mennek, akit szeretnek, senkinek sincs beleszólása. A szerelmesek összebeszélnek — tout comme chez nous — s egyszer csak eltűnnek az őserdőbe, ahol már várja őket az előre elkészített leveles palota, benne kellő számú táró, banána és kókuszdió, vagy elvonulnak a szomszédfaluba valami ismerőshöz s kijelentik, hogy ők megházasodtak. Papának, mamának elküldik, ami őket kiengesztelje, az ajándékot, aminek a mennyiségét a menyasszonynak gondja volt előre kitudni s a vőlegénynek beszerezni. Akkor azután törvényes házások. Ezért — a formákat nem tekintve, hanem csak az elvet, — Maga is okosaknak tartja tán őket. Bálok nincsenek; nem kell a mamának mindig attól tartania, hogy valamelyik négyesre nem marad-e a lánya ülve, sem arra ügyelnie, hogy valami rossz párti el ne bolondítsa a lányát; ezért a mamája tartja erima-támolékat okos embereknek. Selyemruha, prémes felöltő nem kell; a szágó-pálma leveleiből minden leány maga fon magának sallangos cifra köténykét, egyébkép pedig nem szégyelli, amit Isten adott; — ezért a papája tartja őket okos embereknek. Tudománnyal is foglalkoznak, amennyiben sáskát, hernyót, kukacot szednek; hanem ahelyett, hogy türe fűznék, spirituszba raknák, hazaküldenék s szidatnák érte magukat, hogy miért nem küldött többet, — ahelyett megpirítják és megeszik őket; — ezért meg én tartom őket okos embereknek.

Szóval, okos emberek az én erima-támoljaim nagyon!

Arról, hogy én is Erimából keltezem leveletem, azt lehetne gondolni, hogy itt laknak közelemben; pedig nem; jó három óra járásnyira befelé, ahol a hegyek kezdődnek. Az én lakásom csak bitorolja ezt a nevet;

6. kép. Pápua harcos.

7. kép. Malay szolgáló.

8. kép. Pápua nő gyermekével.

arról kapta, mert egy folyócska mellett fekszik, amiről akkor azt hitték, hogy onnan jő. Én vagyok az egyedüli európai, akivel érintkeznek; nyelvüket se tudja senki; én se sokat, habár már pár száz szót gyűjtöttem tőlük, de azok mind csak tárgyak nevei, amit megmutathatok. A „giriga” szóhoz Maga útján jutottam.

Egyszer éppen megint meglátogattak támolék; hoztak banánát, tárót, meg egy szép boát. Nem olyant, amilyent otthon az asszonyok viselnek, hanem óriáskígyót, elevenen. Ebbeli örömben azután beengedtem őket a szobámba is, hadd csodálkozzanak egy kicsit. A legnagyobb hatást a fecskendő tette, amivel oldalba spricceltem Erima „királyát”, az öreg Barkót, aki ijedtében azt se tudta, sírjon-e, vagy nevéssen. Ezt a veszedelmes fegyvert különben máskor nem fekete előkelőségek rettentésére használom, hanem a gyíkokba és kígyókba szivattyúzom vele a spirituszt.

De a derűtség hangját mindjárt a meglepetés, a csodálkozás hangja nyomta el. Az én legrégibb erimai barátom, Ojbá, tartott valamit a kezében, az ő hangja hallatszott: Huh! giriga! Birógiriga, huh! Pillanat alatt kört formált körülötte Erima aranyos ifjúsága. De mindjárt ki is kapta a kezéből Keri. (Ne legyen kíváncsi, várjon még egy kicsit!) Magam is kíváncsi voltam, mi idézte elő ezt a szokatlan hatást. Hát — a Magácska arcképe volt, amit a szemes Ojbá fölfedezett az asztalon!

Hanem azért már csak a fotografusát szidja le, hogy rontott a teljes hatásból. Divatos képet akart csinálni, s úgy vágta ki a formáját, hogy arca a szegletből szeglet felé néz, azután amint támolék úgy tartották, mint a rendes képet szokás. Maga mindig a földre néz. Hát támol-fogalmak szerint mit nézhetne egy giriga lefelé, hacsak nem halat! Így azután ki-sütötték, hogy a Biró-giriga halászik!

Sok látogatást köszönök én azóta Magának! Ha valamelyik támol-látogatóm dolgát végezve még soká

marad, mintha várna még valamit, már tudom, hogy a „Bíró-giriga kulumu“ van még hátra. Azután megelégedve poroszkál hazafelé.

Hogy azután otthon sokat mesélhettek az én szép girigámról, azt láthattam abból, hogy alig tíz nap múlva egész karaván jött hozzám, felénél több asszony és leány. Egész Erimában nem láttam én soha annyit! Csakis a Maga arcképét látni jöttek.

Ezek már meglátták a „Bíró-bitárót“ a nagy Bíró is: Chyzer tanácsos úr arcképét! Sokáig rejtély volt előttem, hogy mit jelentenek e felkiáltások, amit ekkor az asszonyoktól hallottam, ami után mindig reám is néztek, mintha össze akarnának hasonlítani az arcképpel: „óh, mutine-gyiriri! óh mete-gyiriri!“ Azóta tudom, hogy ez bajuszt meg szakállt jelent, amint ők ékesen körülírják: orrször, állször. Úgy látszik, ebben találták meg köztünk a hasonlóságot. Ezt a csudálkozást Magácska csak akkor érti meg, ha megmondom, hogy az a pár európai, akit nekik látni alkalmuk volt, csak bajuszt viselt.

De báresak ne jöttek volna azok az erimai asszonyok, báresak ne jöttek volna! Hiába, az asszony még támoléknál is csak asszony marad; jobban esik a lelkének, ha a mások dicsőségéből ronthat valamit! Felfedezte az egyik a polcon az én bogárskatulyáimat, amik azelőtt szivardobozok voltak s mindeniken egy női arckép. „Huh, Bíró-giriga kuba-kuba!“ Azután megoszlott a figyelem, Maga vetélytársakat kapott.

Ám az én tekintélyem nagyra nőtt ezekkel. Mit Barkó az ő két feleségével! Bírónak van kilenc! Semmit se tesz, hogy nyolc belőle ugyanazt a képet ábrázolja, ők csak a számot nézik. Már pedig az itt nagy gazdaságot jelent, mert támoléknál olyan bőlesen van berendezve a világ, hogy ott csak az asszonyok és leányok dolgoznak: ők tartják a férfiakat. (Lám, ezért meg talán egész Magyarország férfinépsége tartaná őket okos embereknek!)

Íme, tehát a Maga jövője ezzel a hódítással bizto-

sítva van! Ha otthon a vén Európában pártá fenyegetné, csak jöjjön Új-Guineába; Erimában bizonyosan talál férjet. Mindjárt ajánlhatom is az én Keri barátomat; neki még csak egy felesége van, a Barkó leánya, aki után ő lesz a király. Maga, ha akar, királyné lehet. Ha a barnát szereti, ő barna tetőtől talpig. Ha a szökét kívánja, azon is lehet segíteni; a múlt héten ugyan még csak a félarcát festettem be fehér olajos festékkal, de a Maga kedvéért bizonyosan befesteti magát egészen. Azután gazdag az! van annak már két baltája is, meg három kése! Ha beteg talál lenni, annak már pompás takarója is van, ami még Barkónak sines! mert a múlt héten kapott egy másik boáért egy rizses zsákot!

Rosonowsky Frigyesnéhez.

Erima, Új-Guinea, 1897 januárius 29.

Béküljünk ki. Inkább elismerem, hogy Nagysádnak van igazsága. (De hát mikor nem volt?) Igaza van, csunyaság olyan soká nem írni!

Meglássa, hogy megjavulok s ezután sohase maradnak levél nélkül.

Egyet-mást már tudnak eddigi leveleimből, amikből kinyomatva én is megkaptam már két folytatást. Azok olvasása most már nekem is érdekes, mert legalább arról tudom meg, hogy mit nem írtam még meg. Írnivaló volna mindig; olyan idegen, olyan szokatlan nekünk itt minden s én csak úgy kapkodok köztük ideoda, amint tollam alá kerül s egy idő múlva már magam se tudom, mit nem írtam még meg, s nem akarok azzal unalmaskodni, hogy mindig egy nótát fújjak.

Hát előveszem a Nagysád leveleit, újra meg újra,

pedig már könyv nélkül tudom őket. Már nem is azt olvasom belőlük, ami ott írva van, hanem ami írva nincsen. Találgatom, mi mindent mondana még hozzá, ha élőszóval beszélne; mit gondolt, mikor ezt vagy azt írta. Van időm hozzá, hogy a kapott leveleknek még a szavain is rágódhassak; ritkán jár hozzánk a posta.

Lelkem, szeretetem száalai, mint az átültetett fa gyökerei az anyaföldben, otthon maradtak, azokhoz nőve, akiket szeretek, és ha néha, magam se tudom miért, valami érthetetlen bánat fog el, valami megnevezhetetlen nyugtalanság száll meg, mindig az jut eszembe, hogy az otthoniak közül valakinek bánata van, valakit baj ért s azt érzem én is messze távolból.

Még álmaimban is mindig csak otthon vagyok. Tizenöt hónapja vagyok már hazulról távol, de még nem történt meg velem, hogy valamelyik álmom színtere Új-Guinea volt volna. Minden álmomban otthon vagyok. Az itteni helyek, emberek csak annyiban játszanak benne szerepet, hogy vagy már voltam itt, vagy vissza akarok jönni újra.

Pedig nem bánt a honvágy. Megszerettem itt nagyon, nem vágyódom el innen. Igazán mondom, hogy annak, aki nem a világnak él, szereti a csendes, nyugodalmas életet, annak Új-Guinea valóságos paradicsom. Csendes, nyugodt, egyhangú itt az élet, mint maga a természet, mely körülvesz. Amerre néz, amerre lát, csupa zöld minden, a zöld színnek minden árnyalatával; sokszor egy-egy szokatlan élénkzöld szín lép előtérbe, amilyent, ha festő alkalmazna képén, kinevetnék otthon vele. A fák vesznek itt birtokukba minden talpalatnyi földet; bokor is csak az versenyezhet velük, ami küszö s együtt nyúlik fel a fákkal. Olyan érdekes elnézni a fáknak a küzdelmét a megélhetésért! Itt Erimában éppen jó alkalmam van ezt látni. Négy évvel ezelőtt még itt volt az ültetvények központja; itt álltak az európaiak lakásai, a munkások barakjai, nagy dohányraktárak, egyéb melléképületek. Azóta lassanként az ültetvényeket Stephansort körül csoportosították,

Erimát lassanként elhagyták. Az épületekből átvitték a még használható anyagot, s most csak az az egyetlen ház áll még, amelyben én lakom; ez is csak az én kedvemért áll még, s amint én kihureulokodom belőle, ezt is lebontják.

Magyarországból ideszakadt ember nem látná meg, hogy itt még csak a mult nyáron is mívelt földek voltak; már erdő vet fel mindent.

Negyedik hónapja vagyok már itt és szemlélem e gyors átalakulás folyamatát. Láttam a szorgalmas maláj kertész terjedelmes veteményeit; alig hat hete vonult el ő is; itt hagyott a telep utolsó lakójának. Lebontott házát már nem látni, sűrűn beszótták a délig nyitó Ipomaeák és nagylevelű Aristolochiák futó szárai. A kertben az elvadult görögdinnye, ugorka és tök küzd a napvilágért az embermagasságú bokorra nőtt paprikával. Még most szerényen húzódik meg köztük a dinnyefa, a *papaya* és az *alang-alang* nád, de pár hónap múlva bizonyosan fölējök kerülnek, s elfojtják valamennyit, mint ott mindjárt mellettük a tavaly elhagyott ültetvényben.

Itt most már uralkodóvá lett a *papaya* és *alang-alang* s erősen versenyez a védő emberi kéztől sorsára hagyott banánával és kókuszpálmával is. A küzdelem legjobban meglátszik a banánán; alsó levelei, miket a mellette sűrűn növő nád kiterjeszkedni nem engedett, elszáradva, rongyként csüngenek alá, méternyinél hosszabb s majd félméter széles lapulevelei foszlányosak lettek, amint minden szél a szomszéd papayához verdesi; nem terem már, minden erejét a növényre fordítja; már csak a pusztá életért küzd. Csak a kókuszpálma terjeszti ki bőleshöz illő nyugalommal óriási leveleit, mikből egyet elcipelni munkát adna egy embernek; ő csak szárbaindulását várja, akkor úgy a földön hagyja e kicsinyes népséget, hogy a magasból nézheti le őket.

A dinnyefa végre túlnő valamennyin; hosszúnyelű kövér levelei koronázzák az ágatlan törzsöt, a termőfa törzsén köröskörül sorakoznak a körtealakú, sárga-

dinnye-izú gyümölcsök, alul az érettek, felül fokozatosan kisebbek a virágig, miket a szomszédos himvirágos társról termékenyít meg a szellő; rovarok nem látogatják az idegen jövevény virágát. Az érett dinnye-gyümölcs odaacsalja a nagy zöld papagályokat; hallgatva surrannak fáról-fára, dúskálkodnak az édes gyümölcsben, felét a földre is hányják, egész fejök, mellök piszkos lesz tőle, mikor a belsejében válogatnak a magvak között. Egészen a magokénak nézik a gazdag gyümölcsöst, elkárogják onnan a többi madarat, szórják és yetik a dinnyefa magját, miből nemsokára egész erdő támad az anyafa körül.

Szél hajtja, vagy madár hozza, de bekerül a papaya-erdőbe egy eperfa-fajta apró magva. Esztendő se kerül bele, túlnő a dinnyefákon. Ami kevés napfényt levelei még meghagynak, azt elveszik a velők megjelenő liának, amik felkúsznak minden fára, hogy a napfényt elérjék, mert ők is csak ott levelezhetnek és virágozhatnak. Alul az árnyékban levéltelen venyigeszáruk úgy összebogozza a fiatal erdőt, hogy a vaddisznó is csak bizonyos csapásokon jár benne, a vadász pedig bokorvágó kés nélkül fogva marad, vagy abban a gyönyörűségben részesül, hogy minden lián megrándításával a hangyák ezreit rázza magára.

A három-négy éves parlagon már természetes akácfa-magasságú, embervastagságú fákból álló sűrű erdő nőtt, melyben csak az egyenest haladó árkok, mik az esős szak fölösleges vizét vezették le, meg a dohányültetvény soros barázdái jelzik a néhai emberi kultúrát. Itt-ott korhadt gerendák fűrészporrá omló maradványa fekszik halommal a sűrű erdőben. A körülötte heverő konzervdobozok rozsdás bádoggjáról látom, hogy itt európai ember háza állott, s ha nem tudnám, megmondaná az elszórva heverő számos sörösuveg, hogy az az európai német vala.

De a fák harcának még itt sincs vége. Már nőnek a Morus-erdőben az őserdő lakosai, még most csak csemeték, hosszú vékonyra nyúlva, ahogy otthon az ős-

erdőben szoktak; nekik fiatal korukban árnyék kell; első dolguk felnődni magasra, a napfényre, csak aztán kezdenek odafent ágasodni, lombosodni; most még a liánokhoz támaszkodnak, hogy vékony törzsük meg ne görbüljön a magasba nőtt levelek súlya alatt, de majd ők hordják a liánokat és szőnek fent olyan sűrűséget, hogy alant elpusztul a Morusok csoportja; ivadékuik keressen más alkalmas helyet, itt most már az óriás fák harca kezdődik óriás fákkal, miknek sokasága az őserdőt alkotja.

Virág kevés van itt Új-Guineában, vagy legalább nem látni. Azok is fent vannak az őserdő felszínén. Itt alant csak azt látjuk, ami a virágzás után fonnyadtan lehullott. Ki tudná megmondani, hogy az a virág a fent levő összekúszált faág és venyigetömegből melyikről esett le! Ha bokrétát akarnék szedni, puskával kellene menni s úgy lövöldözni le onnan az ágak végéről. Próbáltam is, de igen hálátlan mulatság, mert a legtöbb fennakad a kúszó növényeken.

De mégis, van itt virág is, — az európai telepek körül. Hanem az mind jövevény, Jávából, Singaporeból és Indiából. S ki hozta volna más, mint asszony, európai asszony! Ezek hamisítják meg az új-guineai flórát. Mert a kiültetett virág ebben az áldott buja földben elszaporodik, pár év múlva elterjed minden alkalmas helyen; azt gondolhatná az ember, hogy vadontermő benszülött virág. Úgy megörültem néha egy-egynek, amint az emberi lakásoktól távol ráakadtam: ime, van hát virág mégis! ez már csak valódi benszülött virág! S ha mutatom valamelyik nőnek, mindjárt meg tudja mondani, hogy ezt ez hozta innen, amazt az kapta onnan! Minden virágnak ismerik a történetét, s az mind európai nőhöz fűződik. Nem sok van, nem sok volt egyikből se, számon lehet tartani.

A virágok természetesen mind exotikusak; ha hasonlít is valamelyik a mi kerti virágainkhoz, mégis másféle. A legismertebb alak a nálunk is kedvelt *Zinnia*; ez is elvadult már mindenfelé. Itt-ott látni a

házaknál a hónapos rózsát, embermagasságú bokorrá növe, mindig tele virággal. Ez nem vadul el, mert nincs magva.

Maradok a virágoknál s beszélek a mi asszonyainkról. Természetesen nem számítom hozzájuk a stephans-orti telepen levő pár száz maláj és ugyanannyi Bismarck-szigetségbeli nőszemélyt; azok csak asszonyi állatok. Támolékról nincs mit beszélni. Az egy Bogati falut kivéve, két-három óra járásnyinál nincs közelebb benszülött falú; ha odamegyek, csak vénasszonyt látok, csak a közeli bokrok recsegéséről hallom, hogy ott bizonyosan valami *giriga* bujkál, vagy a félig nyitott ajtóból s a kunyhótető felemelt fedőlevelei alól látok egy-egy fitos orrot, egy pár villogó szemet. Ha olykor a kunyhók szűk közeiben véletlenül olyan közel jutok egyhez, hogy már nincs ideje elszaladni, s leguggol az útszéltre, háttal fordulva felém, úgy teszek, mintha nem is látnám, mert nem akarok olyan neveletlen lenni, hogy figyelmesen megnézzem, vagy éppen meg is szólítsam. Más volna, ha nővel mennék oda, akármilyen színűvel! Akkor előjönnének mind s olyan figyelmes és előzékeny társaságot alkotnának körülöttem, mint nekem a falu férfi és legény népsége. *Óh*, a támol nők nagyon tudják az illendőséget!

Majdnem a félkezem ujjain előszámálhatnám az európai nőket, nemcsak az ittenieket, hanem amennyi egész Német-Újguineában van. A legtöbb természetesen misszionárius felesége. Bemutatom sorban valamenynyit. Csak egyet nem mutathatok be: „Új-Guinea királyát“, ahogy itt elnevezték a volt kormányzó feleségét, aki székel vala Friedrich-Wilhelmshafenben. A múlt augusztusban ment el innen. Szép asszony, derék asszony, még se sokan sajnálják.

A közeli Thiár misszió-telepen van neje az egyik hittérítőnek. Csinos kis szerény, kegyes asszonyka. Van egy kis pár éves fiacskája, az egyetlen Új-Guineában született európai emberke, a benszülött nők szemefénye. Nem kellett annak dajkát se keresni, egész udvara van

lányokból, asszonyokból, az a boldog, amelyik karjára veheti és dédelgetheti.

A másik hittérítő most várta a feleségét, akarom mondani, a jegyesét, ezzel a hajóval. Kíváncsiak voltunk rá természetesen mindannyian, bizonyára ő legjobban, mert még nem ismeri. Őket a németországi misszió-igazgatóság teszi boldoggá. De a várva-várt ezúttal nem jött.

Az itteni egyik misszionárius szintén házas, úgy a távoli Finschhafenben levő két másik is, akikhez legközelebbi hajóval menni akarok. Ezeknek a feleségét persze még nem ismerem, pedig az egyikre nagyon kíváncsi vagyok. Itt ugyanis azzal biztatnak, hogy nála magyaros ételeket is ehetem, s magyarul is tud egy kicsit. Mikor még Finschhafen virágjában állott, ott volt a főtelep; most 4—5 éve volt ott az Új-Guineai Társaságnak egy magyar hivatalnok, Winter nevű, a felesége jó magyar asszony; ettől tanulta. Ez a Winter később Constantinhafenbe került s a Zöller könyvében azt olvasom róla, hogy résztvett az ő expedíciójában, mely a Finisterre-hegységben eddig legmagasabbra felhatolt. Nem mi vagyunk hát Fenichellel az első magyarok Új-Guineában, megelőzött bennünket a Winter-házaspár, sőt ama nevezetes expedícióban magyar ember is fent volt e trópusi havas szűz ormain!

Különben nincs vele mit dicsekednünk. Winter úr már akkor nem volt magyar; hogy hivatalt kapjon, levetette magyar hazafiságát. Tán a németek se sokat nyertek vele. Most, mint hallom, Dél-Amerikában van, s ha ilyen könnyen áll neki, azóta más országnak esküdött szerelmet.

De vessen rá követ érte az, aki minden hibától mentnek érzi magát! A megélhetés, éppen a távoli világrészekben, hol az európainak olyan kevésféle foglalkozás marad fenn, nehéz dolog. Hátha ő is úgy gondolkozott, mint az az öreg úr, akit fiatal kollégája sokáig kapacitált, hogy hagyja ott a kormánypártot, legyen ellenzéki: Őcsém, aki a te korodban nem úgy gondol-

kozik mint te, az kötni való; de aki az én koromban nem úgy tesz mint én, az bolond!

Azonban még nem mutattam mind be a stephans-orti hölgyeket. Nem sok van már, csak kettő, meg két reménybeli, a gyógyszerészné két kis 4—6 éves szép leánykája. Olyan szép bogárszeműek, mint az anyjuk, ki ausztráliai német nő. De leányai már Bismarck-szigetségbeli születésűek. Kisebb láztól sokat szenvednek szegények, de azért mindig vidámak.

Utoljára hagytam a mi jó nemtőnket, betegségben vigasztalónkat, ápolónkat, Augusztá testvért. Fenichelt is ő ápolta utolsó óráiban, ő tőle hallok róla legtöbbet, sirját is csak ő tudta már megmutatni. Mert úgy jönnek-mennek, változnak itt az emberek, hogy az akkoriak közül, akik Fenichelt személyesen ismerték, nincs már itt senki.

Az éghajlatot a nők általában véve jobban bírják a férfiaknál. Lassanként mi is beletörődünk a viszonyokba. Én is, más is, amint Európából egyenesen ide szakadunk, eleinte kigyót-békát kiáltunk e földre. Csak mikor halljuk azoktól, akik más trópusi vidékről jönnek, hogy ott se megy jobban, nyugszunk meg s örülünk, hogy itt vagyunk, ahol az exotikus vidékeken mindenütt otthonos lázon kívül nincs is más baj. Itt nincs se kolera, se sárgaláz, se más járványos betegség. Akkor azután más szemmel nézzük a mi Új-Guineánkat, paradicsomnak találjuk és nem kívánczunk el innen.

Csak egy hiányzik nagyon a mi paradicsomunkból — az Éva. Mindenki azt hiszi, mikor ide jön, hogy itt csupa vadon erdőséget talál, hol sátrak alatt kell lakni, emberevőkkel harcolni, s csak azért kockáztatja életét, egészségét, hogy a jó fizetési gyarmati szolgálatban pénzt gyűjtsön s majd otthon veti meg boldogsága alapját. Itt bánja meg, hogy miért nem indult el úgy, hogy végképpen itt is maradhasson.

Hát bizony én elfelejtettem megkérdezni, hogy eljönne-e velem valaki a világ tulsó felére? Ezt a hibát most már én se tudom jóvátenni.

De hát ha mégis! Rendkívüli esetekben rendkívüli eszközök segítenek. Szózatot intézek tehát a regényekkel táplálkozó magyar hölgyekhez: Szép lányok, jó asszonyok, ha van köztetek egy, akinek ideálja a repülő-kutya-leves és papagáj-pecsenye, azért Új-Guineában egy hó kebel dobog!

Chyzer Kornélhoz.

Erima, Új-Guinea, 1897 április 10.

Ha az én jószándékú terveim mindig úgy sikerül-nének, amint én azt magamnak elgondolom, sohase lenne rám semmi panasz. Már a mult postával küldött leveleim írása közben előre örvendeztem neki, hogy mi mindent küldhetek ezzel a postával: küldök nagy gyűjtményt, sok kéziratot! Nem lett belőle semmi. Ahogy egy kicsit újra egészséges lettem, újra csak kicsalt az erdő, majdnem naponként jöttek elő eddig nem látott madárfajok; az esős szak vége felé gazdagabb lett a rovarélet is; meg tamolékat is gyakrabban kezdtem fölkeresni. Végül azután a sok közül valamelyik alkalmatosság szerzett egy kis vérhast, amiből alig bírok kilábolni. Hetek óta nem vagyok jó semmire; ha dolgozom egy negyedórát, pár órát fekszem utána. Szerencsére az én barna ifjaim már segítenek nagyban, legalább a madaraknál. Egyébhez nincsen kedvük. Bogarászni vagy lepkét fogni majdnem bottal kell őket kergetnem; szívesebben eveznek egész nap, mint egy félnap lepkésszenek.

Az ilyen munkában azután nem is sok a köszönet.

Most egészen elzártan élek a világtól, amióta az eső nagyobb mértékben hull. Az én lakásom, ami most már csak egymagában viseli az Erima-telep nevet, egyenlő

távolra van, 4—5 km.-nyire Stephansorttól is, Erimahafentől is. Máskor élénk összeköttetés van e két telep közt, keskenyvágányú ökörvonta vasút megy egyik-től a másikig éppen előttem. De most itt minden közlekedés szünetel; sohase lehet tudni, hogy a folyók mikor áradnak meg s zárják el az utat, így most a két telep a tengeren közlekedik s én kimaradok a forgalom útjából. Nem kellemetlen nekem ez a magánosság, de betegség idején mégis terhes. Sokszor veszem észre, kivált ha nappal is feküdnöm kell, hogy a szó szoros értelmében magam vagyok itt, szolgálaim elszökdöstek valahová mulatni, tudva, hogy most úgy sines erőm, vagy kedvem verekedni, s mire jobban vagyok, elpárolog a harag is.

Hanem, ha ez a hajó hazafelé indul, én is itt hagyom Erimát, beköltözöm Stephansortba. Megúntam a magam kosztját a saját találmányú ételekkel, aminek szintén része lehet mostani rossz egészségemben. Már előbb el akartam hurcolkodni Stephansortba az európaiak kórházába, legalább egy hétre, nem ugyan azért, mintha nagyon rosszul lettem volna, hanem, hogy a nagyobb bajt megelőzzem. Mert a vérhas magában se kellemes ugyan, de ha hozzá talál szegődni a láz, éppen clég egy embernek; segítség alig van ellene.

Különben múltófélben van, a mi egészségtelen időszakunk is, mely februáriusban és márciusban legveszedelmesebb, mert ekkor van a legtöbb „*Schwarzwasserfieber*“, minek nagyobb része rosszul üt ki. Még most ugyan nem jelzi más az időszak változását, mint néhány faj költöző madár visszajött-e minden 10—12 nap közt akad egy egészen száraz nap is.

Nem lesz talán érdektelen összeállítani a lefolyt félév egészségi állapotáról, hogy mióta itt Stephansortnál vagyok, hogy állottunk mi európaiak egészség dolgában. Októbertől márciusig úgyis éppen egy félév. Nem számítva a könnyű múlt lázakat, amiken egy-egy fél nap, egy-egy éjszaka múltán túl esik az ember, fordult elő 23 európai közt (a létszám mostanra 14-re

apadt, hát átlagos létszámot 17-re lehetne venni) e fél év alatt 82 betegség-eset, amiből 75 eset esik a lázra 198 napi betegséggel; a félévi munkanapok közül 7% napi átlag telt el lázban. Részletesen kimutatva:

Októberben volt	8 megbetegedés (lázban)	40 nappal,
november	11	26
decemberben	13	46
januáriusban	16	39
februáriusban	16	16
márciusban	11	31

Összesen volt 75 lázbetegedés

198 nappal.

Egyéb megbetegedés egy-egy izülettrheumatizmus, aranyér és szemhártyagyulladás eseteire szorítkozik. Haláleset e fél év alatt itt egy se volt.

Rosszabbul állott egészség dolgában az az egyetlen gőzös, a „Stettin“, amely Singaporetól ide a közlekedést egyedül tartja fenn. El hajón magán majdnem annyi európai halt meg, mint Új-Guinea-összes német telepein. Három haláleset, mind a három gépész. Úgy látszik, hogy éppen a mi itteni levegőnket tartják a legveszedelmesebbnek, mert a legújabb parancs szerint a hajó személyzetének csak a legszükségesebb esetben szabad nálunk partra szállni, éjjelre ittmaradni azonban semmiképpen se.

Egészségügyről lévén szó, hadd mondjam el a magam speciális esetét is. Ott kezdődött, hogy január 7-én lőtt az én salamonszigeti buka-fiúmnak egy nagy Varanus-gyíkot, több volt egy méternyinél. Beleprésem egy bádagedénybe, formolba, de szűk volt neki, kevés folyadék fért belé, harmadnapra megromlott. Legalább a csontvázát akartam megmenteni s vakargatni keztem. Valami dongólégy szállt-e róla a jobb oldalamba, vagy én kapartam meg egy szúnyogcsípést, de másnap reggel fürdés közben egy kis tintás folt-formát leltem rajta. Még azon gondolkoztam, ne mentsem-e meg stúdiumtárgynak a haza számára, mikor olyan szépen kezdett pirosodni, hogy az odavetődött két orvos este-

felé igen szépen konstatálhatta rajta a vérmérgezés tüneteit s barátságosan meghítt reggelre az operációra. Csakhogy én két folyóvíz közt lakom s az éjszakai zápor úgy megárasztotta mind a kettőt, hogy semerre se mehettam. Nem várhattam pár napot, míg a víz lepad; végre is kénytelen voltam magam megoperálni. Mér-tani pontossággal rajzoltam oda 2 cm. széles s ugyan-olyan hosszú területet s elkezdtem a műveletet. Hanem a szerzett tapasztalatok után nem ajánlom senkinek az önoperálást. A kés nem jól esett, többre mentem az ollóval. Beleillesztettem a két szára közé a kiszemelt da-rabkát, összeszorítottam a fogaimat, behúnytam a sze-memet s szilárd elhatározással hirtelen jót nyisszan-tottam rajta. Persze nem ment az egyszerre, szüneteket is kellett tartanom. Egészen rendben voltam már vele, borogattam már, mikor megjött az orvos is, aki hely-zetemet tudva, a tenger felől jött s úgy evezett fel a folyón. Neki már csak azt nyílt alkalma konstatálni, hogy nem fukarkodtam s kelleténél kissé többet is nyí-száltam le.

Nem szükséges mondanom, hogy a csontváz odave-szett, de én megmaradtam.

De ha már a legrosszabb időszakot kihúztam itt, részt akarok venni a jóban is. Eddig nem mehettam innen, most meg már nem megyek egy-két hajóig. Két igen érdekes kérdés köt ide, amikbe egy kissé jobban be akarok nézni.

Az egyik a hegyi benszülött népség, a *jaba-tamó-lok*. Magam vagyok az egyedüli európai, akivel érint-keznek, nyelvükből se tudott senki semmit. A *Bogágyi-ban* levő misszionáriusok csak a *jual-tamólok*at (*jual*=tenger) ismerik; egyiknél volt vagy tíz szó nyelvükből följegyezve, egy futó látogatás után, amiből legalább látni lehetett annyit, hogy merőben más nyelvet be-szélnek.

Eleinte etnológiai tárgyak, bogarak, kígyók be-cserélésére szorítkozott az ismeretségünk. Szegény nép-ség nagyon, semmi olyan tárgyuk, ami a szem győ-

nyörködtetésére való. Még legváltozatosabbak a nyilak, bár azok se versenyezhetnek a berlinhafeni nyilakkal. Hanem ezekből a nyilakból egész nyilstudium nőtt ki idővel magát; ha majd ezt összeállítom s haza küldöm, nem lesz érdektelen látni, hogy különbözteti és nevezi el a pápua az ő nyilait alak szerint, anyag és készítési hely szerint. Mert amint olvastam az amerikai indiánokról, hogy megismerik a mocassinról, melyik törzsbeli járt ott, úgy megismeri a tamol minden nyílról, hogy melyik falubeli készítmény. Míg itt vagyok, nem küldöm haza, tovább gyűjtöm és teljesebbé teszem, amit nem tehetnék olyan könnyen, ha az összehasonlító anyag nem volna kezem között.

Ez a nyíl-tanulmányozás vezetett azután tovább és buzdított tamolék tanulmányozására. Eddig gyűjtött anyagomból a most küldött madarak listája mellett küldök egy kis mutatót tamolék ornithológiai ismeretéről és szókincséről. Szójegyzékem már megütheti az öt-hatszázat, de még nagyon hiányos, mert nagyrészt tárgynév, kevés az ige és tulajdonság-szó. Most már jönnek azok is, de ez olyan bonyolódott, hogy még nem leltem benne vezető fonalat. Úgy igyekszem kifogni rajta, hogy itt nem egyes szavakat jegyzek, hanem mondatokat. Majd ezekből hozzáértő nyelvész meglesi a nyelvtan kulcsát is, mert én csak az anyaggyűjtést tartom feladatomnak, szakemberre bízva a feldolgozást.

Hogy milyen nehézségek közt ment ez a gyűjtés, azt elképzelni is bajos. Csak az segített benne, hogy mindent rögtön följegyeztem, vonatkozásával együtt, s később helyesbítettem. Most mulatságos látnom, hogy mások is beleesnek azokba a tévedésekbe, amiken én keresztül mentem, mint ahogy a hittérítő néhány szónyi jegyzékében látom, hogy a házra azt a jelentést írta fel: lázbeteg, a fésűre: erdő, a kókuszdióra: út. Alkalmasint az elsőben beteg feküdt, a fésűdísztűfüvet az erdőn szedte, a kókuszt az útról vette fel.

Nagy az örömem, hogy a mostani postával új fényképlemezeket kaptam, fölvételeket is mellékelhettek. De arra még egyet se tudtam rávenni, hogy mérték alá álljon. Félnék tőle, hogy ezzel megronthatom őket.

Mint furesaságot említtem fel, hogy jó négy hónapig abban a hitben éltem, hogy az én tamoljaim faluja *Erima*, csak az ötödik hónapban jöttem rá, hogy: *Czinyágyi*. Pedig az erimaiakkal is ismerős lettem, de amint látták, hogy ezeket nevezem erima-tamoloknak, hagyták a nevet azoknak, nevezték magukat degi-tamoloknak, legtekintélyesebb emberükről.

A másik ok, amiért most szívesen maradok itt, a kártékony rovarok kérdése. Itt nagy terjedelmű ültetvények vannak, s éppen most kezdenek legjobban virulni a természetű növények. Egyelőre nem számítom azt az érdekes dolgot, hogy most nyílik először alkalom trópusi gazdálkodást látnom, ami talán érdekelni fog otthon sok ismerőst, ha megírom; mint rovarászt érdekel, hogy micsoda ellenségei vannak itt a dohány-nak, kukoricának és a trópusi gazdasági növényeknek. Az a pár napi szemle, amit a kormányzó társaságában az ültetvényekben tettem, rendkívül fölkellette érdeklődésemet. Kevés entomologusnak van alkalma látni, hogy olyan földön, hol azelőtt gazdasági kultúra nem volt, hogy jelennek meg ellenségképpen a ben-szülött rovarok; hogy kezdődik a küzdelem a létért a hatalmas ember és parányi rovarok hada közt. Az ember felfordítja itt a természet eddigi rendjét, ki-írtja pártfogolt növényei kedvéért az igazi őslakosoknak, a rovaroknak tápláló növényeit. Hogy támadnak ezek rá az idegen jövevényekre s igyekeznek vissza-állítani konok konzervativizmussal a megszokott régi állapotot. Mintha dr. Horváth Gézának módjában volna belepillantani a hazai gazdasági viszonyok őskorába, annak is első éveibe: olyan ritka alkalom ez nekem itt.

Ezt a praktikus rovarászást egyébiránt nem csupán elméleti célból nézem. A kártékony rovarok ismertetésével hasznot teszek a tulajdonos társaságnak, meghálálom eddigi segítségét és ezzel számíthatok további támogatására, ami nekem itt nélkülözhetetlen.

Körülbelül jeleztem ezzel munkatervemet a következő hajó érkezéig, május végéig. Akkor valószínűleg a Bismarck-szigetségre megyek át, ha ugyan nem maradok itt július végéig. Finschhafent hagyom még; ott megkezdődött az esős évszak, s nem akarom az egész esztendőt ezzel az idővel húzni ki.

Méltóságodtól ez a posta nem hozott levelet, csak a „Budapesti Hirlap“ számát a Társulat közgyűlésének a leírásával. Beszél az úgy magában is, sokat, sokat, hogy odahaza nem nézik közönyösen vergődésemet az itteni nehéz viszonyok között. Természettudományi Társulatunk lelkesítő szavára mozgalom indult meg segítségemre. Nem számítom magamat azok közé, kik érdemül tulajdonított kötelességteljesítésükért mindjárt a haza bőkezű jutalmazását várják, s ha reményeik nem teljesülnek, a haza hálátlanságáról szoktak panaszkodni. A haza nem tartozik nekünk semmivel, mi tartozunk neki mindenünkkel. Minthogy nincsenek hálátlan szülők, csak hálátlan gyermekek. Annyival jobban esik annak hírét hallanom, s a hírrel együtt érkező első részletét kapnom, mert nem is sejtve, kedves meglepetésül jött.

Szívem mélyéből mondok érte hálát Társulatunknak s a nemes szívű adományozóknak. Nincs miért tagadjam, szükségem van rá, nagy szükségem, s jó lélekkel fogadom el, mert meg vagyok róla győződve, hogy nemes cél szolgálatában hasznosan fogam gyümölcsoztetni.

Teljes örömet, lelkesedésemet csak egy gondolat zavarja meg. Lesz-e erőm megfelelni annak a kötelességnek, melyet e hazafias mozgalom vállaimra rakkott? Míg egyedül állottam, nem tartoztam felelősséggel senkinek, de e lelkes részvét és segítség súlyos kö-

telességet ró rám, amelynek vajha becsülettel helyt állani tudnék.

Mostani küldeményemben csupa állattani tárgyak mennek 12 ládában. A ládák száma sok, de egyik se nagy, mert úgy kellett csomagolmon, hogy egy-egy ládát a folyón átgázolva át tudjon vinni egy fiú; különben egy véletlen eső ide szorít vele. Nagyobb része madárbőr, fészek, csontváz és mellesont, meg kígyók, gyíkok és rovarok. Az egyik ládában van két kisebb csomag, orvos-természettudományiak. Az egyik pár mikroszkópi praeparatum, benne piczi atkák, az itteni őserdők csapásai (németül Buschmucker). Az állat tartózkodási helye, a sebek leírása, gyógyulási processusa, benszülött orvossága, minden tárgy benszülött nevével az ott mellékelt leírásban van bővebben jelezve.

A másik kétféle emberi bélférget tartalmaz. Az egyik alkalmasint az *Anchylostomum duodenale*, elhalt benszülött duodenumából (száján én nem látom a képen rajzolt jellemző részeket). Egyébiránt gyilkos féreg. Még érdekesebb lehet a másik. Nagy tömegben szabadul el lázzal párosult vérhasban szenvedőtől; e jelenség után pár napra következetesen beáll a halál. A legtöbb haláleset okozója a maláj, kínai és benszülött munkások közt. A bővebb adatok ezekre is az illető üvegekkel mennek, itt csak jelzem, addig is, míg a küldemény megérkezik.

Bélférgeket különben is sokat gyűjtöttem. Vannak pántlikagiliszták s más férgek vaddisznóból, óriás kígyóból, kurta kígyóból, papagájokból, galamb szemüregéből stb. Tudtommal férgeket itt csak egy orvos gyűjtött Finschhafenben, de amikor meghalt, a „Nachlasspfleger“-nek legelső dolga volt az ilyen ocsmányságokat kidobni.

A madárfészkek csomagjában két kazuártojás is van, amik nem jók zoológiai tárgynak, csak dísz tárgynak. Egyiket ketté kellett reszelnem, mert teljes embrió volt benne, s már előbb annyira megsértettem,

hogy életben maradásához nem bíztam. Társát ágyamban melengettem s harmadnapra ki is bújt a kis kazuár; most szaladgál utánam, mint egy kis kutya. Igen kedves állatka. Majd megvállik, lesz-e olyan hű is, mint a kutya.

Szalay Imre miniszteri tanácsos, nemzeti múzeumi igazgatóhoz.

Stephansort, Új-Guinea, 1897 június 2.

Nem szégyenlem bevallani, hogy én is babonás vagyok egy kissé, mint mindenki, akárhogy tagadja is. Van nekem egy szerencse-krajcárom, egy új magyar 2 filléres, amit akkor leltem az uccán, mikor elindulásom előtt való nap Méltóságoddal együtt mentünk az olasz konzulhoz. Sok jó és rossz napot ért meg már velem; néha fényes angol fontok és német márkák előkelő társasága sorakozik körülötte. máskor kopott, négyszögletű, lyukas, sárgaréz kínai kash tömege, amiből 20 is alig ér fel az ő névértékével. De az én filléremnek varázsereje van. Mikor már-már egyedül maradunk, hívó szavára megindulnak s idejönnek otthon levő testvérei, buzdító és lelkesítő levelek kíséretében. Leghamarabb megértik szavát a Méltóságod őrizetére bízottak, akiktől látva a szép példát, országszerte fölkelés támadt a tárcákban s megindultak szokatlan tömegben; még a tanuló ifjúság nyílt zsebében fészkelődők is kedvet kapnak meglátni e különös földet, hol a kutyák víjognak és a madarak ugatnak. Köszönet és hála mindazoknak, kik e nemescélú lázadást el nem nyomták, sőt jó szívvel elősegítették!

Immár most egyelőre szüksége nem szenvedek; ter-

veket kovácsolok, amikből még nem lehet tudni, mi lesz megvalósítható. Pár hét óta beállott a száraz idő; bebenézegetek a hegyek közé. Első kirándulásaimat az itteni misszionáriussal s benszülöttekkel kezdem s úgy igyekszem befelé. Mennyire mehetek, kiszámítani se lehet, de nagy reményeket nem fűzhetek hozzá, mert az itteni állapotok nem a legkedvezőbbek. Hálátlanság volna tőlem, ha a társaságot ócsárolnám; saját hazájukbeli természetvizsgáló nem kívánhatna már többet tőle, mint amennyi készség és szíves támogatás részemre jutott; de elméleti célokat, tudományos vizsgálódásokat csak olyan részvénytársaság támogat szívesen, amelynek igen jól megy a dolga.

Az élet úgyis drága volt itt, most még drágább lett, mindennek az ára felszökött az eddiginek egyharmadával. Nagy szerencse, hogy most pénzhez jutottam s rendelhettem Singaporeból élelmiszereket, egész a sóig.

Multkori levelem óta (április eleje) a lehető legjobb egészségnek örvendettem, bár itt éppen ebben az időben példátlan rossz egészségi állapotok uralkodtak. Erimát mindjárt a hajó elmente után elhagytam s beköltöztem Stephansortba. De lakótársamat, egy fiatal porost, úgy elnyűtte a láz, hogy át kellett mennie az elhagyott Friedrich-Wilhelmshafenbe, néhány hétre pihenni. Házunk különben is távol esett a központtól, 3 km.-nyire a hegyek felé előretolt dohányültetvények között. Nem akartam újra egyedül maradni, újra költöztem. Most a központon lakom a telep orvosánál, Dr. *Wendland*-nál, közös háztartásban. Vigyázni kell magamra; naponként látok sok szomorú példát, hogy bosszulja meg magát minden csekélység.

Igazán nevetni lehet rajta, hogy mivé válik az ember az itteni klíma alatt. Olyan idegesekké leszünk itt, mint egy vén leány. És minden lázban tör ki. Akit ma haragudni látunk, arról tudjuk, hogy holnap feküdni fog. Engemet pedig bizonyosan az öröm tett most beteggé, amióta a postát megkaptam; harmadnapos láz látogat meg, most felváltva fekszem és leve-

leket irogatok. De nem is csoda. Soha életemben nem ért, bizonyára nem is fog érni nagyobb megtisztelés. Ha én azt valaha megérdemelni is tudnám!

Különösen büszke vagyok arra, hogy eddig Meltóságodnak nem voltam szégyenére s eddig meg van velem elégedve. Tudom, hogy ez inkább csak jóakarató búzditás, mint bírálat, magam érzem és látom legjobban, hogy sokkal többet tehettem volna, de remélem, hogy most, mikor a kezdet nehézségein túl vagyok, többre fogok menni.

Nem kevésbé jól esett hallanom, hogy első etnográfiai kísérletem nem ütött ki rosszul. Bízom benne, hogy a munkában levő második a Czinyagyibeli Jabatamolokról s benne kivált a nyíl-studium, többet fog érni. Ami kevés eddig a hegyi lakókról nyilvánosságra került, az mind a Finschhafen mögötti kei népre vonatkozik, az ittlevőket még a 10 év óta itt fennálló misszió tagjai sem ismerik. Sokan talán meg is ítélnék érte, amiért belekontárkodom a nyelvtudományba is, gyűjtök szavakat is; de nem nélkülözhetem, ha velük érintkezni akarok s gyűjtéseimnél segítségül kívánom felhasználni az ő helyi ismeretüket s nem kevésre becsülendő természeti ismereteiket. A multkori madárküldemény mellett küldtem is egy kis mutatóvanyt az ő madár-ismeretükről. Végre is, ha céltudatosan akarok haladni, nem szabad kicsinylenem semmit, ha csak nem elégszem meg a holt tárggyal, s nem akarok tudni arról, hogy mi az élet. Az életet pedig nem lehet tudományszakok szerint venni, abban szerepet játszik egyszerre minden.

Örömmel értesültem a napokban, hogy a Társaság új gőzőse november-decemberben megjön. Ennek a legfőbb feladata a munkásszerzés (Arbeiter-werbung), azért eddig nem érintett, ismeretlen partokat látogat meg. Ha, amint remélem, a kormányzó megengedi, hogy vele menjek, érdekes gyűjtésre nyílik alkalmam, ahol rövidebb ideig marad, etnográfiai tárgyak és följegyzésekre, ahol tovább időzik, természetrajziakra is. A

telepek környékén jóformán alig lehet néprajzi tárgyakat kapni.

Viszonyaink a benszülöttekkel szemben folyton rosszabbodnak. Megnyitotta a sort mult ősszel a dr. *Lauterbach* vezette expedíció Digyajna falu elpusztításával, áprilisban pedig Berlinhafenben a Möve hadihajónak volt összeütközése a benszülöttekkel, majd rövid idővel azután a Bertrand szigetén is, pár nappal ezelőtt pedig a Fr.-Wilhelmshafen felé eső falunál lőtt agyon két itteni „opász“ (benszülött rendőr) néhány támolt.

Tapasztalásból meg vagyok győződve, hogy az itteni benszülött mindenütt békés népség, s ha valahol összeütközésre kerül a dolog, annak mindig a mi embereink az okai, különösen a Salamon-szigeti bukák. Ebben tekintély előttem dr. *Finsch*, akinek utleírást és néprajzi följegyzéseit is egyedül találok pontosnak és mindenben igazaknak. Neki nem volt sehol sem baja a benszülöttekkel, pedig mindig egyedül, néhány új-írlandi benszülött kíséretében ment először közejük. Töltött fegyvert csak maga vitt, a kísérőknek adott ugyan puskát, de patront nem, így mindig tőle függött meghatározni, hogy mikor van ideje a fegyveres közbelépésnek, mert tudta, hogy támadás esetére is mindig marad ideje arra, hogy a töltéseket kioszthassa.

Jellemzi a benszülötteket egyik tavalyi kirándulásom a Hanseman-hegységbe, amelynek a leírására eddig nem volt alkalmam visszatérni. Leírtam egyik levelemben egyik társas kirándulásomat, melyet azután több is követett. De a közelebbi ismeretség nem barátságra vezetett, hanem éppen ellenkezőre. A mi miokéz szolgálaink mindinkább kezdték az urat játszani, egyszerűen kidobták a támolt a saját kunyhójából, hogy ott zavartalanul alhassanak, enyelegtek az asszonyokkal, ami a tamoléknál a legnagyobb illetlenség; tréfát űztek azzal, hogy a benszülötteket ijesztgették a feljök tartott puskával. Éppen ezért nem szívesen mentem többé a társasággal, hanem egyedül akartam az én két legényemmel több napig tartó gyűjtésre oda rándulni.

Egyik tisztviselő megkért, hogy az ő két vadász legényét vigyem magammal, hogy ott neki paradicsom-madarat lőjjenek s így három fegyveres kísérőm volt. A hegyi falu felé közeledve, ahol az út mind meredekké vált, megsajnáltam az én két szolgámat, kik egész nap izzadtak a mindenféle podgyász súlya alatt, s előre küldtem a partról jött benszülött vezetőt, hogy hívjon néhány falubelit segítségül. De hiába vártuk vissza. Nem akartam az erdőben beesteledni, hát magunk folytattuk útunkat. Hanem nemsokára váratlan akadályra bukkantunk. Egyik meredek lejtő tetején vagy harminc fegyveres tamol kiabált, fenyegetődzött. Nyelvöket nem értettem, de nyilván ki lehetett venni, hogy falujukba beengedni nem akarnak, mutatják az utat visszafelé. Nem volt kedvem az erdőben éjjelezni, esőre való biztos kilátással. Egyet gondoltam: Kövesük *Finsch* példáját! Visszaküldtem embereimet, magam a puskát tüntetőleg támasztottam egy fához. Tamolék elesenedesedve nézték, hogy mit csinálok. Indultam közéjük nevető arccal. Alig értem félútra, minden tamol a fához támasztotta, vagy letette nyilát és lándsáját; ők sem akartak hátrább maradni űdvariasság dolgában. Arra azután jött egy csomó nevetgélés, parolázás, vállveregetés, beszélt össze-vissza mindenikünk a maga nyelvén, egyiknek másiknak egy-egy cigarettát dugtam a szájába, mutattam egy gyaluvasat meg dohányt, hogy van odalenn sok! Vígán jöttek velem; amelyik azelőtt legjobban lármázott, annak nyomtam a vállára a legsúlyosabb csomagot, amiben a vasféle volt s nagy örömríadallal vonultunk be *Kaszás* faluba. Három napot töltöttem náluk jó barátságban. Hanem azért mégis azzal búcsúztattak el: Te *Biró*-támol, jó támol vagy, de ne jöjj hozzánk máskor aludni, mert a miokéz rossz támol.

Hogyan támadnak az ellenségeskedések, arra jellemző epizódot beszélt el nekem *Tappenbeck* a múlt évi Kaiser Wilhelmsland-expedícióból. Egy helyütt az expedíció geográfusa, dr. *Kersting*, csillagászati pont

meghatározásra alkalmas helyet szemelt ki az egyik hegy tetején s elküldött két szigetségbeli benszülött kíséret, egyiket fegyveresen, hogy keressenek utat oda. Jó idő múlva lövést hallottak, majd idő múltán visszatért a két küldött, jelentve, hogy találtak utat, de a lövésről hallgattak. „Jól van, de hát miért lőttetek?” — Körülnéz előbb, mintha meg akarna bizonyosodni, hogy csakugyan tudják, majd egykedvűen felel: „Na, igen, egy támol ránk akart lőni, azért lőttem. De azután elszaladt.” Ezen nincs semmi feltűnő. Másnap dr. *Kersting* elindult a kiszemelt pontra. Jól taposott benszülött-utat találtak s azon mentek, míg egyszer a vezető le akart térni egy mellékösvényre, hogy ott az út. De dr. *Kersting* látni akarta a benszülötteket, s a vezető mindenféle kifogására se állott el attól, habár kerülőt kell is tennie. Nemsokára el is jutottak egy magányos kunyhóhoz, előtte egy holt férfi, hátulról átlöve s nem messzire vérnyomok vezettek a legázolt fűvön át egy asszony és kis gyermek teteméhez: mindkettőnek a feje fatuskóval szétverve. Látni lehetett, hogy aljas vérengzés áldozatai, bárhogyan erősítette is a vezető, hogy az támadt rájuk. Pedig semmi nyom nem árulta el, hogy ezenkívül több benszülött is lett volna ott. Természetesen megkapta a legnagyobb büntetést, amit rá kiszabni lehetett, a többiek előtt kikötve keményen megverték; de ettől kezdve az expedíciónak folyton ellenségeskedésekkel kellett küzdeni.

Ilyen esetek dacára is, nem tudom még ezt a nyilvánvaló vérengzőt se valami minden emberi érzelemből kivetkőzött „vademembernek” tekinteni. Hiszen még nálunk, a leghumánusabb nevelésben részesült ifjút is elfogja a harcvágy, ha kardot, puskát kap a kezébe, hősnek képzelet magát, legalább képzeletben öl és gyilkol. Hogy ilyen vérengzésre nem vetemedik (pedig mintha hallottam volna nem egy esetet a bosnyák háborúból), abban megakadályozta a nevelés, törvénytisztelet és a fegyelem, amikről ennek a benszülöttnak fogalma sincs.

Az én tavalyi lakóhelyemen, Berlinhafenben is fordult a békés világ. Már az év elején tizenkét fegyverest kellett a kormányzónak Tamara (Dudemaine) szigetére küldeni, hol a tavaly odatelepült katolikus misszió egyik szolgáját verték agyon a benszülöttek. Itt is a szolga volt a hibás. Átvágta rossz trófából egyiknek a derékövét, amihez az a babona volt fűzve, hogy elszakadása esetére minden rossz, halál és betegség jó reá és családjára. A babonás benszülötteknek, hogy ezt megakadályozza, hite szerint meg kellett ölni a kár okozóját. De szinte megfejthetetlennek látszik a benszülötteknek az a merészsége, hogy április elején megtámadták egy hadihajó legénységét s hat embert többé-kevésbé súlyosan megsebesítettek.

A támadás Ali (Faraquet a térképen) szigetén történt s engem annyival közelebb érint ez az eset, mert az aliszigetiek közt sok jó ismerősöm volt; sokszor voltam náluk galambot vadászni, legtöbbször ők jöttek értem csónakjukkal s vittek ismét haza Seleora. De nemcsak a vadászfegyver hatását volt alkalmunk látni, hanem többször voltak tanúi, amikor mi Seleón golyós fegyverrel célt lőttünk s eleget csodálkoztak rajta, hogy a golyó milyen mesziről hogyan fúrja át a táblát s azután még milyen messzire felcsapja a tenger vizét. Azt is tudja minden parti falu népe, hogy a hadihajón az európaiak harcosai laknak s ott vannak a legveszedelmesebb fegyverek. És mégis éppen ezt támadták meg, látszólag ok nélkül!

A „Möve“ még május közepén visszajött s még most is a kórházban fekszik az a katona, amelyik a legtöbb sebet kapta, hét nyilat; a támadásról elég részletet hallottam.

A „Möve“ térképezés végett időzött ott s háromszögellési pontokat állítottak különböző helyeken; most olyat állítottak volna fel Ali szigetén is. Az alibeliek már többször voltak csónakjaikkal a hajónál, nyilat s egyet-mást eladni, folyton békés érintkezésben álltak a hadihajóval. Éppen ezért csupán a sokszerű

előírásnak engedelmeskedve, vittek magukkal két puskát s vette kezébe a tizenötlövésű ismétlőfegyvert az a katona, amelyik örnek állott fel, amint a munkát megkezdtek. Gőzbárájuk távolabb maradt a tengeren, a hozzákötött csónakon szállottak partra, melyet a korallpadok miatt csakis így érhetek el. A benszülöttek segítettek partra húzni a csónakot s együtt ültek le velük, elszívni az ajándékkul kapott dohányt a munka megkezdése előtt, melyet egy hadnagy s tíz matróz akart végezni. Nem is ügyeltek rá, hogy a munka megkezdésére minden lakos eltávozott tőlük s magukra maradtak. Alig vágtak le néhány fát s gördítettek össze pár követ, a közeli bokrok közül máris nyílzápor zúdult rájuk, hirtelen keletkező láрма közt. A legfőbb célpont persze a puskás matróz volt, ki rögtön egy-másután gyorsan tüzelni kezdett, de alig tett hat lövést, a jobb csuklóján átfúródó nyíl harcera képtelenné tette. Másik társa folytatta a tüzelést, mihez pere múlva a csónakból előhozott másik fegyver is segített. A néhány percig tartó csatározás után nagy kiabálás közt szétszaladtak a támadók s a hajósok a csónakhoz vonultak vissza, igyekezve a vízre húzni. De ez nem ment könnyen, mert a tíz közül hat meg volt sebesülve, mindenikben legalább 2—3 nyíl. S ami sajtáságos! másik oldalról előkerült egy csoport élteőbb benszülött, s látva, hogy rájuk, mint fegyvertelenekre, senki sem lő, nagy készséggel segítettek vízre húzni a csónakot, közben élénken magyarázva valamit, amit ezek természetesen nem értettek, de nem is nagyon ügyeltek rá, hanem igyekeztek a gőzbárához és a hajóhoz jutni.

A hajóról a lövésekre rögtön elindult egy fegyveresekkel megrakott csónak és az orvos a többiek segítségével s ezeket útban találva, áttették az orvost a sebesültekhez s maguk folytatták az utat Alira. A rövid csatározás helyén tíz támol hevert halva vagy haldokolva, de a faluból minden lakó a sziget belsejébe, a sűrűségbe menekült.

En tavaly láttam az alibelieknek ezt a menedék-helyét is, amit eleinte nem is tudtam minek tartani, csak amikor Seleó sűrűségekben is fölfedeztem egy ilyent, magyarázta meg egy odavaló lakos. Sűrű Pandanus-bokrok közt, mint valami darázsfaszek sejtjei egymás mellett, apró kis kunyhók útvesztője, 40—50 egy csomóban. Alig méternyi magasak, mindeniknek nagyjából fonott kókuszlevélű ajtaja és oldala. Tetejét két, egymásnak ellenkező véggel fordított kókuszpálmalevél alkotja, a főborda a kunyhó gerince, két vége földbe vert villás cöveken nyugszik. Eső ellen bizony rossz védelem; legfeljebb arra való, hogy a reggel felé beálló hűsebb idő ellen védjen. Közelében mindeniknek egy-egy mély gödör volt, Alin is, Seleóban is, ahonnan az összegyűlt talajvizet meríthették. Bizonyára ide menekültek most az alibeliek is.

A hadihajó legénysége még aznap délután visszatért s az egész part mentében használhatatlanná vagdalta a falubeliek minden csónakját. Pedig be sok szép faragvány volt némelyikén! Mi mindent ígertem én tavaly némelyikért! De nem volt eladó semmi árért, még a használhatatlanokat is otthagyták a parton.

Mindamellett, mikor másnap reggel a büntető expedíció a szigetre vonult, egy nehéz sebben haladókó legényen kívül egyetlen lélek se volt a szigeten. A bosszú művét a házak és a kókuszfák szenvedték meg: minden kunyhót felégettek, a kókuszfákat ledöntötték. Pedig a benszüllött ellensége kókuszfáját és ültetvényeit sohse bántja, csak az embert. De a művelt emberek háborúja nem olyan kíméletes.

A megrémült alibeliek az éjen át gerendából, deszkából tutajt rögtönöztek s átmenekültek a 7—8 kilométerre levő Tamara-szigetre, ahol egyik falu éppen odatelepült alibeli. Bizonyára ezek segítették a menekülőket átjutni a közeli szárazföldre, ahol, ki tudja, merre, elszéledtek. A Tamara-szigetbeliek elbeszélése szerint több mint kétszáz a tengerbe veszett a menekülés éjszakáján.

Azóta Ali elhagyott és néptelen. Azelőtt a mintegy 3—4 kilométer hosszú sziget végesvégig házakkal volt beépítve a kikötő felől való oldalon, néhol 3—4 sorban. Egyes csoport külön falut alkotott s a Karevara-házak után ítélve, 7—8 falu lehetett rajta. Lakosságát 1000—1200-ra becsülöm.

A többi szigetek lakossága is rémülésben töltötte ezt az éjet. Attól féltek, hogy az európaiak most boszszújukban minden benszülöttet lemészárolnak. Alig lehetett őket megnyugtadni.

Futótűzként terjedt el a hír a partmentén, de mire a távoli Bertrand-sziget tájára jutott, mint az ilyen hírek rendszeren, egészen másként hangzott. Ott úgy szólt a hír, hogy Seleón két európaít agyonverték a benszülöttek. Bertrand-szigetén szintén volt az elhunyt *Kärnbach*-nak telepe, hol egy maláj felügyelő és négy szolga lakott; ezek persze nem gondolhattak mást, mint hogy *Kärnbach* két tisztviselője az áldozat. Az ilyen állomás a szigetnek nagy haszon, hát most idejét látták a Bertrand-szigetiek ellenségei, a Gilbert-sziget lakói, hogy a telepet elpusztítsák. A támadásból a maláj, ki a megmaradt két szolgálával egy csónakon átvergődött Seleóra (a két szolga az erdőbe futott), három nyilat hozott a testében. A „Möve” rögtön átment a telep megvédésére, ami szerencsésen állott még, mert a szigetbeliek megvédték. A Gilbert-szigetiek szintén nyílzáporral fogadták már messziről a hadihajó part felé evező legénységét, de az első sortűzre szétfutottak. Büntetésül felégették a falut, de a lakosságot nem üldözték tovább.

A nyilsebek súlyos bajt egy esetben sem okoztak, bár végük a legtöbbször be van vagdalva. Nyílmérget itt sehol sem használnak. Az egy katona-matróz, aki most itt fekszik, hat sebét a vállán, oldalán, két felső karján, csuklóján, combjában, szerencsésen kihverte, csak az gyógyult nehezen, amit lábafején kapott.

Ilyen szép az élet Új-Guineában.

*Méhely Lajoshoz.**Simbang, Új-Guinea, 1898 július 27.*

Íme beteljesül szívének forró vágya, az újguineai gyíkok és kigyók-békák seregestül útnak indulnak az Ön dolgozó asztala felé. Nem az én hibám, hogy ezt eddig is nem cselekedték. Először is nem volt, aki fogja őket, azután nem volt üvegem, amiben preparáljam, se spirituszom, amiben fürösszem; ha mindezek lettek volna is, nem lett volna miben haza küldenem. Eddig mindig hiányzott a kellékek közül valami fontos apróság. Tavaly megérkezett ugyan a hazulról küldött spiritusz, de fel sem bonthattam, nem voltak üvegeim, amibe preparáljak. A bádogos mesterségem is fennakadt; elolvadt a szalmiáksóm, nem volt mivel kenegetni a forrasztóvasat, hogy ráragadjon a cín; keríteni sehosem tudtam másat, pedig képzelhetetlen sokat vesződttem érte. Hogy legyen némi fogalma az újguineai élvezetekről, elmesélem, hogy jut az ember ilyen szükséges apróságokhoz. Ha kell valami, várunk két hónapot a legelső postáig, hogy megrendeljük. Jó, megvan; se el nem felejtettük a sok más fontosabb közt, se el nem veszett időközben a megrendelendő apróságok jegyzéke. Másik két hónap múlva megérkezik szerencsésen, a többi holmi közt. Hanem milyenképpen! A kereskedő persze csak papirosba csomagolva tette a többi holmi közé, nem gondolt arra, hogy a szalmiáksónak az a rossz szokása van, hogy az újguineai nedves levegőben folyton könnyezik, a nedves hajóderékban még bővebben s a sós folyadék kirágja a bádogot, azután konzerv, cukor, zsír, gyújtófa és sokféle más szükséges anyag egymást rontja meg. Újabb két hónap múlva más szállítmány érkezik, az én utasításom szerint széles szájú üvegben a szalmiáksó, amiben majd továbbra is szárazon marad. Most már vígan bádogoz-

hatok! Az ám! A kereskedő azért az egy üvegért nem csinál külön csomagot, odatéti a többi súlyos holmi közé. Persze összetörve érkezik, hasonló örvendetes kotyvalékkal. Most már okosabban fogok hozzá, alkalmilag hozatom, megkérem a hajóorvost, hozza magával üvegben a kabinjában. Készségesen megígéri s más két hónap múlva szomorú képpel mentegetődzik, hogy nem kapott Singaporeban, mert nem tudta a szalmiáksónak a maláj nevét. Még nekem kell vigasztalnom őt is, hogy úgylis rövid időn magam megyek Singaporeba s elhozom. Csak ez maradt fenn utolsó reménységül nekem is, hogy majd ott magam ellátom magamat minden szükségessel.

Nem is annyira üdülésre volt nekem szükségem, mint fentebbi praktikus célokból. Résztint jobban fölszerelni magamat s ami a fő, összeköttetést keresni kereskedőkkel, akiktől megrendelhetek, fogalmat szerezni az árakról, ismerkedni ügynökökkel, akik útján megkaphatom, ami apróbb holmit sokfelől kell beszerezni. Ez a része a feladatomnak szerencsésen is ütött ki.

Még nagyobb szükségét éreztem a szellemiekkel való fölszerelés kiegészítésének.

Még identázásomkor észrevettem Singaporeban valamit, ami nekem megtetszett, tisztességes zoológiai könyvtárt. Maga a múzeum csak szemszúrásnak van, azért, mert angol városban ilyen közintézetnek is kell lenni, fő itt a könyvtár, még pedig olvasó-könyvtár, amiből bizonyos negyedévi tagdíj befizetése mellett akárki hordhat haza könyveket, az olvasóteremben pedig ingyen használhatja. A könyvtár gazdag is és látogatott, mert az ott lakó európai, kivált a nők, sporton kívül nem tudja mással agyonütni az idejét, mint olvasással. A múzeum egyetlen európai tisztviselője, az igazgató, a könyvtárosi teendők mellett nem jut ahhoz, hogy zoológizálhasson; de a „múzeum“ jó cím arra, hogy ingyen kapják a British Museum összes kiadványait s az India faunájára vonatkozó könyveket. A múzeumban csupán etnográfiai és zoológiai gyűj-

temény van s egy Európában vásárolt iskolai ásványgyűjtemény. Természetesen, az állattani tárgyakból csak az imponálók vannak, gerincesek, kítőmve és borszeszben, meg csigák, kagylók és korallok, de, dícséretére legyen mondva, csupán Hátsó-Indiából és a Maláj-szigetekről valók.

Meg vagyok elégedve a magam dolgával, amit a singaporei múzeum könyvtárában végeztem. Csináltam magamnak Új-Guinea faunájára vonatkozó olyan jegyzeteket, amik nekem kis monográfiákkal érnek fel; még az ábrákat is lemásoltam. Majd meg tetszik látni, mikor a hagyatékomban haza kerül.

Am most kerüljön a kezembe újguineai emlős, madár, gyík, kígyó, béka vagy teknős, állok elébe! Nem kérkedem azzal, hogy egész a fajig meghatározom, de legalább körülbelül felismerem, van tájékoztatóm arra, hogy mik az érdekesebb állatok, mi ismeretes róluk s ez útmutató arra, hogy mit kelljen megfigyelnem és följegyezniem róluk. A szakirodalom és összehasonlító anyag hiányában, mert hiszen még a magam gyűjtötte állatok se maradhatnak kezemnél, szó sem lehet arról, hogy itt és magam dolgozzam fel; de bizonyára csakis így gyűjthetek az otthon dolgozók számára használható adatokat.

Talán észrevehető lesz a haladás a mostan útnak indított herpetológiai anyaghoz írt jegyzeteken is, talán máson is.

De talán most meg azért kapok ki, hogy egy faj gyíkból miért küldök haza olyan rengeteg számút? Ki győzi azt majd otthon spiritusszal, meg üveggel! Én azonban azt hiszem, hogy csakis így lehet velük érdemes munkát végezni. Egyes változó fajok soknevűsége bizonyítja, hogy kevés példány után egyetlen faj is milyen különbözőnek látszik; lám a *Lygosoma fuscum* változataiból *Macleay* egy lélekzetre 4 fajt csinál, *De Vis* kettőt, *Péters* is kettőt, úgy hogy csak ennél a fajnál nem lenne nehéz 10 különböző nevet összehozni. S vajjon jogosan vannak ezek egy fajjára egye-

sítve? Azt csak különböző helyeken gyűjtött s nagyszámú darabokból álló sorozatok egymás mellé állítása után lehet eldönteni. Azt szeretném, hogy minden gyíkból, békából, kígyóból egy lelőhelyről százakat állíthatnék Ön elé, hogy lenne módja ilyen kérdésekben dönteni.

Most, amikor kénytelen voltam egyszerre több állatsoportra nézve körülményesebben szétttekinteni a zoológiai irodalom konyhájában, feltűnt nekem, hogy a gerincesekre a British Museum az irányadó az ő katalógusaival, miknek a szerény címe alatt monográfiák rejlenek. Más nemzet zoológusai csak szerény véleményyt kockáztatnak, az angolok a tekintély hangján beszélnek. Mert csak ebben az egyetlen múzeumban van a gerincesekből sok példányból álló sorozat. Egyes madárfajokból láttam 300-at meghaladó darabszámot följegyezve; még a sok spirituszt fogyasztó kígyóknál is megjegyezném magamnak, hogy a 2 méternyi *Python spilotes*-ből 25, az *Enygrus carinctus*-ből 39 darab volt (a katalógus kiadásakor) gyűjteményükbe besorozva. Én pedig félve teszem spirituszba a második féltucat *Enygrus asper*-t! Abszurdumnak látszik nekünk, ha olvassuk, hogy a leydeni múzeumban az erzsényes emlősök közül a *Phalanger orientalis*-nak csupán a hímjéből 50-nél több van. Én pedig elkergetem azt a jabimot, ki nekem még több *Petaurus*-t, vagy *Perameles*-t hoz, mert már van nekem 6 (szóvat: hát), s ha még hetediket is küldök, az már fölöslegesnek látszik.

Csak úgy általában beszélek, mert jól tudom én azt, hogy nem személyeken, az ő szakértelmükön, vagy jóakaraton mulik, hogy annak így kell lennie, és nemcsak nálunk van úgy, mert nálunk is szűkében van az a három nélkülözhetetlen kellék, ami pénzzel kezdődik, folytatódik és végződik. Az a végső oka minden bajnak, amiért nincs elég hely, anyag és elégséges személyzet azok feldolgozására, felállítására, s a tudományban és művelődésben értékesítésére.

A most küldött emlősök közt megy egy szép kinőtt *guán* (? *Uromys* sp?); erről azt beszéli nekem ma egy jabim, hogy fenn él a kókuszfa koronáján s a dióban tesz kárt. Ezért is, meg a jó húzáért üldözik. Igaza lehet, mert ennek a gyomra is apróra rágott kókuszdióval volt tele.

De hadd meséljek már idevaló dolgokat is.

A sok esőzéstől e napokban hegyesuszamlás volt a környéken; egy kis *kái* falu esett áldozatul, nyole ember élet veszett el, csak egy asszonyt mentettek meg tört kézzel és lábbal. Egy más helyen leszakadt egy másik kis falu, de innen csak két ember nem tudott idejében elmenekülni.

Az egyik áldozat volt az oka mindennek. Egy óriáskígyót talált döögölve s mert megenni nem volt jó, elásta a földbe. A föld alatt pedig lakik a nagy *balum-kígyó*, ez megharagudott, megrázta a földet. Még jó szerencse volt, hogy az ember nem maga ölte meg a kígyót, különben még nagyobb baj lett volna. Hogy a nagy kígyó meg ne tudja, hogy megölték egy gyermekét, meg kell enni, vagy elégetni. Az én 19-es számú kígyómnak, a *moitenának* a beleit is gondosan elégették az én legényeim, s förtelmes bűzt csináltak vele.

Chyzer Kornélhoz.

Simbang, Finschhafennél (Új-Guinea), 1898 aug. 18.

Többi jó gyermeke közt van egy rossz fia, aki folyvást keseríti, tessék elhinni, nem készakarva. Tele vagyok én jóakarattal, de gyarlóságom legjobb szándékaimat is úgy fordítja, hogy valami rossz lesz belőle. Ime én is elindultam a jó úton, kezdtem írni szorgalmasan, úgyhogy megdicsért még a kedves neje is, kitől pedig mindig, mindig legjobban félttem, mert az én egyetlen és legfőbb bírámnak, a saját lelkiismeretemnek a

szava nem fájt erősebben, mint az ő jóakarátú szelíd intései. „Hanem azért jó ember Bíró!” ez volt mindig a vége. Meglássá, hogy megint csak igaza lesz.

Azzal a jó szándékkal mentem el innen, hogy majd mennyi mindent írok meg onnan, hol gyakrabban fordul meg a posta! Az elsővel csak a küldeményt indítottam útnak, a levél elmaradt, azután már mentegőzni kellett volna s végre rávitt az ördög arra a gondolatra, hogy nekem, mint igazi újguineánusnak, nem is illik holmi Singaporeból, Batáviából levelezni.

Szokatlan korán és váratlanul lep meg a hajó érkezése. Legközelebb részletesen. — Bocsánat!

Szalay Imre múzeumi igazgatóhoz.

Simbang, 1918 augusztus 18.

Éppen csak egy pici számban van a hiba, ott a levelem fején s akkor minden rendben lenne. Hogy 8-as helyett nem 7-es áll az évszámban. Akkor kellett volna ennek a levélnek íródnia.

Bajos volna megokolni hosszas hallgatásomat; de ha Méltóságod csak egyetlenegy napot töltene itt közöttünk, látna és hallana bennünket, kik itt vagyunk, szó nélkül megértené. Igazán, ha a Mindenható úgy bekötött szemmel idemarkolna közibünk, szó nélkül vihetné akármelyikünket a Lipótmezőre; sok egészséges embert tartanak ott őrizet alatt. A németek „Tropenkoller“-nek nevezik ezt a betegséget, ami itt a mi megviselt idegzetünket megtámadja s mindenkin más-más különleges rögeszme formájában nyilatkozik. Mindenki meglátja a másikon; a magáét csak akkor veszi észre, ha túlesett rajta, azaz, hogy csak más formát kapott helyette. Az enyémet megvállani is restellem, mert jól kinevetnének érte, de én azelőtt nagyon is komolyan vettem. Bizony megérdemeltem, hogy veszetthíremet keltsék.

Számítottam rá, hogy Új-Guineából elmenve, újra

elővesz a láz, mert az az általános tapasztalat, hogy egy idő múlva még egyszer visszatér, akár ha tél idején utazik is az ember Európába, de még sem számítottam olyan rossz formájára. Tulajdonképpen azzal rontottam el, hogy nagy buzgósággal madarászni kezdvén, a Singapore-szigeten beletévedtem egy mangrove-mocsárba s benne lábolva, egy pár záport kaptam a nyakamba és egész napi gyaloglás után kimerülve jutottam este haza. Próbált ugyan egy angol orvos után a másik kivenni belőle, de azt kellett látnom, hogy ezeknek fogalmuk sincs a mi lázainkról, csak tizedrészt grammokban mérték adni a chinint nekem, aki szokva vagyok kétgrammonként nyeldelni e nemes eledelt. Azután az idegesség fokozódásával, amint észrevette, hogy irogatok, persze ezt okolta s eltiltoft tőle. Úgy tettem, mint az a beteg, ki köszvényes lába helyett az egészségest dörzsöltette az orvossal. A másolás nem munka gondolám és csináltam magamnak jegyzeteket Új-Guinea faunájáról, nem lefordítva, hanem angol, olasz, francia, német, latin szövegével, avagy ahogy találtam. Mikor erre is rájött, akkor csak éjjelenként csinálgattam és nappal segitettem csodálkozni az én angolomnak, hogy nem gyógyulok.

Szerencsémre otthon nem divatos az eféle állapot és Méltóságodnak gondja volt rám s a konzulnál utalványozott számomra jókora összeget. Nagyon szépen köszönöm, nagyon jó hasznát vettem. Szükséget nem szenvedtem ugyan pénzben, bevásárlásaimat is fedezhettem, de az a jó haszna volt, hogy singaporei dollárokbán kaptam s nem kellett átváltanom az újguineai pénzt, aminek olyan rossz kurzusa van, hogy 10 egész 18 percentig veszünk vele.

A szerencsétlen újguineai postával újguineai pénzzel mindig bajunk akad. Itt egymás közt jó pénz ugyan, de itt szívesebben veszi mindenki a dollárt, mert a Singapóreba való fizetésnél devalválódik. Pedig nekünk az az egyetlen piacunk. A dollár is rossz pénz Singapore-on túl.

Stephansorton keresztüljövet hallottam, hogy három utalvány van ott a részemre, de most nem fizethetik ki. Magam nem láttam, mert a postahivatalnok a hajóra ment, mikor én a parton voltam, csak annyit hallottam útközben tőle, hogy egyik „a reklamált pénz“, kettő pedig a múzeumtól jött; mennyi, arra nem emlékezett. A reklamált pénz csak a Természettudományi Társulat 200 frtja lehet.

Simbang, ahol most vagyok, a hajdani főtelepnek, Finschhafennek a közelében van. Az egyetlen európai lakás a misszió háza, három hittérítővel; ott lakom most; csupán 90 márkát fizetek, de olyan is az ellátás; hétszámra délben-este egyforma az étlap: yam és sózott hús. De az a legesábítóbb, hogy van még egy telepük fenn a 800–900 m. magas Sattelbergen, ott jutok hegyekhez először Új-Guineában; még nem voltam ott. Hoztam Jávából mind a két bokámon egy-egy rossz sebet, ami nem akar begyógyulni; hétszámra nem voltam ki a házból, csak ameddig papucsban lehet; az eső is éjjelnappal szakad, pedig most vagyunk csak a kezdetén. Még egy missziótelep van egy távolabbi kis korallszigeten; Tami a neve; lakói itt híres kereskedők és iparúzők; de oda nem megyek, mert ott csak ethnológikákat gyűjthetnék, ez pedig nem ajánlatos. Szerencsére a jambim-ok hoztak eddig sok kígyót, békát; azokból feladtam most a hajóra három vasbödönnel.

Most, hogy nem járok ki az erdőbe, egészségem is kitűnő; alig kéthetenként kapok egyszer lázat.

A küldött puská kitűnő és pompásan lő; először Singaporeban próbáltam meg, de a mocsárbeli expedíció után pihenni kellett; itt Simbangban lőttem vele nehányszor a ház közelében; tulajdonképpen fölszentelése a Sattelbergen lesz a német császárné paradicsommadarára, amiből már van ugyan három, két öreg hím, meg egy fiatal, de azokat a „Fritzi“ hívta le,*) nem is magam lőttem. Stephansortnál nem használhattam még, mert a telep körül ólálkodó bukák

* A Rosonovszky Frigyesztől kapott puskát neveztem el így.

éppen mindenáron még egy puskát igyekeztek szerezni s kár lett volna nekik.

A spiritusz teljesen jól érkezett meg, de még mindig fölbontatlan; nem volt edényem, amibe lehúzzam. Most várom a holnapi hajóval a Stephansortban hátrahagyott holmik közt; ezeket nem hozhattam egyszerre, mert 30 ládával jöttem Singaporeból s még azt se tudtuk itt a hajóról egyszerre a partra hozni; a többi még egyszer megjárja Singaporét.

Végre megkaptam a Museum Senkenbergianum sokat reklamált ajándékformolját is, éppen Singaporeba utazásom előtt. Azt is most várom Stephansortból.

A pipákat és virginiákat nagyon szépen köszönöm. Még tartanak és tartani fognak sokáig, mert csak ünnepnapokon kerülnek elő. Sátoros ünnepeken (mikor leveleket kapok) újra gyűjtök rá, kisebb ünnepeken (mikor a régebbiket újra előveszem), akkor a részek szívódnak el. Mert haj! romlik a világ! most már egy is sok egyfolytában.

Nem kérek pénzt az idén, kijövök azzal, ami még van. Singaporeban olcsóbban voltam, mint Új-Guineában, azzal sokat megtakarítottam. Éppen ezért fényűzésre is telt: kirándultam Selangor kerületbe az ottani barlangokba. A barlangokból való rovarok közül a legnagyobbak most mennek haza egy üvegben a simbangi kígyók közt, az apróbbakat még visszatartom, mert nem készítettem el a hozzávaló leírást. Exotikus barlangokat úgy se sokat ismernek. Ott Kualalümpurbán elővett a jobbik eszem: megírtam egy fél levelet; azután maradt minden a régiben, visszaestem a régi bajba. A bajról jut eszembe az asszonynépség. Hiszen csak a kellene még nekem, amivel az én dr. Fanzler Lajos tisztelt barátom jóakaratólag fenyeget, hogy egy szép asszonyt zúdítson ide a nyakamba. Magyarország legidegesebb asszonya a tizedik hatványra emelve szelíd bárány volna ahhoz képest, amilyenné válnék itt ő rövid időn. Tíz emberevőtől nem ijednék úgy meg, ahogy ettől a gondolatától megrettentem.

*Báró Fechtig Imréhez.**Simbang, 1898 augusztus 18.*

Buiten-zorgból június közepén Új-Guineába visszaérkezve, találtam itt tavalyi szeptember 1-én kelt becses levelét, sok más visszatartott levél társaságában. Hanem a küldeményről*) nem akartak tudni semmit. Félek tőle, hogy elvitte az ördög, aki itt is sört iszik és németül beszél.

Jó konyak itt bizony kitünő orvosság, mert láz idején segít előhívni megmentőnket, a jóltevő izzadást.

Orvosságszámba jött azonban Méltóságod levele magában is, hogy szíves figyelmével kitüntetett ismeretlen létemre. Ámbár, hogy Méltóságod előtt teljesen ismeretlen maradtam, az egészen az én hibám, mert Kecskemétről, a Tiszánál vadászgatván, Méltóságod vendégszerető háza nem volt ismeretlen előttem; oda-utaltak a tiszapartiak mindannyiszor, ha a Tiszából kimosott mammutesontokról, őseletekről tudakozódtam.

Most egyelőre vigasztal az a szíves ígéret, hogy a küldeményt megismételni szándékozik. Nem hiszek ugyan lehetetlenségekben, de azért az előbbi küldeményt is megreklamáltam.

Hosszas hallgatásom után nehéz ugyan újra bejönni a régi kerékvágásba, de érzem, hogy menni fog. Bizonyosan az tett engem beteggé, hogy elmentem Új-Guineából; elfogott a honvágy, vissza ide, az én vadembereim közé. Most más néphez jöttem, a jabim namalák (férfi) közé. Ezek se rosszabbak tamoléknál. Nem is az emberevő barna vadak a félelmetesek, hanem az ember-nemevő fehér vadak.

Itt csak kevésben van részem, de azokkal is ki-

*) Báró Fechtig Imre ugyanis egy láda saját készítésű jó konyakot küldött volt nekem,

vagyok. Csak három misszionárius van itt s ezek a fejükbe vették, hogy engem megtérítenek. A napokban felszólított az egyik, hogy „a saját érdekemben“ vegyek részt szorgalmasan az istenitiszteletükön. A jámborok naponként tizenegyszer tisztelik az Uristent, hatszor evés előtt és után, meg reggel, délben, este és még kétszer jabim nyelven. Én azt hittem, dicséretet kapok tőlük, hogy ájtatosan imádkozom hatszor, sőt még hetedszer is, ha vacsora után elcsíphettek, s most azt kellett látnom, hogy a lelkem veszedelemben forog! Otthon a jó magyar ételekért nem kellett annyit hálálkodnom a jó Istennek, mint itt a hétszámra egyforma sótalan Boiled Beefért és táróért.

Igyekeztem kapacitálni, hogy nézze, hiszen más a hivatásunk, más a lelki szükségletünk. Egy hittérítő lelkének kövér eledelek szükségeseek, de magamforma természetvizsgáló sovány lelki kosztal is eltengődik. Csak hagyjanak meg engemet az én szerény hivatásomnak, lám, én se kívánom tőlük, hogy naponként tízszer madarászni-bogarászni menjenek.

Érzékenyen sértve érezték magukat, hogy én a kigyók és békák fojtogatásával merem összehasonlítani az ő magasztos hivatásukat.

Végre is abba a mentő fűszálba kapaszkodtam, hogy én kálomista vagyok. Ez a vallás nekem jobb. Mégis félek, hogy a jó békesség kedvéért utoljára is luteránussá kell lennem! Pedig itt ninesen se sárgarépa, hogy a vágott dohányom közé rakjam, se koci, hogy az ülés közepébe ülhessek, de még csak túrós csusza sincs, hogy rámosolyoghatnék. Hát mi haszna?

A mi kicsi országunk sokhitű volta talán arra jó, hogy megtanuljuk a vallási türelmet s ne zaklassuk egymást érte. A nagy világban jártamban-keltemben, bár csodálom angolnak, hollandnak, németnek messze tengerekre kiterjedő hatalmát, mindenütt csak azt látom, hogy csak egy okom van mindennap hálát adni az Uristennek: hogy magyarnak teremtettséget és tartott meg!

Bezerédj Ivánnéhez.

Simbang, Új-Guinea, 1898 október 8.

Harmadik éve vár teljesülésre az az ígéretem, hogy virágmagvakat küldök Új-Guineából. Nem feledékenységen múlt; tanum az a bádogdoboz itt előttem, tele bogárrágtá magvakkal, miket nem tudtam megvédelmezni addig se, míg egy küldeményre való összegyűl belőlük. Válogatom belőle a használhatókat s azok e levelemmel együtt fognak megérkezni, külön csomagban, mint „Áruminta érték nélkül“, hacsak útközben el nem kaparítja valami virágkedvelő postás.

Biztosság okáért e soraimhoz csatoltam egy virág magvát, mely mint első fecske jó Nagyságodnak tett ígéretem beváltása kezdetének. A múlt héten szedtem, a Sattelbergről jöttömben. Neve *Impatiens Herzogii*. Rokonsága nem lesz ismeretlen Nagyságod előtt, mert számos teljes virágú fajváltozatban mívelt, kedvelt virág nálunk is a szép Balsamina, a „Ne nyulj hozzám“. Mint természetvizsgáló leányának, nem félek előállani e hazai virág latin nevével se, kedves férje meg fogja magyarázni, hogy miért *Impatiens noli tangere* a neve. Az én pápua virágom szára és levele hasonló ezekéhez, de virágja sokkal nagyobb és szebb, mint ezek egyszerű virágos példányai (a teljes virágúakkal persze nem szabad összehasonlítani), szép fehér vagy violaszín, feltűnő hosszú és vékony virágsarkantyúval. Egy nyári virág, mint hazai rokonsága, éppen azért azt gondolom, hogy nevelése és ápolása sem fog Nagyságodnak több gondot adni.

Az *Impatiens Herzogii* virág, tudtommal, csupán a mintegy 800–1000 m. magas Sattelbergen nő, s csak mintegy 8–10 év óta ismeretes. Tudtommal néhány szárított példányon kívül nem került több Európába. A hegyen fent mostanában kezdett el virágozni; magva még sehol sem volt; csak lefelé jövet az alsóbb régiókban, mintegy 300 méternyire a tenger színe felett, leltem annyi érett magot, amennyi itt van. Később majd szedek magot a budapesti egyetemi füvészkert számára is.

A Sattelbergen feltűnő sokféle és szép tarkalevelű *Begoniát* láttam, legalább ötfélét. Éppen most kezdenek virágozni. Prenumeráltam a magvaikra Nagyságod számára.

Most kerülök Új-Guineában először magasabb hegyekre s a kezdet sok szépet ígér; de nekem még a kevés virág közt is nagyon kell válogatnom, hogy ne küldjek olyanokat, amik hazáig úgy is elvesztik csírázó erejüket, vagy amikről előre látom, hogy otthon aligha lehet megadni a növekedésükhöz szükséges fölteleket.

Ilyen például mostani küldeményemben a *Casuarina equisetifolia* magva és tobozkái. Hogy mi e fán a nevezetes, akármelyik Lexikon megmondja. Ezt csakis kurióznak küldöm; csírázásra aligha lesz alkalmas. Ilyen az a nagy kőkemény *lián-mag*, amit támolék *gigyigigyi*-nek hívnak. Igen jó szer annak, aki fogfájást akar kapni.

Hanem talál-talán ki fog csírázni az *Ipomea pes caprea* babforma magva. Homokot szeret, a tengerpart mindenütt tele van vele. Pompás futónövény lenne belőle. Szép leveles növény lenne abból a kék gyöngyforma magból is, ha kiesíráznék. Kövér, humuszban gazdag erdei földet kíván, árnyékot, de nedves meleget.

A *Coyx lacryma* magvát méltóztassék a kedves férjének adni, hadd próbálkozzék meg a termesztésével. Szára és levele olyan, mint a ciroké. Ha majd természet belőle egy zsák magot, jó áron megveszem tőle,

mert támolék jobban kedvelik, mint az üveggyöngyöt. Ehenben aranyért se tessék adni neki abból a bükkönyforma fekete magból, amit VI. jeggyel láttam el, mert abból igen szép virág lesz. Én *nefelejts-borsónak* neveztem el a virágja színe után; pillangós a virágja, mint a borsónak, de két szirma akkorára kiterül, mint a délignyitó. Futónövény, vékony cérnaforma szára van; Erimánál teli van vele minden vágás, alig lehet járni tőle, úgy összesző mindent. Aligha igazi támol virág, mert, ha jól emlékszem, Singaporeban is láttam a házaknál.

Hát a Nagyságod kis Ivánja nagyot nőtt-e már? Bizonyosan hangos tőle a ház, mint az én Ivánom*) hangjától a Sattelberg őserdeje. Legutoljára az Araucariákat vadásztam vele. Ez ugyan nem paradiesommadár, hanem fenyőfaféle, akkora tobozokkal, mint egy gyermekfej. Ilyen tobozokhoz akartam jutni, de a méternyinél vastagabb átmérőjű, gyertyaegyes törzsön még a vadember se tud felkúszni, úgy kellett a gyümölestartó ágakat lelövöldözni. A lövések hangjára megnépesült az erdő. Addig nyoma se látszott embernek, s most egyszerre egész sereg férfi, asszony, gyermek vett körül; hegyi lakos *kái* nevű népség jött látni, mit csinál *bumbúm*? Itt most ez a nevem. Ezek is olyan jámbor vademberek, mint támolék, még soha nem volt rá eset, hogy európaiat megtámadtak volna. Csahogy szegények szörnyen civilizálódnak: már megtanultak lopni és hazudni. Míg szabadok és függetlenek voltak, szavuk se volt erre a fogalomra, most megtanulják maguktól, mert ezek az elnyomottak és gyengék természetes védő fegyverei. De visszatérek a virágokhoz. Kívánom, hogy öröme teljék bennük, háza leg szebb virágjában, kedves kis fiában a legnagyobb.

*) A *Beszerédj* Ivántól kapott puska.

*Szalay Imre, Nemz. múzeumi igazgatónak.**Simbang, Új-Guinea, 1898 október 12.*

Szállingóznak lassanként Méltóságodnak hozzám írt levelei is; a legutóbbi hajó hozta éppen a tavaly júl. 18-án keltezett, mely Génuan át indult el. Bajos volna kitalálni, hol singaporizált azóta, mert a budapesti postabélyegzőn kívül semmi áruló nyom nem maradt rajta. De most is örülök neki, hogy a madarak közt is volt Erimából néhány érdekes; csak az a kár, nem sejtem, hogy melyek? Ha csak a rajtok levő számokat tudnám is, elég volna tájékoztatónak, hogy mifélékre vadásszak gondosabban. Singaporei tanulmányaim óta tudom csak azt is, hogy azok a kék, húsos karikákkal körülvett szemű madárkák az Arses-ek, különben azoknak is jobban nekiestem volna. Itt Simbangnál még nem láttam őket. Képzeltetlenségem könnyítené madárgyűjtésemet, ha a számok után némi futólagos értesítést kapnék róluk; itt minden először megkerülő madárról olyan leírást készítek magamnak, hogy később mindig felismerem s utána járhatok, de ha nem tudom, hogy valami érdekesebb, nem vadászok rá különösen, azután pedig, ha már eltávoztam arról a vidékről, nehezebben megy. Erimában egy kis ideig egészen a madaraknak álltam, de hogy azóta csupán ezt az értesítést kapom róluk, azt kellett hinnem, hogy sok időre elég.

A múlt hajó érkezése óta körülményeink nagyban változtak. Azelőtt erősen látogattak a benszülöttek, kivált kígyót, békát és gyíkot hoztak, de most teljesen kimaradtak. Éppen akkortájt nagyban jelentkezett köztük az influenza, a népség nagy része beteg lett, több haláleset is volt; az a hit terjedt el köztük, hogy a nagy hajó hozta a betegséget, hát kerülnek bennünket. Hét fiú szegődött volt hozzám, azok is el-

szökdöstek; csak kettő maradt, az is csak arra a fenyegetésre, hogy különben meglövöm őket. Tőlem nagyon félnek, mert én vagyok a „Bum-bum“, aki sokat lövöldöz. A hittérítőket nem igen respektálják, mert sohasem járnak fegyverrel; a jó embereknek már majd a fejükre másznak, még a saját növendékeik is; ha nem tetszik nekik valami munka, a szemükbe mondják egész nyiltan az ő tört angolságukkal: me no like! s keresniök kell másikat, amelyiknek tetszik. Én lettem a rendőrség, mert könnyen a borzas hajukba ragadok; nem tudom megállani, hogy a „fehérnek“ a szavára ne ugorjanak mindjárt.

Lábsebeim lassanként begyógyultak, de a volt sebek helyére új nemzedék költözött a Bushmokeszekből, mivel tele van az esős időszakban az erdő. De kifogtam rajtok, lyukat kanyarítottam a cipőn minden seb fölött, s most ilyen sokablakos cipellőben mérem az erdőt, kifejezést adván vallásos érzelmeimnek, ha valamely gyökér vagy ág érzékenyen tapint rájuk, — természetesen csak magyarul, hogy szent környezetem meg ne botránkozzék. Mert az én jó Istenem könnyen megbocsát, csak a szolgálai nagyon haragtartók.

Szeptember közepe táján szünni kezdett az esős évszak s egyik szép napon felrándultam a Sattelbergre, hol mintegy 800 m. magasban üdülő-házuk van az itteni hittérítőknak. Benszülött-esónakon vitorlázunk a nyugati part mentében Katika faluig s így jó harmadával megrövidítettük az utat. Hajónkon valóságos tengerészkapitány parancsnokolt, ha ugyan igaz. Úgy vetődött ide néhány hete egy nyílt vitorlás-esónakon, hatodmagával, két franciával és három spanyollal; ő maga angol. Azt állítja, hogy Manillából szöktek meg, hol hadifogolyként tartóztatták le az amerikaiak. Csak az a furcsa, hogy most, az uralkodó délkeleti szél ellenében jól ide tudtak vitorlázni Manillából s egész Új-Guinea keleti széléig nem találtak szigetet vagy földet; ellenben mind a hatan igen jól beszéltek franciául. Alighanem újkaledóniai vendégekhez volt szerencsénk.

Lám, a nagy hadiesemények mihozzánk is elvetik hullámaikat. S milyen hullámokat!

A világtörténelemből mi még a manillai tengeri csatánál vagyunk; azóta talán megsegítette a jó Isten egyik ritus szerint imádkozó híveit, hogy tönkretegyék más módon imádkozó gyermekeit. Maholnap kapunk legfrisebb háromhetes újságokat.

A mi derék kapitányunk olyan ügyesen vezette jabim-hajónkat, hogy az út közepén letört a vitorlánk s jó délután érkeztünk Katikára. A falu egész népsége künn feküdt a tengerparti homokon, nagyrészüik influenzában. Egyedüli orvosságuk a napfény és a tengerparti szellő.

Ugyancsak sietnünk kellett, hogy alkonyatig felérjünk; útközben alig maradt annyi időm, hogy a fel-tünőbb pontokon magasságméréseket tegyek; futnom kellett minden jegyzés után, hogy elérjem a többieket. Különben nem volt nehéz az út, folyton lassanként emelkedő hegygerinc vezetett fel egész az állomásig; leszállnunk sehol sem kellett, ellenben sűrűen változtak rövid, de meredek lejtők. Új-guineai fogalmak szerint kitűnő volt az út, mert a misszió eleinte szélesre levágatta a bokrokat és fákat s azóta a benszülöttek is itt járnak. Kilátásban sehol sem gyönyörködhettem, mert a bambusz-sűrűség, az ültetvények helyén nőtt fiatalos erdő elzárta, s 300 m. magasságon felül pedig a ránkboruló köd.

Öreg estével érkeztünk fel, részesülvén elejében a kezdődő esőnek, mely nem is szünetelt másnap estig; 24 óra alatt potom 90 millimétert jelzett az állomás esőmérője.

De kárpótolt a harmadnapra virradó gyönyörű tiszta reggel. A misszió háza egészen szabadon áll a nyeregalakú Sattelberg oldalában, egy kiálló ormon, a hegy csúcsa alatt mintegy 200 m.-nyire. Maga a hegy teteje alig veszi el a szemhatár negyedét; hegyhátak és mély völgyek vonulnak le, minden irányból a tenger felé hajolva, mely itt mintegy félkörben hajlik

Finschhafen körül. Ilyen messziről és magasból tekintve, a síma tenger úgy összefolyik a levegőéggel, hogy azt a látszatot kelti, mintha hiányzanék körültem a mindenség fele. A lég ilyenkor teljesen átlátszó; olyan távolságból, amilyenből otthon a hegy helyett csak összefolyó kékséget látunk, itt pusztá szemmel is megkülönböztetem a hegy ormán álló egyes fákat, amiknek a benszülött még a nevét is megmondja, akár az erdész az otthoni fákat. Simbang előtt a Bubui-folyó öblében jól látjuk a benszülött keskeny kanuját, pedig lehet vagy 30 km.-re; három hegysor látszik ott keresztben, amiket meg kell mászni, mikor majd a szárazföldi úton térek vissza.

Ideérkezésemkor, szeptember 20-ikán este 26° C. mellett 760 m. magasságot mutatott kitünő kompenzált aneroidom, 69.4 légnyomással. Az elindulás idején a tengernél 0°-ra állítottam a magasság mutatóját, miközben a légnyomás 77.5 fokon állott 32 fok C. mellett. Ha majd máskor is megteszem ezt az utat, ellenőrző följegyzéseket teszek. Hozzáértő talán már ebből is tud valamit; nekem azért emlékezetes, mert most jutok legelsőben igazándiban hegyekhez, csak most nyílik először alkalmam használni e becses magasságmérőt, amit *Semsey Andor* ajándékozott nekem, s melyet hazánk legelső fizikusa választott volt ki számára. Nekem minden műszerem, eszközöm egy-egy kedves emlékem hazulról.

Együttal ide jegyzem e két végpont közé eső adatokat is, ha talán érdekelne valakit:

	Hőfok	Légnyomás	Magasság
Katika falu a tenger színén	32° C.	77.5	0
	31° „	75.9	120
	29° „	73.9	310
Közbeneső pontok	30° „	73.8	350
	29° „	73.2	410
	27° „	71.6	580
	28° „	71.5	600
Sattelbergi misszió-állomás .	26° „	69.4	760

A misszió házatól körültekintve, az egész környéken csupa erdő látszik, sűrű őserdő, amit csak nagy közönként szakít meg egy-egy benszülöttektől művelés alá fogott kis foltocska. De ez csak látszat. Új-guineai viszonyokhoz szokott szem azonnal észreveszi, hogy csak a Sattelberg tetejét, a mély völgyeket s sziklás meredekket fedi öreg erdő, egyebütt mindenütt fiatalos erdő, ami abbahagyott ültetvények helyét szokta felverni, tehát a föld mindenütt művelés alatt állott már. Erről sűrű népességre lehetne következtetni, ami csalódás volna. A vidék talaja távolról sem olyan termékeny, mint az Astrolabe-bay dús földje s a benszülötteknek az ő kezdetleges földművelési módja mellett nagy területre van szüksége, hogy megélhessen. Hozzávetésem szerint itt egy négyzetkilométeren alig él meg két család, azok is nagyobb munkával, mint másutt. Éppen ezért az itteni parti lakos jabim és hegyi lakos kái benszülött jobban is szokva van a szorgalmasabb mezei munkára s az itten toborzott munkások a legkedveltebbek az új-guineai társaság ültetvényeiben.

A Sattelberg-ről házak is látszanak egyenként vagy hármassal, négyessel az erdőborította hegyoldalakon. De ezek nem lakóházak, hanem a kái nép fellegvárai, magas fák tetejébe fészekként odaépített házak. Ide húzódik meg veszély idején az egész család, vagy csupán maga az, ki ellensége bosszújától fél. Felhúzza egy darabra a liánokból font rozoga létrát s onnan felülről bombázza támadóját kövekkel, vagy, ha biztosnak látszik a cél, a hosszú hajítódárdával. Nyilat kevésbé használnak, azért íjjaik és nyilaik is kezdetlegesek, nincs bennük se formában, se megnevezésükben olyan változatosság, mint támoléknál az Astrolabe-bay környékén.

De már nagyon csalogatnak az erdőből mindenfelől hangzó madarak. A galambok búgó hangja és a papagájok rikácsolása közül kiválik az élénkebb *bau* es *oroðu* madár kiáltása, mik folyton a saját nevüket

hangoztatják. Természetesen csak a benszülött nevezi e paradicsommadarakat hangjokról, madarászok fülének egyszerűbben és ékebben hangzik a latin név: *Trichoparadisea Guilielmi Secundi* és *Craspedophora intercedens*. Nem is hitte el nekem a kái, hogy komolyan beszélek.

A madárhangokról ítélve, rendkívül népes az erdő, de ha odamegyünk, mégis alig lehet felfedezni egyet-egyét. Néha egész nap, vagy a nap valamelyik részében teljesen néma az erdő. Legkönnyebb löni a galambok után a paradicsommadarakat, csak hogy sokat kell szaladgálni utánuk, mert nem sokáig maradnak egy fán; azonban a díztollas hímek aránylag ritkák. Legnehezebb meglátni a szép fekete *oroðu*-t, mely órákig egy helyben kiáltoz, de rendkívül óvatos; engem már két délután vezettek az orromnál fogva, folyton előttem 50 lépésnyiről harsogtatva nevüket, mégis csupán egyszer tudtam megpillantani, amint elsurrant az ágak közt. A *Diphyllodes septentrionalis* is igen gyakori itt fent, a hangjából ítélve, de még ezt sem bírtam lövésre kapni; hangja annyira hasonló a *Cicinnurus*-éhoz, hogy jabimék azt erősítgetik, hogy ugyanaz a madár.

Legszerencésebb voltam egyik délután, amint nesztelen lépésekkel cserkészve a völgykatlanban, egy vén *Casuaris picticollis* hím jött elé. Csupán ez hiányzott még lisztámon, hogy elmondhassam, lőttem már Új-Guinea minden nagyobb vadját: vaddisznót, kengurut, kuskust és kazuárt. A névsor rövid, még abból is ki kell hagynom a krokodilust, de legalább volt alkalmam egyszer erre is rálőhetni. Még ezt se sokan mondhatják el magukról, mert itt rendkívül nagy ritkaság.

A sattelbergi vadászás gyönyörűségeit nagyon megzavarja a számtalan pióca, amiktől hemzseg az erdő talaja a levelek alatt. Minden lépésre egész sereget zavartam fel s pillanat alatt cipőmön termett néhány az ő gyors, araszoló lépésével; szó se lehet róla,

hogy mind eltávolítsam magamról, az is elég munka volt, hogy lábaim sebes helyeit megvédelmezzem a harisnyán keresztül szopóktól és eltávolítsam az ingem alá tolaikodókat. Hazajöve az átöltözésnél csupán a harisnyám belsejéből huszonhét darab került ki. Azon-
túl hármasharisnyával védekeztem ellenük.

Emiatt van mostani küldeményemben két heti gyűjtés után is a Sattelbergről olyan kevés rovar; a piócáktól még rostálni is alig lehet. De a beálló szárazabb időben az ő számuk is kevesbedni fog.

A rovarok közül némelyek számozva vannak, kivált hangyák, termeszek és az ő vendégeik. A megfelelő jegyzetek jövő postával mennek; most nem tudtam már lemásolni, mert a jó manillai kapitány, a csomagolásban segédkezve, minden kéziratomat oda rakta a Sattelbergen maradó holmik közé. A szárazon gyűjtöttek mellett többnyire bent a papírosborítékon írva van a jegyzet, leginkább életmódjukra vonatkozva, vagy azoknak a színeknek a leírásai, amik előreláthatólag meg fognak változni a szárítás után.

Új erővel és kedvvel fogtam ismét munkába, mióta magamat szükséges eszközökkel és jegyzetekkel felszereltem s hiszem, hogy lassanként gyűjtéseim is eredményesebbek lesznek az eddigieknél.

Dr. Horváth Gézához.

Simbang, Új-Guinea, 1898 december 2.

A múlt postával útnak indított küldeményben volt néhány üvegecske, borszeszben rovarok, csigák és crustaceák a Hermita- vagy Eremita-szigetokről. Ezeknek a származását meg kell magyaráznom, mert különben azt lehetne gondolni, hogy itt a Huon-Golfnál is van ily nevű szigetesoport. Nincs bíz a. hanem a valóságos *Hermita*-szigetokről valók azok, Új-Guineától északra, kissé nyugatra az Admiralitas-szigetektől.

Ez év június közepén, mikor Singaporeból vissza-

tértem Új-Guineába, amint Berlinhafenbe érkeztünk, ott találtunk egy kis vitorlás csónakot két hajóslegénnyel, meg négy melanéziai benszüölt szolgálóval, kik egy levéllel várták a postahajó kapitányát. Abban az állott, hogy az új-guineai társaság kis gőzöse, a „Johann-Albrecht“ a Hermita-szigetekenél zátonyra futott, a legénység egy pusztaszigetre menekült, jöjjön megmenteni őket. Kapitányunk nem habozott, még aznap este északnak fordította a „Stettin“-t és másnap d. e. 10 óra tájban oda is érkeztünk. Otthon szebbeknek és érdekesebbeknek képzeljük az ilyen látnivalókat, mint amilyenek a valóságban. Engem sem elégitett ki, amit láttam. Messze a szemhatáron előttünk egy pár mérföldnyi hosszú hegyekkel borított nagyobb sziget, előtte félkörben keskeny alacsony korallszigetek és pusztaszátonyok, mindnyája az obligát zöldséggel fedve. Emberek persze sehol semmi nyoma. Hogy mégis ott vagyunk, ahova jönni akartunk, a Hermita-szigetekenél, igazolja a korallszátonyoktól körülvelt beltengerben egy vitorlás hajó, a „Wellcome“ szépen egyenesen ülve egy szátonon, előttünk balra, jobb felől pedig a beltenger bejáratánál egy másik hajó, a kis gőzös „Johann-Albrecht“, amely a vitorlást akarta lehúzni a szátonról s ahelyett maga is felült egy másik szátonra.

Egyik jó távolra eső, kókuszpálmáktól fedett lapos korallsziget felől, hol evezve, hol vitorlázva, jön egy csónak, a hajótöröttekkel. De míg hozzánk vergődtek, bizony már az ebédhez is ültünk. Jól táplált alak. a szátonra jutott hajó kapitánya szállt ki belőle. Nem volt ideje Robinsoniádákat mesélni, csak éppen a kapitányunkkal konferált, s megegyeztek, hogy a hajóról minden csónak a szigetre megy, s amit az ott levő csónakokkal együtt egyszerre ide szállíthatnak, az velünk jön, a többi marad. Feláldoztam az ebédemet s magam is csónakba ültem, hogy Robinsonokat lássak, kik hat hét óta ülnek e pusztaszigeten. Csak egy pár borszeszes üveggel és a bogarászó rostával láttam el magamat, előre tudva, hogy legfőlebb félórát tölthetek a szí-

geten. Majd három órába került, míg a szigethez jutotunk, s ugyanannyi vissza a postahajóhoz. Nem érdekelte meg a fáradságot, amit láttam. Jól rendezett kis telep, akár csak nálunk Új-Guineában. Csinos faházak, külön a hajós tiszteknek, külön a matrózoknak, külön a színes legénységnek. Oda hordták a hajóbeli berendezést; még rendes bútoraik is voltak s élelmük bőven még 5—6 hónapra. Meg is hívtak, hogy maradjak ott azokkal, kik a hajó őrzésére hátramaradtak. Ha gyűjtő eszközeimet ide szállítani időm lett volna, bizony nagy kedvem lett volna.

És bizonyosan keservesen meg is bántam volna, miként az a félóra megmutatta, mit a szigeten bogarászva töltöttem. A bozót tele volt olyanféle atkalárvákkal, mik a bőr alá furakodnak s nehezen gyógyuló sebeket okoznak. Másnap 63 ilyen sebet számláltam meg a bőrömön, s bár rögtön bekentem jószagú perui balzsammal, még most is van három seb a bokámon emléknek. Odaférköztek, ahol a Stephansortból hozott ilyenféle seb nemrégiben begyógyult helye volt, s minthogy itt Simbangban is van elég, minden kiránduláskor új vendégeket kapok bele, meg a sattelbergi erdei piócák is rendszeren itt támadnak reám. Hát méltóztassék gondosan megőrizni ezt a kevés Hermita-szigeti rovarát, sokba kerültek nekem.

S ráadásul a hajón feledtem s nem is kaptam többé vissza egyetlen rovarászó rostámat. Most csak olyan hasogatott bambuszból font rostával kínlódom. Nagy jót tesz velem Nagyságod, ha alkalmilag küld egy pár jó Reitter-félét.

Nem tudom még, hogy küldhetek-e haza valamit az egy hét múlva érkező és induló postával. Anyagom hozzá van bőven, nem számítva az ethnológikákat, nagy borszeszes dolgok (emlősökből, repülő-kutyák, kisebb erszényesek, patkányok és denevérek, továbbá tengeri halak, kígyók, gyíkok, békák) azonkívül madarak és tojások, bogarak borszeszben és ami fő, papiros tubusokban.

A vaskosabb rovarokat, mint Phasmákat, Mantisokat és Locustidákat felbontottam s belőket kihányva, kissé kitömtem, de csak úgy, hogy a thoraxba sohase kerüljön vatta, ami megnehezítené a feltűzést. A hosszú Phasmákba erősítőnek a testen végig szalmát dugtam be a nyaknál vagy a mellen, hogy a genitáliákat formájukból ki ne vegyem. Így már egy pár érdekes élősködőre tettem szert (férgek a Phasmák és Mantis lárvájából, légylárvák Phasmából) azonkívül előkerülnek így a Phasmák és Locusták különös alakú petéi.

Tegnap jöttem le a postahajó elébe a Sattelbergről, ahonnan jókora csomó rovarot hoztam így papírostubusban. Elkezdtem odafent a növénygyűjtést, amihez itt fákat kell kidöntögetni. A ledöntött fákkal eddig nem látott rovarok kerülnek elő: Cerambycidák, Curculiók, Cicadák, Phasmák és Locusták kiváltkép. Innen kaptam meg egy zöld vándorlólevelet (Phyllium) s pár tucat példányát a különös szarvaslégynek; ez a faj az *Elaphomyia cervicornis* Saund.-hoz áll legközelebb (képe a Trans. Ent. Soc. London. V. 1858—61. kötetében). Sajnáltnám, ha a mostani postával nem indíthatnám útnak, de tegnap jöttem le szakadó esőben s bár gyűjtésem viaszkos vászonba burkolva nem ázott meg, mégis átnedvesedett s itt alant is folyvást esik s öszszes gyűjtésemet tűznél szárítgatom, nem is számítva azt a mindennapi dolgot, hogy lázban fekszem s csak úgy kelek fel időnként, hogy talpig pokrócba burkolózva néhány sort vessek a papirosra.

Dr. Finsch, On a new Species of Wild Pig from New-Guinea (Proceed. Zool. Soc. London, 1886, p. 217.) *Sus niger* néven új fajt különböztet meg a *Sus papuanus*-tól; nekem sok okom van hinni, hogy az nem külön faj.

Most éppen egy fiatal *Macropus Browni* Rams. példányt tartok két hónap óta fogságban. Szereztem már néhány vadfogó-hálót a benszülöttektől, bekeríthetek vele mintegy 70—80 m. területet s a hajó eltávazása után vadásztatni akarok vele Finschhafen kör-

nyékén, ahol nem ritka a törpe kenguru, ha a benszülöttek igazat mondanak.

E levelemmel küldök egy csomag jegyzetet, folytatólag az eddigiekhez. A hozzátartozó tárgyak (Formicidae, Termes, Termitophila és Myrmecophila) már a mult postával hazaindultak, a többiek (Lacertilia, Ophidia, Batrachia) még itt vannak s egyelőre nem küldöm, várok, míg egy jókora szállítmányra való össze nem gyűl; de meg ládát is most várok hozzá Singaporeból. Pedig kivált a Sattelbergről valókat szeretném *Méhely*-nek prezentálni, kivált a békák közt várok érdekeseket; de legalább a hozzájuk való jegyzeteket küldöm, hadd ölje őt is a kíváncsiság, mint engem az előbbi küldemény sorsa és tartalma miatt.

A természeteket, természet- és hangyavendégeket méltóztassék feldolgozásra odaadni E. *Wasmann* jezsuita páternek (in Exaeten bei Roermond, Holland), aki azokért írt nekem s én a Nemzeti Múzeumhoz utasítottam. A hozzávaló jegyzeteket szintén tessék rendelkezésre bocsátani.

A magyar faunából már bizonyosan több rész megjelent, de én még csak a pókokat láttam, pedig érdekelne nagyon. Érdekelne ugyan engemet még sok mindenféle, de azokról szólni sem merek; többi között, hogy dolgozik-e még valaki új-guineai tárgyakon? ki és min? Hogy érkeznek meg a küldött tárgyak? Mit csináltam jól és mit nem? Hogy kellene az utóbbin segítenem? Van-e valami érdekes a gyűjtöttek közt? Mit gyűjtsek és figyeljek meg különösebben? Van-e valami érdekes a Cicadák közt? Kellenek-e az apróságok? Kaphatnék-e pár ezer minutia-ezüsttűt? És ilyenfélék.

De magam is keveset írok és most mindenki haragszik rám. Magam a legjobban.

Szalay Imre, múzeumi igazgatóhoz.

Simbang, Új-Guinea, 1899 januárius 30.

A decemberben jövő postahajóról elmaradtam a levélírással, megakasztott egy erősebb láz, mely miatt néhány napig ágyban feküdtem, éppen a hajó érkezése idejében. A láz elmúltá után a „kanaker-keléses” állapotba jutottam, ami egyrészt örvendetes, mert a láznak hosszabb időre visszavonulását jelenti, de másrészt a sok seb akadályoz a szabad mozgásban. Én most éppen a lábaimon kaptam meg. Látva, hogy így még a legközelebbi környéken járni is akadályozva vagyok, annál kevésbé mehetnék fel újra a Sattelbergre, hát a hajózásra adtam a fejemet. Béreltem egy benszülött-csónakot s négy 12–15 éves fiúból álló hajósszeméllyel elindultam a partvidéken dél felé, azzal a céllal, hogy lassanként előrehaladok a Huon-golf belsejébe, amennyire eljuthatok.

A legközelebbi Gingala-vidéket, hol már előbb jártam, most csak futólagosan érintettem, ellenben a jabim-vidéken hosszasabban kellett, akarva, nem akarva is időznöm, mert ott, ahol a Huon-golf északi partja kezdődik, a Cap-Cretinnél, erős ellenkező szelek jártak. Bár közben elég csendes idő volt, a délről jövő tengeráram ellenében evezni is csak többszöri kísérlet után sikerült a fok körül átvergődni a Bukaua vidékre. Tigidu faluban töltöttem a karácsonyünnepeket. Nem volt ám az szomorú karácsony; még a kalács se hiányzott! Kenyérfagyümöles hajába sütvé, megöntözve édes kókuszdiótejjel, vetekedik a jó dióskalácsal. Friss pecsenyéért se kellett messzire fáradni, csapatosan szálltak fejünk fölé a kókuszdiófákra a kövér

szerecsendióevő galambok (*Myristicivora spilorrhoea*) úgy, hogy csak akkor lőttem rájuk, ha legalább kettő esett egy lövésre. Rendeztem is első napjára nagy népünnepélyt. Hat galamb főtt két hatalmas fazékban rizskásával, dohányzott az egész falu a kiosztott másfél font dohányból. Fél délutántól éjfélig alig lohadt a lelkesedés; a szép holdvilágnál a dal és dobszó mellett mutatták be szebbnél szebb táncaikat, mik közül még új volt néhány nekem is, különösen a fegyvertánc, amit pajzzsal és dárdával táncolnak. A legtöbb útleírásban „vad lárma és fantasztikus ugrások” a rövid jelzője a természeti népek táncának; nekem, akit jabimék már beavattak kissé táncaik titkaiba, allegorikus képek, természetfestő mozdulatok tűnnek fel benne s gyönyörködve nézem és látom benne a kőkorszakbeli ember egészséges figyelő tehetségét és szépérzékét. A jabim és bukana nép tánca mindenik olyan, mint egy-egy szép ballett; érthetetlen marad az előtt, aki csak egy-egy táncost lát, de egységes képben olvad össze az előtt, ki áttekinteni tudja. Magyarázónak elég is volt csak annyit mondani, hogy amit most járnak, az „molilip” lepketánc, egyszerre színt és életet nyer előttem az addig nem értett csoportozat, a lepke szárnyverését, csapongását, a virágot, az üldöző madár mozdulatait is meglátom a táncsorok hullámmzásában: addig fülsértő és untató a kézi dob zenéje, most hangfestővé lett s alig tudom felfogni, hogy pár perccel előbb miként tudtam meg nem érteni?

Nem vagyok zeneértő, még csak nem is affektáltam soha, hogy értek belőle valamit. Zenedarabot csak azt tudtam élvezni, amit vagy a szövege szerint érteni tudtam, vagy pedig, mint magyar nótát, érezni szoktam. És most vénségemre leszek zenekedvelő és éppen „vademberektől” tanulom meg!... De hát, utoljára is, mi csodálkoznivaló van rajta? Mind a kettő azon a nyelven beszél, haza és természet, amit én értek és érzek, ami nekem legkedvesebb, mert örök, igaz és az enyém!

Az ünnepek után tovább akartam utazni, de egy baleset visszatérített. Eltört a csónak egyensúlyozó rúdjának a cöveke és csak az mentett meg a felfordulástól, hogy az egyik fiú kimászott a rúd végére egyensúlyozónak. Szerencsére még nem jöttünk ki messzire, könnyen visszavergődtünk. Néhány napi várakozás után az öböl másik oldalán levő nagyobb faluból, Tami-Nuguduból, értünk jött egy csónak, bizonyára nem irántam való szeretetből, hanem hogy nekik is jusson a velem levő vasnemüből, ami itt a pénzt teszi. Később innen hatoltam nyugatra a Bukaua-vidék végéig; odább azonban semmi kecsegtetésre nem vállalkoztak, mert a Huon-golf legbelsejében, a Markham folyó mellékén ellenséges törzsek laknak, kik emberevők hírében állanak; átvágni az öblön a déli részre még kevésbé volt kedvők, ahoz kicsi volt a csónak.

A gyűjtött tárgyakat egy bérelt csónakkal Simbanga küldve, magam átvágtam az új-guineai partoktól keletre fekvő Tami (Cretin) szigetekre. Itt iparűző nép lakik: szép fateknőket, csigából apró gyöngyöket, conus-karikákat, jó hálókat készítenek a támiak. Nem hagyhatom ki tehát őket, eddigi tanulmányaim kiegészítése végett meg kellett látogatnom. Időmet hasznosan is értékesítettem.

De sokkal tovább kellett Tamiban maradnom, mintsem egyelőre szükséges lett volna. Még idejében haza akartam jönni, hogy összeállítsam azokat a zoológiai tárgyakat, mik hazaküldésre várnak. Ámde a tengeren a szél az úr. Egyik napon elszalasztottam a jó szelet s nyolc napba került, míg hazajöhettem. Még csak gyűjteni is alig lehetett, egész nap a parton lestük a szelet, vagy reggel, kis szelet fogva, kivitorlázunk egy darabra, a beálló szélesenddel egész nap a csónakon ültünk, hogy estére nagynehezen visszaevezünk. A szigettől erős tengeráram folyik egyenest északra, majd ebből nyugvó víztükörré jutva, másik áramba jut északnyugatra; ha a szél elállt, csak a hely-

ismerő benszülött tudja, az áramot kerülgetve, visszavezetni a csónakot, különben éppen nem oda jut, ahova akart.

Igy most összesen csak négy napom maradt csomagolásra és levélírára. Összekapkodtam, amit lehetett, hogy legalább egy ládára valót elindíthassak. A préselt növényeket és szárazon preparált rovarokat szemeltem ki, azok vannak itt a penésztől legnagyobb veszélyben. Szerencsére most száraz napok járnak, jól átszárazíthatom a beforrasztás előtt.

Nem az nekem itt a bajom, mintha nem volna elég, mit küldjek, de nem tudom becsomagolni, nincsenek ládáim. Ha felhasználom, amivel rendelkezem, nem tudok, innen elmenve, mibe rakodni. Különben is addig kell várnom, míg összekerülnek az együtt szállítható tárgyak, külön a szárazok s a nedvesek, külön a törékenyek és ismét a nehezek és könnyűek. A gyűjtés maga nem nehéz, csak a csomagolás. Az is baj, ha nincs, az is, ha van.

De legjobban meg vagyok akadva az ethnológiai tárgyakkal. Azt hiszem, hogy meglehetősen kimerítettem Finschhafen környékét; alig akadok néha olyan apróságra, ami nekem meg nem volna. Különös tekintettel voltam az ornamentikára. A tárgyak nevei, részei, díszítési motívumok magyarázata 3–4 benszülött nyelven; egyéb jegyzeteimmel se kell magamat szégyenlenem. És most nem tudok vele mit csinálni.

Hazaküldeni nem merem, míg meghatalmazást nem kapok rá. Jegyzeteimet kidolgozni nem érdemes, félek, hogy az Astrolabe-Bay-beliek sorsára jutnak; de meg sok időbe kerülne, maga a katalogizálás ad pár heti munkát. Itt tartani se tanácsos, ethnológikákat elkaparintani itt divatos mulatság s ha valami emberi dolog talál történni velem, bizony tönkrejut. Igazán zavarban vagyok vele.

Méltóságos Uram! Ne tessék érte megróni, hogy hűtlen lettem az én régi ideálomhoz és sógorasszonyára, az ethnológiára kacsintgatok. Csábító perszóna az itt

nagyon! Itt még kőkorszakbeli egyszerűségében jár, vagy lerí róla a civilizációnak minapában felvett cafrangja, még könnyen rá lehet ismerni természetes egyszerűségében. Ilyenek lehettek a mi eleink is ezelőtt 30000 évvel, a kőkorszakban, mikor még nem tudták, mi a jó, mi a gonosz. Mennyire mások lehettek azok, mint amilyeneknek mi elképzeljük s mostani állapotunkból következtetjük! Mennyire nem olyan a természeti ember, a „vadember“, mint ahogy odahaza elgondoljuk! Milyen hamisan, mondhatni otrombán ítéljük meg a kőkorszakbeli ember műveltségét, erkölcsét és tehetségeit s bennök saját őseinket! Leszállítjuk őket az állatiság színvonalára, hogy magunkat annál magasabban állóknak láthassuk! Kicsiny társadalmuk minden elméletet megcsúfol, mert van köztük erkölcs és szeretet vallás nélkül, rend és béke törvények és rendőrség nélkül, szabadság örök nélkül. Az emberiség tragikuma, hogy a kőkorszakbeli ember bír mindazzal és sejtelve sincs róla, a mi társadalmunk pedig ismeri annak mivoltát a legkisebb részletekig, mikor már csak a neve maradt meg belőle.

Még csak a jövő hajóig (talán április elején) maradok Simbangban, akkor átköltözöm a Bismarck-szigetségbe, egyelőre Herbertshöhebe. Legjobban szeretnék ott nem sokat időzni, hanem alkalmi hajóval a Salamon-szigetekre menni. Ott legalább vannak még igazi emberevők, az újguineai csak talmi. Ezután már nem kontárok az ethnológiában, ott már jártabb talaj van; maradok egészen a zoológiánál.

Jegyzetek a gyűjtött növényekhez, rovarokhoz, a sattelbergi madártojásokhoz (fészkek még maradtak itt) az illető tárgyak mellé vannak csatolva.

Chyzer Kornélhoz.

Simbang, Új-Guinea, 1899 februárius 2.

Minden hosszas mentegetőzés nélkül egyenesen a dolog érdemére térek: még élek, de olyan elhagyatva érzem magamat! Ma vagy holnap itt a posta, nem tudom, hoz-e nekem is valami örömet! A multkor egy sort se kaptam hazulról, senkitől, de senkitől! Ha magam írok is valakinek, fél esztendeig semmi jel se árulja el, hogy tud-e róla valamit? Még a Méltóságod és a Rosonowsky levelei is elmaradtak; az igaz, hogy ennél a gondolatnál én érzek lelkifurdalást. De odahaza mindenki szörnyen igazságos, ha nem kap egy levélre mindjárt választ, nem is ír többet. Nem úgy kellene annak lenni! Ha én egy levelet írok, arra több levélnek kellene jönni, úgy kellene annak lenni!

Nem marad más hátra, mint prenumerálni valami újságra. Legalább hallanék valamit hazulról. Az én legújabb újságom, mit egyik kecskeméti barátom megküldött, a német császár budapesti látogatásáról szól. El-elolvasom, azután elteszem pár hónapra, míg elfelejtem a kifejezéseket, akkor mint friss újság kerül ismét elő. Hiszen könnyű volna újsághoz jutnom, csak meg kellene felelni a *Budapesti Hírlap* ajánlatának; de arra pár nyugodt nap kellene. Reméltem, hogy legközelebb, amint a többheti időre a jabim és bukaua benszülöttek közé vonultam, dolgozhatok valamit; nem lett belőle semmi: a benszülöttek közt való tartózkodás idegfeszítő munka és nem nyugalom.

A Bukaua-vidéken, a Huon-golf belsejében, érdekes karácsonyi meglepetés ért Béla részéről. Mikor az ajándékvirgóniák megérkeztek volt, csak annyira bontottam fel a bádogdobozt, hogy tartalmát megállapíthassam, azután ismét beforrasztottam, jobb időkre. Most került rá a sor, mert hosszabb tengeri útra lehetőleg beforrasztott csomagokat kellett ma-

gammal vinnem. A meglepetés volt benne a Béla és doktor Kóssa tanár úr levele. Legközelebb visszatérek rájuk.

Ismét rá vitt a bűnöm, hogy ethnológikákat gyűjtsek és most nem tudok velök mit kezdeni. Nemrég a kezembe jutott egy német munka (*Luschan: Beiträge zur Völkerkunde der deutschen Schutzgebiete*, 1897); az ugratott bele. Külön fejezet van benne valami házi bútorról, fából faragott fazsámolyról, amit párna helyett használnak. Gazdag és változatos ornamentika van rajta, éppen ezért ezt szedtem össze a legnagyobb változatosságban; van belőle körülbelül 60 darabból álló gyűjteményem, jórésze még abból a korból, mikor a vas még teljesen ismeretlen volt. Annyira változatosak, hogy alig van kettő egyforma; számos új típus van közte, mit Luschan még alig ismerhetett. Tami-szigeten megnéztem készítése módját, följegyeztem az egyes részek mesterszavait, a benszülöttek ornamentikai értelmezését stb. Meg lehetne írni róla az ethnográfiai tárgy monográfiáját. Borszeszes tárgyam is van elég, de idő kell, míg kellőleg etikettázom és becsomagolhatom.

Legyen kegyes Méltóságos Uram jó hírt adni az otthonlevőkről, kedves családjáról és magamagáról.

Rosónowsky Frigyeshez.

Simbang, Új-Guinea, 1899 februárius 2.

Kedves barátom!

Igazi enyhülés, valódi orvosság voltak nekem a Te leveleid, olyan jól el tudtad találni, hogy mi érdekel engem, miről hallok legszívesebben: magadról, kedveseidről, a mi közös barátainkról és jó ismerőseinkről, az élet apró bajairól és örömeiről, mik nekünk olyan rendkívülieknek látszanak! Olyan szorgalmas levélíró is voltál, hogy biztosan számítottam leveledre

mindenik hajóval. Ha egyszer-egyszer elmaradt, vigasztaltam magamat, hogy két hónap múlva kettőt kapok egyszerre.

Elmaradtak azok is. Te sem győzted türelemmel az én késedelmezésemet.

Most rajtam a sor türelemmel várni. Messze vagyunk egymástól; hetek, hónapok telnek el, míg válasz érkezhetik a levélre. Sokszor talán el is marad a válasz, mint az enyém is. Bajos annak megérteni, aki nincsen az én helyzetemben, hogy eshetik az; hiszen, ha két hónap esik a posta indulásáig, annál könnyebben lehet megírni a választ! Az ám, ha mindenki olyan szorgalmas volna, mint a tanítónők, akik már szeptemberben elkezdik hímeztetni a nagyapónak szánt karácsonyi sapkát és papucsot! Sajnos, nekem ez nem erényem. A hosszú idő alatt annyiszor elolvasom a leveleket, annyiszor rágondolok, kinek mit fogok válaszolni, hogy amikor valósággal meg is kellene írni, már beleéltem magamat abba, hogy hiszen már köz tudomású dolog, nem is érdemes már arról szólni, nem érdekel az már senkit! Onnan már csak egy lépés van ahhoz, hogy hagyjuk hát abba! Rávezet erre is végül a csomagolás nehéz munkája.

Egészen másként lenne, ha nem volna az a szörnyűséges csomagolás; vagy legalább, ha lehetne mindig kapni ládát, vagy legalább deszkát és bádogot. De az mindig hiányzik, mert itt egyúttal szükséges házhűtő is. Úgy őrzi mindenikünk a magáét, mint valami nagy kincset. A jövő hajóhoz, mikorra nekem is össze kell pakkolnom mindent, mert a Bismarck-szigetekre teszem át a hadiszállást, alkalmasint fel kell áldoznom azokat a nagy ládákat, mik az én raktárain, amiket elindulásomkor Te segítettél volt elrakosgatni.

Egész sereg dologra kellene reflektálnom leveleid után, de arra most alig van idő. Minden percben várom, hogy az öböl kanyarulatánál egyszerre csak előtűnik a gőzös. Ilyenkor futunk egyenest a fatörzsből vájt csónakhoz, hogy idejében elérjük a hajót,

amely messze künn áll meg az öböl elején, mert nem kockáztathatja a bejövetelt a nem térképezett zátonyoktól. Csakhogy éppen felhúzzák a mi küldeményeinket s leadják a jött csomagokat és a levélzsákot, már indul a hajó és két hónapra ismét becsapódik előttünk a világ ajtója. Visszafelé jövet nem látogat meg a hajó bennünket.

De legközelebb Herbertshöhebe megyek, ott van a végállomás; párnapos idő van a válaszolásra is. Örvendeztess meg soraiddal.

Magamról alig van mit írni. Egyszer egészséges vagyok, máskor nem, már mint ahogy itten divatos.

Chyzer Kornélhoz.

Simbang, Új-Guinea, 1899 május 25.

Sok bajom van, mióta visszajöttem Új-Guineába. Legtöbb bajt okoznak nekem a sebek. Még idejöttöm előtt olvastam a Wallace könyvében, hogy őt is menyire megkínózták. Olyan orvosok, kik egy ideig itt praktizáltak, okát a lázzal hozzák kapcsolatba; ilyennek állította egy tapasztalt orvos-misszionárius is, ki Afrikában gyűjtött tapasztalatait egy könyvbe foglalta össze a trópusi betegségekről. Ez „Furunkel“ nevet ad neki. Mint vörös folt jelentkezik a bőrön, bőr alatt folyvást keményebbé és fájdalmasabbá válik, végre a bőr felületén felfakad, s benn genyedés látszik. De ez nem folyós, hanem mint fehérre változott bőr erősen tapad, eltávolítani nem lehet. Várni kell vele, míg a genyedés annyira hatol, hogy az egész bőrt áteszi az izomig s lyukat hagy. Ez a procedura hetekig tarthat. Azután lassanként újra képződik a bőr a helyén, de teteje folyvást genyed. Rosszabb még, hogy ha egyszer begyógyult, a helyén és környékén egész sereg apró seb

keletkezik, mik sokszor nagy, egész tenyérynyi foltta olvadnak össze s e helyen egészen elpusztítják a bőrt, míg lassan újra képződik. A baj sohase terjed át az izomra, csupán a bőrre, még pedig a bőr minden rétegére. A leggyakoribb a lábakon, de előfordul a test minden részén. Belsőülötteken gyakran látni elnyomordott lábfejet, kivált ujjakat a lábon és kézen. Minél többször újul ki ugyanazon a helyen, annál rosszabb és annál tovább tart. Újonnan jött, vagy átutazó orvos rendszeren a higannyal gyógyítható, Európában is gyakori bajnak nézi a sebeket: de a tapasztalat ezt rendszeren megcáfolja.

A lázzal összefüggése abban nyilatkozik, hogy míg e sebek uralkodnak, a szenvedő láztól mentes. Ha kevés seb van és nem alkalmatlan helyeken, a benszülött nem is törődik vele, sőt Stephansortban állította dr. Wenzland, ki ott három évig orvos volt, hogy a benszülött munkások eltitkolták előtte, hogy ne kezelhesse, vagy, ha bekötötte, a legelső alkalommal etávolították a kötést s megtisztították az orvosságtól. Hogy láztól mentesek, míg e sebeik vannak, igen jól tudták. A benszülötteknél igen gyakoriak e sebek (jabim nyelven: kámó). Míg kevés van, nem ügyelnek rá; ha valamelyiken elhatalmasodik, annak külön kunyhót hevenyésznek s abban lakik, míg meg nem gyógyul. Egyszerű orvoslásuk abban áll, hogy az illető folyvást leszedi a varrt s a sebet nyitva hagyja.

Európaiak körül csak az kapja meg, aki sokat jár a benszülöttek közt, vagy köztük él. Nem tudok esetet, hogy az Új-Guineai Társaság hivatalnokai közül szenvedett volna benne valaki, mert ezek heteken át se látnak benszülöttet. Magamon kívül még csak az elhunyt Kärnbach volt megáldva vele; a hittérítők közül azonban többen szenvedtek benne, némelyik kénytelen volt elhagyni Új Guineát.

Gyógyításában nálunk legnagyobb akadály a ruha; mozgás közben a már-már begyógyult seben a dörgöléstől egész sereg új képződik.

Ha a sebek elhatalmasodtak, kivált míg a beteg rész teljesen el nem genyedett, étvágytalanság, testben és lélekben levertség, lázas állapothoz hasonló általános rosszullét áll be, ami azonnal megszűnik, mihelyt a sebek gyógyulásra fordulnak.

En e sebeket először 1896 július—augusztusában viseltem, Berlinhafenben akkor, amikor a Friedrich-Wilhelmshafenben sokáig kínzó malária megszűnt. De akkor csupán a test törzsén jelentkeztek, s nem nagy számmal.

Ismét jelentkeztek Singaporeban, amikor megint felgyógyultam egy többhónapig tartó maláriából.

Ez a bőrbaj valószínűleg nem csupán patológikus baj, hanem bizonyára valami fertőző gomba okozta betegség; abból következtetem, mert tapasztaltam, hogy a kifolyó sebnedv új fertőzést, sebeket nevel. A malária itt alkalmasint nem okozó egyenesen, csupán annyiban, hogy a sok izzadástól nyitott pórusokon át fogékonyabbá teszi a bőrt az élősködő gomba tenyészésére.

Sok szenvedést, sok bajt okoztak nekem ezek a sebek egy év óta! Sok bogár, madár helye maradt üresen a Nemzeti Múzeumban azért, hogy nekem otthon kellett csücsülnöm. Legalább azt az elégtételt veszem rajtok, hogy Méltóságodnak leírom ide tapasztalataimat.

Ám ennek is csak az a haszna, mint minden tapasztalatnak a világon. Sok szenvedés árán szerezzük meg... s azután mi haszna van? Jó, ha legalább meghallgatja valaki! Még aki hasznát vehetné is, igyekszik hasonló szenvedések árán megszerezni, hogy elszórja haszontalanul.

Igazán, úgy elkésérített engem már ez az állapot magam ellen, minden ellen.

Ha elég pénzem volna, itt hagynám már Simbango, elmennék a Ramu-állomásra, ami ezidőszerint Német-Új-Guinea legbelsőbb lakott pontja.

Magamról nem sokat írhatok. Februárius—márciusban főként Orthopterákat gyűjtöttem. Olvastam

ugyanis Brunnertől a Birmaniai Orthopterákhoz írt előszóban, mily nagy örömmel szól róla, hogy nyolcszáz darabból álló Orthoptera-gyűjteményt szerzett össze Fea (kit Genuában magam is ismertem), s elhatároztam, hogy ezt a rekordot én is elérem. Hat fiúval heteken át dönttettem a fákat az őserdőben értők; lassan is haladtunk, mert egy-egy fiú nem hozott haza többet egy nap alatt 10 darabnál, a közt is sok volt a hibás, de végre meghaladtuk a 800-at. Gyönyörű dolgok kerültek össze benne! Nem is hiszem, hogy valaki hamarjában utánam csinálja s annyi fát feláldozzon. De hát itt még mehet, itt még jól tesz, aki fát vág.

A szerencsés kezdet után kedvet kaptam, hogy ugyanezt a rekordot a Sattelbergen is megcsináljam. Meg is csináltam. Itt még érdekesebb dolgok kerültek elő.

Az esős időszaknak már meg kellett volna ugyan kezdődni, de még mindig szép napfényes időnk van. Amennyire az idő engedni fogja, rostával és hálóval gyűjtök Simbang körül, s ha lehet átrándulok a volt Finschhafenbe. Rovarokon kívül még apró madarakat szeretnék legközelebb gyűjteni. Még sohasem láttam itt annyi apró madarat, mint fent a Sattelbergen, most a száraz időszak végén. Szedtem is belőle, amennyit tudtam. Pedig bizony nehezen ment, mert a sok pióca, ami ott fent a földön és bokrokon mászkál, még jobban elrontotta sebeimet. A két jabim-fiú, kik már haza kíváncsoztak, eleget is mormolt, hogy sohase kerülnek haza, ha én kijárok, mert úgy nem gyógyul be a lábam. Még nem nézhettem szét, vajjon itt lent is vannak-e apró madarak.

A Sattelbergen volt az öreg Wahnes is, aki Fenichel idejében vele együtt lakott, sőt mostani vadászlegénye is a Fenichel szolgája volt. Igyekeztem föle, a mit lehet, megtudni, de vajmi kevés és lényegtelen, amit nehezen vallottak.

*Horváth Gézához.**Simbang, Új-Guinea, 1899 május 25.*

Siettében összeállítottam egy küldeményre valót s három beforrasztott bádogdobozban postára adtam s így valószínűleg megérkeznek mindjárt e levelem után.

Az egyikben szárított rovarok, különösen Orthopterák vannak, papirostubusban, mintegy 1000 darab. A másodikban ugyanilyenek a Sattelbergről, mintegy 8–900 darab. A harmadikban apró bogarak borszeszben, legtöbbször a Sattelbergről rostálva. Ugyancsak e dobozok egyikében vannak apró madarak a Sattelbergről, legnagyobb részét Muscicapidák. Ezeket azért küldöm előbb a többieknek, mert most a Sattelbergen időzött Wahnes is, aki szintén gyűjtött belőlük s gyűjtését A. B. Meyer-nek küldi. Wahnes apró madarat keveset gyűjtött ugyan, mert ő kivált paradicsommadarakra vadásztatott, de többet megkapott természetesen ő is; így pl. egy *Arses*-fajt, mely valószínűleg új faj. Az első példányt én lőttem, de figyelmessé lévén rá, az ő vadásza is kapott egyet belőle, sőt egy tojót is kerített, mit én nem leltem meg. Mivelhogy Wahnes hajóval küldi madarait, Meyer néhány héttel később kapja meg őket.

Az Orthopterák közt bizonyára sok érdekes lesz. Egészen új-guineai módon gyűjtöttem: fákat döntöttem le értük. Ez másutt drága mulatság volna, mert rengeteg fát elpusztítottam értük; egy-egy fán alig volt több 2–3-nál. Amennyire lehetett, mind kizsigeltem, hogy gyorsan száradjanak s színöket megtartsák. Azon voltam, hogy lehetőleg minden fajból egy-kettőnél felirjam az eleven korabeli szint; a jegyzet ott

van magánál az állatnál. Amint utólagosan próbául felnyitottam néhányat, láttam, hogy milyen hasznos volt az elevenkorabeli színt följegyezni, mert a szárított példány sokszor alig ad, kivált a zöld szín árnyalatairól némi fogalmat. Különösen jó szolgálatot tett a szín megtartására, hogy minden darabot előbb itatóspapirosba tettem. Az Orthopterák kiegészítésére még a Gryllodeákat és fülbemászókat kell tüzetesebben megvadásznom.

A Sattelbergről különösen gazdag lesz a rostált anyag. Szép apró Hemipterák is vannak köztük, de feltűnő sok Scydmaenida is.

A szarvas-legyek közül feltaláltam az *alcicornis* alakot is. Spirituszban küldöm. Ezért ugyan Kertész össze fog szidni, de nem tehettem mást, mert odafent pár nap alatt minden rovar összeperesedett (az Orthopterák folyvást tűz fölött álltak, látszik is a füstös papiros-takarókról).

Nemkülönben szidni fog Mocsáry, a spirituszba tett méhekért. Ezt a módszert Friese ajánlotta; ő azt írja, hogy azok a legszebb méhei, miket Braziliából borszeszben kap. S én hiszek neki, mert már ezt otthon magam is gyakoroltam, de titkoltam, hogy ki ne nevéssenek e szokatlan módszerért. Legjobb lesz Friesétől megkérdezni, hogy kezeli ő a borszeszben volt méheket; addig idejegyzem az én módszeremet, amivel nagyon meg voltam elégedve és sokszor örültem neki, hogy Mocsáry éles szeme se vette észre, hogy mosdatott méhekkal dolgozik. Én így tettem: a méheket bő, tiszta spirituszban kimostam s azután abszolút spirituszban megfürdetttem; innen egyenesen, meg nem szárítva, éterbe tettem, megforgattam s pár percig benne állani hagytam. Akkor jó itatós, fehér szűrőpapirosra tettem s magától megszáradni hagytam, csak itt-ott egyengettem finom hegyes ecsettel a borzaszört; a szárnyak többnyire maguk kiterültek. Én még legyeket is mernék hazaküldeni. Ha Nagyságod az apró Hemipterákat s Kertész az *alcicornis*-okat így ke-

zeli, bizonyára meg lesznek az eredménnyel elégedve.

Az *Ornithoptera Elisabethae-reginae* fölfedezésének nagyon örülök, de a további keresésnek nagy akadályok állanak az útjában. Legelsőben szükségem van valamelyik *Ornithoptera* hernyójának a rajzára, hogy kerestethessem, megmutatván a benszülötteknek. Mikor az ősszel a Sattelbergen a paradicsommadár tojását akartam megkapni, egy fejszét ígértem, ha egy fészket mutatnak; erre minden madár tojását paradicsommadártojás gyanánt hozták, még a *Talegallusét* is és minden egyes darabért egy fejszét kívántak. Így lennék a hernyókkal is; elárasztanának közönséges fajokkal (kettőt sohase hoznak egyszerre, mindig csak egyet). Ha valamit különösen akar az ember, meg kell nevezni határozottan (s minden alaknak külön neve van!), vagy megmutatni; különben, ha azt mondom, hogy hozzanak minden hernyót s azután nem veszek meg *minden hernyót*, nem kapok többet. Nagy baj az is, hogy nem tudunk egymással beszélni. A sattelbergi állomástól köröskörül legalább egy órányira van az első falu, ritkán érintkezhetni velük. Szolgát nem kapni a káiok közül, az alulról vitt jabim fiúk félnek tovább menni nélkülem; csak annyira, hogy a házat látják. Magam még most is tele vagyok sebekkel, távol menni nem tudok; csak az Isten tudja, milyen kínosan lövöldöztem össze az itt levő kevés apró madarat is. Ezek miatt a sebek miatt nem kap Kertész jó ideig legyeket s Mocsáry hymenopterákat. A kisebb bádogskatulyák elzárására ugyanis kaucsuk-flastro-mot szereztem be, de egész készletemet, körülbelül 40 m-nyit, a sebekre használtam fel s a rovarok megpenészednek.

Nehezen tudtam feljutni a Sattelbergre s talán még nehezebben jöttem le róla. Csónak jött ugyan elébem a Sattelberghez legközelebb fekvő parthoz, de még odáig se tudtam magam lábán lejönni, úgy hoztak le az úttalan utakon a benszülöttek; s még vissza is kellett menniük a csomagokért, miket miattam hátra

kellett hagyniok. Esőben, szélben alig tudtunk pünkösdi szombatjára Simbangba jutni s itt is szárítgatás, csomagolás vette el időmet, amit a láz megkímélt, azért kénytelen vagyok most erre az egyetlen levélre szorítkozni.

Küldenivalóm van elég, de nem tudom feladni. Itt van egy etnológiai gyűjteményem, alig tudok tőle a szobámban mozogni; az itteni környékre nézve lehetőleg kimerítő gyűjtemény. Nem kapok választ hazulról, hogy küldjem-e, vagy ne? Kérdezetlenül feladni nem merem, hogy úgy ne járjon, mint a másik gyűjtemény az Astrolabe-bayból.

Változatos és gazdag anyagom van borszeszben is. Csúszómászók, denevérek, egérfélék, apró erszényesek stb., meg a nagyobb bogarak. De hát ezeknek a portóját előre kell fizetni s nekem négy hónap óta 15 márka az összes vagyonom.

Szerencsém még, hogy a missziónál abonálva vagyok.

Igy állanak a pénzügyeim, pedig én hivatalosan gazdag ember vagyok. Legutoljára az adóvető bizottságban az évi bevételemet 8000 márkára becsülték és ezután 120 márka évi adót kell fizetnem. Megreklamáltam, de ugyanazok a személyek bírálják meg a reklamációt, akik a bizottságban vannak; azok pedig meg vannak győződve, hogy ők jól ítéltek.

A Sattelbergen a többek közt kaptam két darabot egy szép zöld Boida-kigyóból; a nagyobbik 1210 mm hosszú, szép almazöld, elszórtan a hátán egyes hófehér pikkelyekkel, hasa fehér. Az itteni kigyókról készített jegyzeteimben nincs említés hozzá hasonlóról. Van onnan egy csinos Nardoa boa is, meg békák-gyíkok seregese.

A német Wahnstől tanultam valamit, ami nekem is kedvet ad a madárgyűjtéshez. Az vette el a kedvet, hogy nem tudtam tisztességes külsőt, alakot adni nekik, kimentek a formájukból s a tollak összeborzolódtak. Columbus tojása volt pedig az egész: a kész

madarat cérnával átkötni a mellénél, a szárnyánál s úgy rendezni el a tollát s tenni papírba. Azóta készült madaraim tisztességesek kezdenek lenni s talán még beteljesülhet dr. Madarász úr óhajta, hogy sok és szép madárbőrt küldhettek.

A rovaroknál a naftalint ezután mellőzöm, legalább a becsomagolásnál. Itt nem hagyhatom el, mert anélkül az orrom előtt megeszik a hangyák. Ha lezárom a skatulyát, a penész, ha le nem zárom, a hangyák pusztítják el.

Amint a Sattelbergről lejöttem, azzal a hírrel lep-tek meg, hogy a hajóról vett értesítés szerint egy láda, mit még januárius végén feladtam, Singaporeban van továbbítatlanul. Már magam se tudom, mi van benne. Intézkedtem, hogy tovább menjen.

Ilyen paradicsomi állapotaink vannak a postával és hajóval. Ha valamit feladunk, arról semmi elismerést nem adnak, amivel később bizonyíthatnók. Az pedig általánosan ismeretes, hogy a hajó nem felelős semmiféle küldeményért. Bizony csoda, ha valami haza jut!

Országos Széchényi Könyvtár

Kertész Kálmánhoz.

Simbang, Új-Güinea, július 12.

Nagyon derék gondolat volt tőled, hogy a *Dahl*-féle *Puliciphora* ábráját közzé titted a Rovartani Lapokban. Ime most már útnak indíthatom belőle az első új-guineai példányt, amit ma fogtam meg. Talán sikerül majd többet is keríteni, mert most már jó nyomon vagyok.

A dr. *Dahl* közleményéről már volt tudomásom; a singaporei múzeum könyvtárában találtam meg a cikk ismertetését angol nyelven (Ann. and Mag. Nat.

Hist. London. 1898. pg. 99—100), s legott fel is jegyeztem magamnak a fontosabb tudnivalókat. Azóta kerestem is, de hiába, pedig Singaporeban az *Amorphophallus* növénnyel is megismertetett *Ridley*, a fűvészkert igazgatója; különben praxisban ismertem is már, Friedrich-Wilhelmshafennél nem volt ritkaság; a virágzás után elfonnyadó s fertelmes büzt terjesztő száراكalatt sokszor bogarásztam. A Sattelbergen, miután a partvidéken nem sikerült az *Amorphophallust* megtalálni, madártetemekkel akartam odacsalni, de ott se kaptam meg. Az ilyenféle bogarászás ott nehézségekkel járt, mert az egy-két napos madártetemeteket felkutatta és ellopkodta pecsenyének a nemes kái-ifjúság, ha pedig addig tartogattam, míg pikáns illatot kapott, a szent férfiak tettek félre nem érthető célzásokat a tudomány hiábavalóságaira. De ez nem zavart annyira, mint a mindent ellepő hangyák.

Ma sem ismertem volna fel a te közleményed nélkül, mert dr. *Dahl* leírása félrevezetett.

Mióta Sattelbergről lejöttem, tegnapelőtt voltam künn először bogarászni. Benne vagyunk az esős idő közepében, az egész mult héten csak egy délelőtt nem esett. De nem ez gátol, hanem a sebeim, mik éppen a két bokámra költöztek; pár száz lépésnyi utat is meg kell feküdnöm. Nem vagyok jó másra, mint az összegyűjtött ethnológiai tárgyak tanulmányozására s jegyzeteim összeállítására. Most csak egy szolgám van, de az is éppen úgy van a lábával, mint én; amint az én jó puli legényem lába javult, kivezettem a legközelebbi erdőbe, hogy megtanítsam rostálni s nekem anyagot hordani. Mindjárt a legelső marok szeméttel előkerült az első és egyetlen *Stethopathida*. Lehet, hogy volt több is a rostációban, de pár napig szárítgatnom kellett a nedves törmeléket és elpusztulhattak. Kár, hogy az eső ismét rákezdett; nem tudni, mikor rostálhatok újra. Egyelőre meg vagyok elégedve ezzel az egygyel is.

Dr. *Dahl*t személyesen is megismertem, mikor 1896 májusában hazafelé utazott a Bismarck-szigetekről. Elmondtam neki, hogy majd később magam is el akarok látogatni Herbertshöhe környékére. „Azt nem ajánlom Önnek, — mondá a szerény dr. Dahl, — ott már nem talál semmi újat, azt a vidéket én jól átkutattam.“

A *Cleitamia* génusz táblázatát nagyon köszönöm. Már a multkor postára adott sattelbergi rovarok közt is láthattad volna, hogy hasznát vettem, ha szerencsétlenségre az odavaló legyek mind meg nem penészesedtek volna. Kiszárítottam jól, azt hittem, minden rendben van, lezártam a dobozt s teljes két napig nem néztem utána. Mikor kibontottam, már megpenészedtek, de nemcsak imígy-amúgy, hanem összefolyt rajtok a szép, hófehér penész, hogy az egész egy vatta tömegnek látszott, miből gombostűfejek állanak ki. Ezért kellett a szarvaslegyeknek spirituszba kerülni.

A legyek gyűjtésével elképzelhetetlen sok bajom van. Az *Astrolabe*-bayben mindjárt a fekete tűkkel kezdődött meg. Az ilyen lakkozott vastűnek elég, ha egyszer kézbe fogja az ember, már a kéz nedvességétől előáll a rozsda a lakk alatt, s ez lehámlik. A rovar testében levő részt meg éppen áteszi a rozsda, hogy a legelső kis rázásra letörik a tű. (Nemcsak a lakkot nem állja itt a vas, hanem a nikkelborítékot se. A bevonó réteg alatt kezd fejlődni a rozsda, még pedig erősebben, mint a pusztá vason, s lehámlik a nikkel. Az új csiptetőkről senki se hinné, hogy az idén kaptam, 20 esztendősnak látszanak. Ahol reszelővel hozzáférhetek, tisztogatom, de rendesen a tövénél rágja el a rozsda.) A legutóbb érkezett nikkeltűk eddig jóknak látszanak, s hihetőleg jók is maradnak, mert belsejükben nincs vas.

Nehézség volt a skatulyákkal is, miket itt kellett beszereznem, mert nem hoztam. A szivarkaládákba, még a bádogba valókba is, belejő a penész és hangya. Még nehezebb volt a bélelés kérdése. A turfa nem volt

jó, még arra se, hogy feltüzetlen rovarokat erősítsek bele. A kísérlethez vett puha fa (*Macaranga tanaria*) nem vált be, mert tengerben ázott volt, s a benne levő sók a tüt megrongálják; tán jó lenne, ha sokáig édes vízben áztatnók. A parafától vártam a megváltást.

Singaporeban genálisan elrendeztem mindent. Csináltattam kisebb dobozokat pléhből, mik hamar tele lesznek s egyszerre kezelhetők az egy időben szedett legyek, végre a doboz külön lezárható. Ha öt készen van, egy nagyobb közös tartóba be lehet forrasztani. Vettem a béleléshez parafát (fontja két dollár!), nem ugyan kész lapokat, mert olyan nem volt, hanem vastag kérget, mit tetszés szerint elaprózhatok (s a fűrészporát száraz preparálásra használhatom; lásd amboinai rovarok!). Hoztam elég naftalint a hangyák ellen, jól megvédem a beforrasztásig. Csak fifikusnak kell lenni, sikerül minden!

Teltek is a kis skatulyák szépen jabimlegyekkel. Már láttam is, hogy mosolyogsz rájuk, mikor felbontogatom a dobozkákat. A hangyáktól se féltettem, mert hiszen én is feltaláltam már akkorra a naftalinos zacskót, úgy se szórhattam bele szabadjára, mert napközben a kályhán kellett szárítgatni. Egy szép reggel mégis arra virradtam, hogy a dobozokban mindent tisztára felettek az apró vörös hangyák. És csudák csudája! a naftalinos zacskókat nem ették meg! Pedig az asztal négylába petróleumos vízzel telt edényekbe volt állítva, de este az asztalhoz támasztva maradt az esernyő, azon másztak fel.

Szedtem új legyeket, éjszakára körülragasztottam flastrommal, hangyáktól mentesen. Most meg a ki nem száradt legyek kapják meg reggelre a penészt: ezt is el kellett dobni.

Ezen a bajon is segítettem. Éjjelre a kályhára állítottam, oda nem járnak hangyák, ott száraz is van. Felül lekötöttem vászonnal, hogy némi levegőt kapjon, penésztől ment maradjon, Reggel följegyeztem tapaszt-

talataim tárába, hogy ezután vászon helyett sűrű drótszövetet kell vennem, különben átrágják a svábbogarak s megeszik a legyeket.

Úgyis tettem és nem bántam meg. A következő gyűjtést mintaszerűen kiszáríthattam, a végleges elküldésre körülragasztottam amerikai kaucsukflastrommal, olyan elővigyázatosan, hogy előbb még órák hosszat szárítottam és a kályha fölött zártam le, hogy még a levegőből se jusson bele valami nyoma a párának.

Néhány hét múltán újra felbontottam, hogy még egyszer gyönyörködjek bennük, hadd lássak annyi sikertelen kísérlet után kifogástalan pápua-legyeket! Elszörnyedve kaptam üstökömhöz! Nem volt ott semmi, mert éppen előtte való nap kőkorszakbeli módra, obsidiáncserepekkel borotváltattam le a fejemet: ellenben szép bársonyos barna hajazat nőtte be a parafalemezt és a legyeket. Az eddigi fehér penész után most ismeretséget kötöttem a singaporei parafán termő barna penésszel, mi ott díszelgett a régebben parafázott üres dobozokban is.

Azt láttam, hogy amelyik dobozban elég naftalin volt, abban elmaradt a barna penész, hát a még használható legyekhez szórtam elég apróra tört naftalint, hogy útközben ne engedjék kifejlődni a penészt. A most érkezett levelekből értesülök, hogy ez még rosszabb volt, mint a többi.

Így állunk a legyekkel most.

Bizonyára nem került ki figyelmeteket, hogy minden rovarküldeménynél volt valami extra vagy a preparálásban, vagy a csomagolásban, a küldemények mégse voltak olyanok, amilyeneket tőlem lehetett várni.

Gyűjteni itt se nehéz, hanem a végleges csomagolásig megőrizni, a küldésre alkalmasan becsomagolni nem mindig tudom, ha nincs meg minden hozzávaló. Nagyon meg volnék elégedve, ha az itten gyűjtött ro-

varoknak legalább csak egynegyedrészt tudnám használható állapotban hazajuttatni.

Nekem itt a rovarok teljes kiszáradásáig két nagy ellenségem van, a hangya és penész, amik ellen egyszerre két ellenkező módon kell védekezni: a hangyák elől hermetice elzárni, a penész ellen szellősen hagyni. Ezt úgy próbálom, hogy a dobozt tányéron naftalinrétegre állítom, s fedelét a közepén kivágva sűrű tüllszövettel ablakozom be. De ezt a szobámban, hol már nem sok a svábbogár, sokszor átrágja egy *Dermestes*; ide tehát sűrű drótszövet kellene, ami itt nem kapható.

A tele dobozokat a teljes kiszáradás után egyelőre ideiglenesen le kell zárnom légmentesen, hogy a beforrasztásig időnként ellenőrizhessem. A kaucsuk-tapasz többszöri használat után nem ragad, így ez költséges, elég lenne csupán papirossal leragasztani. A gumi arabicum itt csak vékony papirost papiroshoz ragasztani jó, erősebben kenve, mindjárt penészt nevel; ha csak egy csepp glicerint teszek belé, egy hétig se szárad meg; a syndeticon még lassabban szárad; legrosszabb az enyv, még ha firnisszel keverem is. Az egyetlen ragasztó, ami itt vastagabban is jól szárad, penészt se nevel, a „Wiesein“, de az én kis üvegecském régen kifogyott. Írtam érte kétszer is Wiesenek, de ügylátszik, vagy abbahagyta a készítését, vagy nem reagál ilyen kis üzletre. Ha kaphatnál belőle, nagy jót tennél vele, mert másra is használhatnám. Sokszor volna biológiai megjegyzésem apró coleopterákhoz, felragaszthatnám és egy tűn többet megszámozhatnék; most egy-egy kis üveget kellene feláldoznom érte, pedig ezzel nagyon takarékoskodnom kell. Látod, még ilyen apróságok hiánya is mennyi bajt szerez nekem, azért kellene a jó tanáccsal együtt mindig a hozzávalót is elküldeni nekem.

Egyebekre röviden reflektálok. A különlenyomatok készíttetését köszönöm, s ezutánra is kérem. Lovagló légy itt nincs, a gazdája se. A „Loria n. g“-t jó

lesz másra keresztelned, mert már 1894-ben nevezett el *Salvadori* egy paradicsommadarat *Loria loriae*-nek. Gubacsok vannak itt, de az mind húsos szerkezetű; preparálhatnám formalinnal, de a gazda növény nélkül aligha ér valamit; fejleszteni nem tudom, mert nincsenek szélesszájú üvegeim üresen; a húsos gubacsok azonnal rothadnak.

Hogy az indo-maláj szigetségből 2940 fajlégy ismeretes, azon nem csudálkozom, ott más viszonyok vannak: nagy területeken ki van irtva az erdő, van szabad hely, virág, gazdag rovarélet. Itt csupa sűrű őserdő, virág csak a fák tetején, nyílt helyek nincsenek, csak itt-ott a folyók partján, ott pedig járhatatlan a rotangsűrűség; az elhagyott mívelt földek helyét egyszerre fák verik fel, csak úgy a bokrokról egyenként kapom az ott kószáló legyeket. S ami fő, ott van némi piac, meg lehet venni, ami kell a csomagoláshoz: itt csak az van, amit magunkkal hozunk. Már a Molucákon is más az élet. Fenn is akad ott a legtöbb gyűjtő! De hát új-guineai *Diptera* mennyi van?

Országos Széchényi Könyvtár

Chyzer Kornélhoz.

Friedrich-Wilhelmshafen, 1899 nov. 18.

Minden föltett szándékom ellenére megint kifogytam az időből. Ismét az ethnológiákkal dolgoztam. Mindenről összehasonlító leírásokat, rajzvázlatot vagy ledörzsölt rajzot kellett készítenem, hogy jegyzeteimet annyira összehasonlíthassam, hogy a tárgyak elküldése után is kellőképpen dolgozhassam. Bár a legutolsó órákig teljes erőmefeszítéssel dolgoztam, csakis annyira tudtam vinni, hogy, egy pár jellemző tárgy kidolgozásán kívül, csupán a jegyzeteknek magam számára írt darabjaival lettem készen. Az összeállítás, formába öntés majd ezek alapján most már nem lesz nehéz.

A Huon-golfnál körülbelül ötnegyed év alatt tartó tartózkodásom alatt annyi etnográfiai anyagot gyűjtöttem, hogy nem kell magamat érte szégyenlenem. A gyűjtött tárgyaknál nagyobb becsé van előttem az írott anyagnak, ami még most feldolgozatlan ugyan, de sérenyen dolgoztam rajta. Sohasem féltem attól a gondolattól, hogy én is meghalok; de igazán mondom, mióta ez adatok birtokában vagyok, sokszor megrettenek attól a gondolattól, hogy idő előtt érhet valami non putarem s veszendőbe mehetnek. Nem is lesz nyugtom addig, míg csak haza nem érkeznek, biztonságban nem lesznek. Azt hiszem, hogy ha ezzel elkészülök, egész Új-Guineának akármelyik területéről nem lesz olyan kimerítő ismeretünk, mint a jabim-vidékről. Munkámban mindig az lelkesített, hogy maradandó tudományos becsű anyaggal háláljam meg a magyar művelt közönségnek bőkezű támogatását, mit a Természet-tudományi Társulat útján részemre juttatott. Az volna legnagyobb örömem, ha majdan elmondhatnók, hogy bár majdnem egy évtizedig itt Finschhafenben volt a német telepítés süllypontja, minden tudományos expedíció kiinduló helye, mégis mi magyarok fedeztük föl e vidéket a tudománynak.

Amint ezzel készen vagyok, újra visszatérek teljes kedvvel az én hét szilvafámhoz, az entomológiához.

A multkor írott levelemben talán már megírtam, hogy a Karolinákra készülök. A Huon-golftól a Bismarck-szigetségen át ide visszatérve, Herbertshöheben találkoztunk a német hajókkal, melyek az új szigetek birtokba vételére indultak. Közigazgatási tekintetben a Herbertshöheben székelő gouverneur kormányzása alá helyezték a Karolina- és Marschall-szigeteket, élén egy vice-gouverneurrel. Ez dr. *Hahl Albert*, régi jó ismerősöm; együtt érkeztünk meg Új-Guineába, 1896. újesztendő napján. Most szívesen meghívott, hogy legyek ott egy évig az ő vendége s ott minden rendelkezésére álló eszközzel segítségemre lesz. Örömmel ragadtam meg a jó alkalmat, mely ki tudja, kínálkoznék-e valaha

még egyszer! A legutolsó kutatók, *Kubary* és dr. *Finsch*, ezelőtt mintegy 15 évvel jártak ott; etnológiai tekintetben nem sok dolgom lesz, mert állítólag eléggé ki van merítve; de nem félek, hogy nekem is ne maradt volna még elég tennivaló.

Azután meg, ami nem utolsó, gazdaságos lesz nekem. Magam se tudom, hogy állok a pénz dolgában; a Huon-golfnál sem sok jövedelmezőt gyűjtöttem s amire a főszűlyt fektettem, az etnológiai tárgyak csak most kezdenek szállingózni haza. Itt Új-Guineában most drágább az élet, mint valaha; a legutóbbi hónap mintegy 300 márkába került; szaladok innen, míg jobb idők nem következnek. Miután a szimbangi hittérítők számláját hazaküldtem, most még van 1100 márka készpénzem a legutóbbi utalványokból. Arra használok, hogy a legközelebbi hajóval Herbertshöhebe megyek s ott a Duke of York-(Miokó-)szigeteken gyűjtök s várok alkalmi hajóra a Karolinákra. Csak legalább a készpénzem eltartana odáig!

Címem azért folyvást Új-Guinea (Stephansort) marad, innen utánam jönnek a levelek egyenest.

Egészségem, az itteni viszonyok szerint, igen jól áll. A lábsebek alább hagytak, nem régiben, nagy örömmre, pár könnyű maláriát kaptam s így remélem, hogy újra visszatérek a rendes kerékvágásba. Néha reumatizmus kínoz a kezeimen, hogy nem írhatok, de egyszer-egyszer nem tart tovább négy, öt napnál.

A munkásszükség itt Új-Guineában napról-napra rosszabb; most alig van a N. G. Társaságnak 300 munkása, holott négy évvel ezelőtt 2000 volt. Még akkor sem tudtam szolgát kapni, aki vadászni segített volna, most természetesen szó sincs róla. Most két apró, 12–14 éves jabim suhancom van; ezeket is csak úgy kaptam meg, hogy senki se tud rajtam kívül velük beszélni. Vadonat újak s olyan babonások, hogy nélkülem száz lépésnyire nem mernek bemenni a lakóháztól mintegy 50 lépésnyire fekvő erdőbe.

Egész sereg levéllel vagyok adós haza mindenfelé, de fájdalom, most is csak a régi nótát fúvom: „legközelebbi postával részletesen“.

Az etnológikák csomagolása miatt még a természetrajzi anyagot se adhattam fel. E néhány levéllel is csak úgy lehettem készen, hogy átrándultam a postahajóval Friedrich-Wilhelmshafenbe, hogy egy napot nyerjek.

Stephansort, 1900 januárius 4.

Most ezzel a hajóval érkezett meg Afrika felől dr. Koch, feleségével és egy főtörzsorvossal. Nem tudván kijárni, nem találkozhattam volna velük talán sokáig, de egy csendes vasárnap délután véletlenül egyenest hozzám állítottak be; a látogatás ugyan nem nekem volt szánva, hanem egy főtisztviselőnek, de azért nálam időztek egy félórásckát.

Magam, legalább biológiai alapon, nem tudom megérteni ezt a moszkító-teóriát,^{*)} de bizonyára azért, mert csak egyes tisztviselők csacsogásából tudok róla.

Dr. Koch és segédje szorgalmasan jegyeztek és észleltek. Míg a hajó újra visszakerült, sok európaít, kínait, malájit és pápuát vizsgáltak meg s egyelőre azt látják, hogy valamennyi afrikai, ázsiai láz közül az új-guineai a legveszedelmesebb.

Nekünk, akik 3–4 évet kihúztunk itt, ez indirekt bók. Hanem azért most már nekem is sok, ami sok.

A dr. Horváth úrhoz címzett levélből méltóztatik értesülni bosszantó állapotomról.

Koch assistense betegségem okának vérszegénységet mondott.

^{*)} Célzás a váltóláz kapcsolatára a szúnyogfélekkel.

U. i. Ahol csak megfordulok, német, angol, holland, mindenki magyarul ismer. *Bíró Lajosnak* és zavart sohase okoz.

Miért, hogy éppen a hazulról jövő leveleken változik az én szép Lajos nevem Ludwigra?

Horváth Gézához.

Stephansort, 1900 januárius 4.

Már nem csupán gondolkozni kezdek rajta, hogy egy időre mérsékeltebb klíma alá menjek, hanem a lehető sietséggel futok is, nem a Karolina-szigetekre, hanem Új-Zélandra. Elképzelhetetlen, hogy az itt szerzett sebek mennyire tönkreteszik az embert. Simbangból visszatérve, azt hittem, hogy végkép elmaradnak, rövid idő múlva újra fölszaporodtak s most ismét 23 seb boldog tulajdonosa vagyok, a talpamon, térdeim kalácsán, kezem fején és könyökömön, mindenütt csoportjával. S míg e sebek annyira ki nem fejlődtek, 6—8 hét alatt, folytonos erős sebláz kíséri s a kéz és láb csontjaiban erős reumás fájdalom jelentkezik. Vigasztalás lehet, hogy nem magam szenvedek benne; a kormányzó májusban emiatt volt kénytelen itthagyni állását és más két előkelő tisztviselő csak újak megérkezését várja.

Én magam már jó hat hét óta csak fekszem, még ülni is keserves; ezért vagyok most elkeseredve Új-Guinea ellen, azért mondtam le a karolinai tervről; okvetlenül mérsékeltebb klímára van szükségem.

Abban a jó reménységben, hogy április elején pénz jó hazulról, mindent becsomagolok és Herbertshöhebe utazom s várom az alkalmat a továbbutazásra.

Utazásom célja Új-Zéland, egyrészt, hogy megpróbáljak eleget tenni *Szalay* igazgató úr vágyainak, másrészt hiszem, hogy híres melegvizes tavai talpra állítanak.

Sydney az innen közlekedő hajó végállomása; ott úgy is ki kell szállanom s nem mulasztom el Nagyságod ismerését, Mr. *Frogatt* urat fölkeresni. Egy kicsit szét kell néznem Ausztrália zoológiai irodalmában is. A csomag még útban van; nem is szokott a levelekkel érkezni, hacsak pár héttel a levél előtt nem adják fel. Nagyon megörültem a flastromnak is; egy részét fel is ragasztottam magamra.*)

Kertész Kálmánhoz.

Stephansort, Új-Guinea, 1900 március 1.

Legelsőbben egy jó hírrel kezdem. Újra egészséges vagyok, mint a makk! Mikor legelsőbben idejöttem, nem éreztem magamat frissebbnek és egészségesebbnek, mint most. Nincs már szó Új-Zélandról, Tasmániáról; maradok tovább is az én kedves Új-Guineában! Olyan csodálatos gyorsasággal gyógyultam meg, hogy magam bámulok rajta legjobban. Karácsony táján a multkori hajóval érkezett ide a híres dr. *Koch*, a bacillusok nagymestere, a maláriát tanulmányozni s azonnal ő vett kezelés alá, meg egy kíséretében érkezett törzsorvos. Nem emlékszem, hogy valaha életemben lettem volna rosszabbul, mint a mult század két utolsó hónapjában. Lábam tele voltak sebekkel, kivált a térdem és lábamfeje, hogy mozogni alig bírtam; álmatlanság és sebláz gyötört, étekvágyam semmi, fél tányér leves már beteggé tett. Dr. Koch nem csinált semmi csodakúrát; ugyanazokkal a szerekkal gyógyított meg, amelyekkel én majdnem két év óta semmire sem mentem: szublimátos vízzel és bórkenőccsel. Csakhogy ő egészen megfordítva alkalmazta ezeket, mint ahogy mi a mi böcs doktorainktól tanultuk. Addig az volt a jelző, hogy elég minden 10—14 napban egyszer szublimá-

*) Ezt a dobozok beragasztására küldte a Múzeum.

tos vagy karbolos vízzel mosni, mert a nedvesség árt neki, s akkor bőrkenőccsel bekenni s a kötést lehetőleg ritkán bolygatni. Be is gyógyult így is, de helyette mindig mások keletkeztek, néha csoportosan. Koch éppen megfordítva, naponként többször langyos vízzel és szappánnal jól megmosatta, szublimátos borogatás után bőrkenőccsel többször naponként újra köttette. Gyorsan, csodálatos gyorsan haladt a gyógyulás; a legmakacsabbtól a bokámon, mellyel jó tíz hónap óta küzködtem, (a flaival együtt majdnem tenyérnyire nőtt), a mult héten búcsuztam el, a soha viszont nem látásra. Ez volt az utolsó. Nem is félek ezután tőlük; most már tudom, hogy kell elűzni. Különben dr. Koch szerint ez a trópusi vidékeken mindenütt gyakori; itt Új-Guineában különösen sokat szenvednek tőle a benszülöttek, meg a jávai maláj munkások; a kínaiak és európaiak kevésbé.

Dr. Koch különösen érdekelni fog téged dipterológiai tekintetből. Azt állítja, hogy a maláriát legtöbbször a szúnyogok oltják az emberbe és ezt be is tudja bizonyítani azzal, hogy kimutatja a szúnyogban a malária bacillusait. Különben erről most nem tudok többet, ennyit is csak másoktól. Alkalmas időben szándékozom őt magát meginterjúvolni. Keresni kell erre az alkalmat, mert rettenetesen el van foglalva; azt a rövid órácskát, mit alkonyat táján a klubban szórakozásra fordít, nem akarom komoly kérdésekkel zavarni. Ugy dolgozni, mint dr. Koch, még csak dr. Chyzer miniszteri tanácsos tud!

Dr. Koch szorgalmasan gyűjti a Dipterákat, de csak amennyiben a malária kérdésébe vág, a csípő szúnyogokat, a Culicidákat, miket a trópusi vidékeken köznyelven moszkitónak hívnak. Természetesen ennél fogva az emberi lakásokba járó szúnyogokra van figyelemmel, de gyűjt azonkívül minden Culex- és Anopheles-fajt.

Később maga akarja ezeket feldolgozni. És ha tervét úgy valósítja meg, amint azt nekem vázolta, bizony

még sok bajt fog szerezni a mikroszkopophobos legyészőnek! Ő ugyanis a szúnyogokat részint borszeszben, részint rendes tárgylemez és négyszögű fedőlemez köze kanada-balzsamban gyűjti, s a jellemző különbségeket a mikroszkóppal látható jellemekre, különösen a pikkelyekre akarja helyezni. Hát ebben főkéletesen igaza van, legalább az én nézetem szerint. A konzerválás borszeszbe gyűjtve könnyű, mikroszkópi készítményként biztos és állandó. A mikroszkóppal látható részleteket mindig határozottan, félre nem ismerhetőleg meg lehet különböztetni, nem úgy, mint akár a legjobb kézi nagyítóval, amivel sokszor majd kinézzük a szemünket, mégse látunk eléggé.

Minden gyűjteménynek meg van a maga formája. Madarat, emlőst mind ki kell tömni, kígyót, békát, halat borszeszbe tenni. Rovar csak feltűzve jó, némely rendnél még meg van engedve az aprót papirosra ragasztva tűzni fel, lepkét, legyet akármilyen kicsi, türe kell tűzni stb.

Hát hiszen szép is az úgy nagyon! Az emlősök és madarak szép katonás sorban, jobbra tekints, balra nézz-féle mód szerint, vagy élénk mozdulat közben megmerevedve, egyenlő polcokon, egyenlő szekrényekben igen esztétikus látványt nyújtanak. Halak, békák, kígyók szép sorban álló borszeszes üvegekben nagyon jól veszik ki magukat. Hát még a rovarok! Szép üveges skatulyákban, ládákban, mértani pontossággal vont zöld papiroscsíkok közt, egyenlő tűkön, vagy egyenlő papirosdarabkákon olyan szép sorban állanak, hogy akár felülről lefelé, akár oldalt nézzük, a gombostűk fejei mindenképpen szabályos vonal irányában maradnak. Kár, hogy nincs néhány ládában az a sok szép lepke nagyság szerint is beosztva: a közepében egy óriás, ezt körbe fogja egy sor vörös, aztán sárga, majd fekete, fehér és végül tarka lepke, kifelé mindig apróbbak és apróbbak.

Jól is van ez így, sőt egészen természetes, hogy így van. Minden múzeumban, minden magángyűjtemény-

ben így van az: az ember szépérzéke nyilatkozik meg benne.

Még a jóból és szépből is lehet azonban torz alak, ha túlságba viszik. „Az a nagy rend sem ér semmit!” mondá a zempléni jurátus, mikor meghallotta, hogy leendő principálisának, a főispánnak az asztalánál mindenkinek rendesen kijár a féltce bor, de sohase több, és nincs alkalom, néha kirúgni a hámból.

Igy a természetrajzi gyűjtemények is torzalaknak látszanak nekem, ha a rend és szépség kedvéért mindent föládozunk, még a célszerűséget és tanulságot is.

A biológia kezd az újabb időben nálunk is teret szorítani magának. De még most külön rekeszbe szorítjuk, hogy ne zavarja a féltett rendet. Hogyan is tudnók szép rendben elhelyezni, hogy meg ne zavarjuk a gombostűk féltve őrzött egyenes sorait, a leveleken élő hernyókat, fában rágcsáló bogárlárvákat? Ez még csak megy valahogy, de mit csináljunk a csupán borszeszben, vagy éppen mikroszkópi készítmény alakjában megőrizhető alakokkal? Zavarják a szép rendet, el hát velük külön dobozokba s nevezzük el azt inkább biológiai gyűjteménynek!

Ezt a szép rendet, a rovargyűjtemény egyenes sorait támadja meg Koch módszere, a mikroszkópi készítmények divatba hozásával. Mert olyan nagynevű ember után sokan indulnak, s borzasztó elgondolni, milyen terhes lesz a legyészeti tudomány művelése, ha a gyűjtemény egyöntetűsége oda lesz; mert az apró legyek és szúnyogok egyrészét feltűzve dobozokba szúrjuk, más részét borszeszes üvegekbe rakjuk, a harmadik részét mikroszkópi lemezeknek való csinos dobozok rekeszeibe osztályozzuk.

Eddig szép szisztématikus rendben van a világ. A természetrajz művelői éppen olyan mértani szabályossággal vont korlátok közé sorakoznak, mint a rovarok a zöld papiroscsíkok közt, meg a mikroszkópi metszetsorozatok a keménypapiros-dobozban. Két nagy tábor

válík ki: az egyiknek a zászlója a feltűzött rovar és a kézi nagyító, a másiké üveglemez és mikroszkóp. Persze mindenik tábor lenézi a másikat illendőképpen, tudománynak csak az ő munkáját nevezi. A mikroszkópos kineveti a másikat, aki legkitünőbb kézi nagyítójával óraszámra küzködik, míg kisüti, hogy egy milliméteres rovarnak kerek vagy szögletes-e a dereka, holott ő táblaszámra szállítja a pontos rajzot, mázsaszámra a kéziratot egy tizedrészzannyi állatka szőreiről és hártyáiról, ha elébb hétszámra lágyítja, keményíti, főzi, fagyasztja, festi, mossza, pácolja és apróra vagdalja. Ezért viszont ő kapja meg a visszavágást, hogy ez csak gépies eljárás, iparosmunka. Magától értetődik, hogy legtüzesebb előharcosa mindenik tábornak a legflatalabb tanítványsereg.

Szerencsére a két tábor nem tett nagy kárt egymásban. Nálunk a legkevésbé. Nem is voltunk hozzá elegenden. Apró intrikák, alkalmi oldalbadöfések, laboratóriumi viccek még nem borzasztó fegyverek.

Még ez a csatározás is múltfélben van már, s a magyar természettudomány művelői közül egyik irány híveinek se lehet szemére vetni, hogy idejében nem értették meg egymást. Mindenik a tudománynak szolgál; torzsalkodás helyett jobb, ha egyik eltanulja a másiktól, aminek hasznát veheti s igyekszik minden módon, minden eszközzel közelebb férkőzni a tanulmánya tárgyához, a természethez.

A dr. Koch gondolata, hogy ne álljunk meg egyféle preparálás- és vizsgálatmódnál, nem új dolog.

Nem is új eszmének örültem én meg a dr. Koch terve hallatára, hanem, hogy olyan híres és tekintélyes tudós könnyen talál követőkre és ezzel nagyban előre segíti azt az irányt, mely egyúttal az én ideálom is.

A teljesülését én már annak nem érem meg, de el tudom magamnak képzelni, hogy milyen irányban fognak, milyen irányban kell haladniok a közeledő jövő természetrajzi gyűjteményeinek. A magyar természetrajzi tudomány irányadó intézetei, az egyetemek és múzeumok,

nem lesznek versenytársak, egymás tekintélyét emelik, mindenik jól felismert, határozott célt követ. Az egyetemek nevelik az ifjúságot, megismertetik a tudományos vizsgálódás módszereivel és eszközeivel, hogy az életbe kilépve, önállólag is művelhesse a természettudományt, ha arra hivatást érez magában. Gyűjteményei csupa céljait szolgáló tanszerek.

Az önálló munkálkodásra előkészített tanítványt a múzeumok segítik tovább. Aki még nem választott határozott célt, ott tanácsot kap, hogy a természettudománynak melyik részében legszükségesebb az új munkaerő. Első útbaigazítás, szakkönyvek nehezebben megszerezhető, összegyűjtött anyag áll rendelkezésére. Ott-hon beszerezhető anyag, legszükségesebb irodalmi, vizsgálati eszközök beszerzése az illető gondja; mert a természettudomány művelése élvezet ugyan, de nem ad anyagi hasznot, sőt áldozatot követel, amit csak az iránta való lelkesedés hozhat meg. A múzeumok gyűjteményei ehhez képest inkább szolgálnak a természettudomány önálló művelőinek; a tudományos eredményt a magyar irodalom, az alapul szolgáló természeti tárgyakat a múzeumok őrzik meg. A nagy közönség is megtalálja élvezetét és az általános műveltséget előmozdító ismereteket a nyilvánosságra kitett nagyobb tárgyakra nézve. A főszó azonban az apróbb természeti tárgyakon van, melyekben a természet kimeríthetetlennek látszik. Az a hazafias, szép törekvés, mely kivált az állattan művelőit lelkesítette, hogy a talált ritkaságokat a Nemzeti Múzeumba hordják össze s ne rejtsék magángyűjteményeikbe, bizonyára nem fog lakadni, sőt számosabb követőre talál.

Elmondok alkalmilag egy esetet, mikor ezért egy külfölditől dícséretet kaptam, amit mindnyájunk helyett magam tettem zsebre. Úgy 1884—1885-ben lehetett: húsvét első napján az öreg *Frivaldszky*-val ketten voltunk a múzeumban, mikor egy berlini bogarász jött látogatóba, két fiatal kísérelőjével. Kis-Ázsiába volt útban bogárt gyűjteni, amit könnyen megtehetett, mint pár

millióval visszavonult bankár. Hosszú listát hozott készen magával, mire már előre följegyezte azoknak a kizárólag magyar bogaraknak a nevét, miket meg nézni kívánt. Mikor elvégezte, csodálkozását fejezte ki, hogy egyetlen faj se hiányzott a felírottak közül, mind megvan a gyűjteményben. „Nálunk az a szokás, hogy mindenki a múzeumnak adja az olyan ritkaságot, ami még nem volt meg a gyűjteményben. Ott mindenki tanulmányozhatja. Ez a jelenlevő úr nem régebben ajándékozta az *Orchestes Quedenfeldi* bogarat, ami éppen az Ön nevét viseli“, világosította fel *Friwaldszky*. A jó német erre odafordult kísérőihez. „Látják, uraim! tanulhatunk a magyaroktól lokálpatriotizmus-t. Ha nálunk valami ritkaságot talál valaki, a világért oda nem adná a múzeumnak, sőt alig mutatja meg valakinek. Nekünk nincs olyan múzeumunk, ahol csak megközelítőleg is teljes volna a német fauna!“

Ezért a „lokálpatriotizmus“ szóért nem felejtettem el ezt a históriát. A jámbor német bizonyosan azt akarta érteni rajta, hogy nem a bécsi múzeumnak adtam.

Ezt a német alaposságot itt is van alkalmam tapasztalni. Az új-guineai népesség kimutatásában, figyelemzetetésem ellenére, eddig mindig osztráknak írtak be. Azóta írásban adtam az illető hivatalnoknak tudtára, hogy becsületsértésért pert indítok ellene, ha még egyszer megteszi. És bizony mondom megkapja.

De kijöttem a textusból. Most már nem térhetek vissza arra, hogy milyennek képzelem én a jövő időben a Nemzeti Múzeumot. Pedig jó volna tudni. Ha ez a levelem egy akkori bogarász kezébe jutna, érdeklélve olvashatná, mint én olvasom néha az én egyetlen apai-anyai örökségemben, az édesapám legénykori vándorlókönyvében a Csokonai jövődöléseit, melyben minden évről pontosan ki van mutatva, hogy „jó bor lészen, rossz bor lészen“, és 1896-ban a világnak vége lészen. Mintha megálmodta volna az én jó apám, mikor 1848-ban ezeket felírta, hogy lesz neki majd egy

fia, akinek éppen akkor végződik a magyar világ! Csak hogy majd azután még egy pápua-világ létszen, arra nem gondolt se az én édes apám, se Csokonai Vitéz Mihály...

Azt hiszem, hogy most már rájöttem annak az igazi okára, hogy miért penészesednek meg mindig az én feltűzött rovarjaim; sőt megtaláltam most az igazi módját is, hogyan kell azt elkerülni. Nem a megölés módjában, tüben, parafában, dobozban, lezárás módjában, csomagolásban volt a hiba, hanem a rendkívül párával telt levegőben. Hiszen csak gondolj arra, hogy a Sattelbergen mult évi szeptember első 14 napján 1500 mm. eső esett! Az volt a hiba, hogy én csak az éjjeli páráktól őrizkedtem, a nappaliaktól kevésbé. Ha most elmegy a hajó és újra időt nyerek, úgy rendezkedem be, hogy egy kisebb és egy nagyobb ládát, erős bádogból, akasztok fel alkalmas helyen, s nagyság szerint egy, vagy két lámpát égetek alatta, éjjel-nappal. Magától értetődik, hogy ennek az én szobámban kell lennie, mert ha tűzzel akarnék segíteni, legényeim hol megsütnék, hol kihűlni hagynák. Az új skatulyákba ilyenképpen kezelt rovarokatszedek. Hogy az igazi segítőt találtam meg, újra azt hiszem, isten tudja hányadszor! Láthatod ebből, hogy mennyi bajjal jár itt Új-Guineában a rovargyűjtés, és enyhébben ítélsz meg, amiért kevesebbet és rosszabbat küldtem, mint amennyit tőlem várhattál.

Oestrídát, nem hiszem, hogy sikerüljön találnom. Szorgalmasan mosogattam volt bélférgekért nemcsak minden kezembe kerülő emlősnek, hanem madárnak, gyíknak és kígyónak is a beleit, de rovarálcát sohase találtam. Bélféreg volt elég; küldtem is egy csoportot dr. Rátz István számára, de sohase hallottam róla, hogy megérkezett-e? Azóta nem is gyűjtöm; látom, nincs is rá szükség. Legfeljebb tán kecskében kereshetném, ahoz is ritkán jutnék, csak a hittérítők tartanak néhányat. Ott is legfeljebb importált fajról le-

hetne szó, mert nem hiszem, hogy itten honos Oestrída hamarjában rákapjon egy idegen állatra, kivált ha annak még rokonsága sincs itt, mint a kérődzőknek.

Mertsajátságosan viselkednek az Új-Guineában itt-honos rovarok az Idegen földről idekerülő állatokkal szemben, legalább annyiban, amennyire én felületes szemlélődés után magamnak megjegyeztem. Honosított állat itt a kutya, a macska, a ló, a zebu-ökör, a kecske, a Hátsó-Indiában honos (kínai-rassz?) disznó, a tyúk, két fajta kacsa (Manilla-kacsa és egy kisebb, Singaporem közönséges fajta) és egy feltűnő hosszúnyakú lúd. Friedrich-Wilhelmshafen környékén 6—8 szabadon eresztett celebesi szarvas bolyong az erdőben, de erre vadászni még nem szabad. A házi egér és a vándorpatkány elő van ugyan sorolva az újguineai emlősök névsorában, de én csak a patkányt ismerem Berlinhafenből, Mlemien faluból.

Ezek közül a macskának, a lónak, az ökörnek és a kecskének meg a szarvasnak nincs itt rokonsága. Hogy az élő állat mennyire szenved a parazitáktól, azt nem tudom; de azt tapasztalásból tudom, hogy ezeknek a tetemét, vagy a húsát hiába tesszük ki bogárcsalónak; ürülékükre se mennek, legfeljebb, ha igen szagosak, jön rá kevés légy, mind olyanfélék, amik mindenféle rothadó anyagokon élnek. A levágott marha bőrét itt értékesíteni nem lehet, hát egész bőrt tehettem ki csalónak, de nem jöttek rá. Még patkányfélével se sok eredményt lehet elérni. Azonban a repülő-kutyának csúfolt nagy denevérekre, kivált pedig erszényes-emplősökre már pár óra múlva tódulnak a nagy zöld döglegyek (1896-ban 111. sz. alatt küldtem), alkonyatkor pedig egy éjjel járó kis dögbogár, mit literszámbra szedhettem volna a legelsőben preparálásba vett *Phalanger orientalis* erszényes bőréről, mikor még nem ismertem ezt a szokásukat. Sőt ittlétem első hónapjaiban, 1896 elején, egy véletlenül talált *Pera-meles* erszényes teteme alatt valódi *Necrophorus*-t is

fogtam, aminek azóta se leltem párját. Az igaz, hogy a Phalanger-nek még életében is igen erős, mosusra emlékeztető szaga van, amit támolék annyira szeretnek, hogy ha valahol csak egy bőrdarabkát látnak is, legelső dolguk élvezettel az orruk alá tartani.

Nagy kényelem Új-Guineában a madártömőnek, hogy kétnapos madártetemre is alig jönnek legyek, bogarak pedig éppen nem. Levágott marha húsát hűvös helyen bátran felakaszthatjuk, anélkül, hogy húslegyek ellen óvni kellene, akár reggeltől estig. Ellenben a disznóhúst néhány óra múlva megdongják, mert az már újguineai állat.

Ha már a rovarok még a holttetemek tekintetében is ilyen konzervatívek, az élőkkel szemben bizonyára még jobban ragaszkodnak az ősi hagyományokhoz.

Horváth Gézához.

Stephansort, 1900 március 1.

Az unalmat nem ismerem, hát csak szólásmód volna, ha azt mondanám, hogy unalmamban vettem elő egy kivándorlók számára szerkesztett ujságnak azt az összeállítását, hogy a világ félreeső tájaira hova és mennyi idő alatt jut el a posta. Büszke voltam rá, hogy a világnak olyan zugában vagyok, hova postahajóval is csak 40—45 nap alatt jut el a sürgős levél, holott a legsötétebb Afrikában száz meg száz mérföldnyire bent 30 nap alatt megkapják. Csak a Karolina-szigeteknél levő Marshall-szigetek járnak túl rajtunk, mert oda 70—75 nap alatt jutnak el a legújabb hírek. Okvetlenül el kell jutnom oda, mert az ott időzés megbecsülhetetlen a magam forma nehezen levelezőnek.

De sehol sincs teljes boldogság; a mienknek is van árnyékos oldala. Ezt most saját káromra tapasztalom. Februárius 15-ikén jutott csak a kezembe a „Pesti Hírlap” múlt évi szeptember 15-ikén közölt bolond

újdonsága az én „elvadulásomról“, melyben egy „világlátott hazánkfia“ engem legalább is úgy egy kicsit futó bolondnak mond.

Nagyon vegyes érzelmeket keltett fel bennem. Elsőben teljes szívből mulattam rajta, mert olyan erősen bolond állítások, hogy torzított képnek is túlságosak. Mulatságos hatását fokozza az, hogy „komoly lap“ hitte el. Az ilyen ostoba híresztelések ellen nincs védelem ilyen messziről, mint Új-Guinea s olyan nagy idő folytán, míg arra az én feleletem megérkezhetik. Akiben csak annyi jóindulat volt irántam, hogy azokat el tudta hinni, abban ennyi idő alatt meggyőződésé vált a hit. És azután mivel tudnám megcáfolni innen? Csúfos vagy goromba válasz nem argumentum, hatósági bizonyítvány, ismerősök nyilatkozata itt nem bizonyíték.

Az is csúnya dolog, ha otthon veszekedik magyar a magyarral, de az már igazán undorító, hogy még a messze távolban se tud kettő megférti egymással. Azon a nagy területen, mely Hátsó-Indiától a Pápua-szigetekig terül, mely legalább is akkora, mint fél Európa, az utolsó négy évben tudtommal csak két magyar lakott, dr. Krúdy Ödön úr Singaporeban és én Új-Guineában. Több mint 3000 kilométer választott el bennünket egymástól, de az kevés volt a tisztelt úrnak ahhoz, hogy a legvadabb híreszteléssel nekem ne rontson.

Dr. Krúdy urat nekem életemben csak egyszer volt alkalmam látni. Mikor ide utaztomban 1895 december 12-ikén a „Sachsen“ hajóval Singaporeba megérkeztem, még alig helyezkedtem el szállásomon, egy fiatalember keresett föl a Dr. úr névjegyével s azzal a jelentéssel, hogy egy hazámfia óhajt velem megismerkedni. Azonnal az alatt váró kocsiba ültünk s elhajtottunk Krúdy úr lakására. Egész társaságot találtam már ott, igazi nemzetközi jellemmel, mint az már Singaporeban szokásos; egyik angol, másik holland, ismét más német vagy francia nyelven igyekezett megérteni szom-

szédjét. Az egészből csak egy öles termetű francia hölgyre emlékezem, kicsi kis férjével, aki alig ért a hónaljáig; látásból ismertük is egymást, mert Genuától együtt hajóztunk idáig. Én magyarul próbálkoztam meg tisztelt hazámfiával, de bizony hosszas hollandi szolgálata alatt úgy elfelejtette anyanyelvét, hogy alig tudtam megérteni, mit akar mondani, hát untalan visszatértünk a németre. Pedig a jelenlevő társaság nagyon kíváncsi volt hallani, hogy miképp hangzik a magyar nyelv. A Singaporeban divatos frissítő italokban nem volt hiányunk, de azért vonatott volt a társalgás, mert ki vágyott mindenki a szabadba, látni a várost és az idegenszerű népeletet.

Ez lehetett az a híres ebéd, melyre a derék férfiú meghívott engem, az „elvadult embert“.

Másnap az osztrák konzul vendége lévén, felemlítettem neki új ismerősömet. *Brandt* konzul informált (nem hivatkozom a fel nem található „angol és hollandi gyarmatosokra“, „mindenkire“), hogy a mélyen tisztelt Dr. úr a kínai városrészben egy droguista-üzlet tulajdonosa s jó keresete van hamis fogakkal, üvegszemekkel; mert a legszegényebb kínai napszámos is új fogat tétet a rossz helyébe és szívesen állja ki az operációt és fizet rá 60–80 dollárt, akármilyen nehezen takarítja is meg, csak hogy kancsal szeme helyett szép üvegszemet mutogathasson. Egyúttal arra is figyelmeztetett, hogy Singaporeban nem jó ajánló levél a nagyra becsült Dr. úr barátsága.

Az olyan hírek, mint amilyeneket tisztelt hazámfiárolam mesélt, olyan képtelenségek, miket csak Alborák vehetett komolyan.

Tessék elhinni, hogy amikor elolvastam, teljes szívemből jót nevettem rajta s jókedvembe a megbánásnak, a keserűségnek legkisebb érzése sem vegyült. Olyan túlhajtott képtelenségek voltak ott megírva, hogy pillanatig se jutott eszembe, hogy lehetne olyan rosszakaróm is, aki abból csak egy szót is elhisz. Viccnek elég bolond és karrikaturának elég jó. Az ilyenért

haragudni se lehet. Most én rám jár a sor, majd alkal-
milag visszafordítjuk. Mindenki akkorát hazudik.
amennyit a közönsége elbír.

De vérig sértett Krúdy Ödönnek az az állítása,
hogy én panaszkodtam a magyar tudományos világra,
amely teljes közönnnyel viselkedik munkálkodásom
iránt; hogy el is határoztam, hogy ezután csak az
angol kereskedők számára gyűjtök, akik jobban meg-
fizetik gyűjteményeimet.

Hogy én panaszkodtam volna a magyar tudomá-
nyos világ közönyössége miatt!? Hiszen én nem tudok
emlékezni külföldön bűvárkodó magyarra, akit a ma-
gyar tudományos világ annyi erkölcsi és anyagi tá-
mogatásban részesített volna, mint éppen engemet!
Csak addig tudnék élni, míg azt megérdemelni bírnám!
S mi panaszom lehetne, mit várhatnék többet? Gyűjte-
ményeimet s jegyzeteimet a magyar természetrajz és
néprajz előkelő tudósai dolgozzák fel, amire otthon
nincs szakember, a Nemzeti Múzeum a legkitünőbb kül-
földi tudósokhoz juttatja tudományos értékesítésre. S
józan ítélettel várhatnám-e, hogy valahol a világon a
megbecsülésnek annyi jele érjen, mint amennyi otthon
részemre kijutott, érdemen felül? A főntemlített Dr.
úr földhöz ragadt lelke nem bírja azt meg sem érezni,
hogy akad a világnak ezen a táján valaki, aki nem a
singaporei ezüst dollár után esúszik-mászik! Az neki
bolond ember, vad és elzüllött!! Ám kérdezze meg a
Nemzeti Múzeum igazgatóságától, hogy tettem-e valaha
csak célzást is egyetlen szóval, hogy gyűjtésemet nem
fizetik meg eléggé s ezután idegenekhez fordulok! Majd
öt év óta hazaküldött küldeményeimért sok szép vitel-
bért fizettem ki, tettem-e arról valaha egy szóval
is említést?!

Alig van Európának olyan országa, hol egy-két
tudós specialista ne dolgoznék új-guineai tárgyakkal a
magyar Nemzeti Múzeum számára. A feldolgozott s
megírt anyag a Magy. Tud. Akadémia, Nemzeti
Múzeum s M. K. Természettudományi Társulat ki-

adványaiban jelenik meg, sőt még levelezésemet is közlésre méltatta a Természettudományi Közlöny. Néprajzi gyűjtésem közlésére pedig éppen új kiadványt indított meg a Múzeum néprajzi osztálya.

Hát lehet nekem okom csak egy szóval is panaszkodnom a magyar tudományos világ közönyösségéért? És éppen akkor, mikor a K. M. Természettudományi Társulat gyűjtése útján, a tudománypártoló, magyar közönség több ezer forintnyi váratlan segélye megérkezett! Singaporeba is azért mentem, hogy most, a helyi viszonyokat és szükségletemet ismerve, újra és célszerűbben felszereljem magamat a további gyűjtésre.

Nem, nekem sohase volt s nem is lehet okom panaszkodni a magyar közönség részvétlenségéért. Nem is tettem soha. Sőt ahol eldicsekedhettem vele, ahol azt érteni és méltányolni tudják, mint a singaporei múzeum, az ugyanottani és buitenzorgi fűvészkertek igazgatóinak, Új-Guinea kormányzójának és a most az itteni lázat tanulmányozó híres dr. Koch-nak, mindenütt megbámulták és magasztalták a magyarokat. Mert hogy állam, gazdag intézetek és magánosok sokszorta több anyagi áldozatot hoznak, az nem ritka nálunk, de hogy a nagyközönség is annyira érdeklődjék és adakozzék egy reális hasznot keveset ígérő, pusztán tudományos célért, azt nem látta még se angol, se hollandi, se német!

Chyzer Kornélhoz.

Friedrich Wilhelmshafen, 1900 május 1.

Multkor dr. Kertészhez írt levelemből értesült Meltóságod szinte csodálatosan gyors meggyógyulásomról. S ha úgy tart az egészségem, mint azóta, rövid idő múlva vérszegénységről sem lehet panaszom. Életkedvem, munkavágyam nagyobb, mint valaha. Nem

is megyek hát már Ausztráliába, bár a mostani postával elég pénz jött hozzá. Hálás szívvel ismerem el Szalay igazgató úr ő méltóságának kegyes és gyors gondoskodását s igazi bátorságot meríték abból a tudatból, hogy baj esetén, ami most is fenyegetett, biztos támogatásra számíthatok.

Honvágyat kaptam Méltóságodnak attól a tanácsától, hogy jöjjek haza egy-két évre s dolgozzam fel eddig gyűjtött adataimat, s bizonyára a gyűjtött anyagot feldolgozó szakembereknek hasznára volna, ha közvetlen érintkezés útján bocsáthatnám rendelkezésükre azokat az adatokat, amikre legjobban szükségük van. És ami fő, sokat tanulhatnék, s éppen azt, amire a legnagyobb szükségem van! S ha már most némi sikerrel dicsekedhetem, mennyivel eredményesebb volna gyűjtésem és tanulmányozásom azután!

Belátom, hogy enélkül aligha fog sikerülni az eddig gyűjtött adatok kielégítő feldolgozása is, hozzá pedig most, mikor már gyakorlatot szereztem benne, olyan rohamosan gyűl a feldolgozandó adat is, hogy egyik akadályozza a másik kellő kidolgozását.

Mennyire végtelenül fontos és hasznos volt nekem csak Singaporeban és Buitenzorgban tett tanulmányutam is, hát még amit otthon meríthetnék! Azonkívül, tekintve az itteni élet drágaságát, bizony nem is nagyon sokkal haladná meg a haza- és visszautazás költsége.

Azonban ez az eszme most engem nagyon készületlenül talált. Magam tudom legjobban, hogy az eddig rendelkezésemre álló tanulmányanyagból hiányzik még sok olyan részlet, amik nélkül feldolgozásuknál egyöntetű egész nem tudnék nyújtani. Mert nem gondoltam még tanulmányutam lezárására.

Éppen ezért elhalasztom még a jövő évre. Addig igyekszem pótolni azt, amit még hiányosnak tekintek. Ha az Isten éltet, úgy intézem dolgomat, hogy a jövő szeptember tájára otthon legyek, s azonnal munkába foghassak. Mindenesetre életkérdés volna reám nézve,

ha legfeljebb egy-két évre, míg a legfontosabb dolgok feldolgozásával elkészülhetnék, a múzeumnál ad persónam létesített állásban dolgozhatnám, s a visszatérés útja nyitva állana.

Madarász és Daday urak dolgozatát nagyon szépen köszönöm; igyekezni fogok, hogy legközelebb új anyaggal szolgálhassak nekik. Már volna is, ha előzetesen értesítettek volna.

A dr. *Hagen Lajos* dícséretének nem nagyon örülök. Nem azért, mintha nem jól esnék, hanem attól félek, hogy az itteni különben is chauvinista németek még akadályokat gördítenek elém. Eddig, ha legalább nem is segítettek semmiben, de legalább nem akadályoztak. Versenynek csak örülni tudnék, félni nincs tőle okom, merthiszen Új-Guinea olyan kimeríthetetlen, ha ötven tanulmányozó ötven évig szorgalmasan dolgozik, még mindig lesz elég tanulmányozni való, de kicsinyes bosszantások sohasem kellemesek. Nekem ugyan nem vehet a szememre senki német antipátiát, de mégis azt tapasztalom, hogy, ha az ember sokáig németek közt él, végre megszereti a franciákat.

Országos Széchényi Könyvtár

Szalay Imréhez.

Friedrich-Wilhelmshafen, 1900 május 1.

A singaporei konzulátus útján küldött pénz a mostani postával megérkezett. Nagyon szépen köszönöm Méltóságod gondoskodását, mert ezzel lehetővé lett volna téve, hogy egészségem helyreállítása végett Új-Zélandba utazzam; de amint mostan, mikor e sorokat írom, már tudni méltóztatik, a beállott szerencsés fordulat következtében, nem kell elhagynom Új-Guineát. Így is nagy szerencse azonban, hogy ez a pénz itt van,

mert most már szabadabban mozoghatok, meglátogathatom azokat a vidékeket is, hol még nem gyűjtöttem, honnan tehát új anyagot szerezhetek a Nemzeti Múzeum számára.

Legelsőbben is Potsdam-haftól a Ramu-folyó torkolatához készültem, de a csendes víziútsal és a tárgyak jelzésével nem tudtam elmozdulni. Ez tehát marad későbbre. Várjuk, hogy a legközelebbi hajóval megérkezik az aranykereskedők csoportja, kik a Bismarck-hegységben fölfedezett aranytelep kizsákmányolására teszik meg a legelső lépéseket. Ha utat törnek odáig s az első berendezés nehézségein túl esnek, csak akkor igyekszem oda. Nem is lesz olyan költséges, de eredményesebb, ha később megyek, mert én nem kalandozat keresek, hanem olyan helyet, ahol gyűjthetek és tanulhatok.

Addig, míg a viszonyok javulnak e tekintetben, másfelé fordulok. Éppen azért jöttem most ide Friedrich-Wilhelmshafenbe, hogy megtudjam, nem lehet-e egy munkáskereső hajóval, mely most útra készül, helyenként érinti majd Új-Britannia és Új-Írland egyes partvidékeit, habár nagyon futólagosan. Dr Koch is vele megy s én nagyon szeretném élt az utat az ő szeretetreméltó és tanulságos társaságában tenni meg. Azt sejtem, hogy alig lesz belőle valami, mert Herbertshöheben a kormányzó is csatlakozni akar s nekem nem marad hely. Ebben az esetben a French- és Meriteszigetekre húzódnám meg, hol tudtommal még nem időzött gyűjtő és természetvizsgáló.

A Karolinákra való tervemmel nem szakítottam végleg, de elhalasztottam a Bismarck-szigetek miatt. De ezt a tervet is azonnal abbahagyom, mihelyt út nyílik előttem Új-Guinea belsejébe.

Mostani hajóval útnak indítok három ládát Brémán keresztül.

Mind a két hordóban felül angolnaforma halak vannak, melyeknek itteni nevök *moluvádó*. A pápuáknak tengeri kígyókat magyaráztam, de ahelyett ezeket hoz-

ták; éjjel lévén, megvettem mind s csak reggel vettem észre, hogy halak.

A „Támi“-szigetekről való rákok mindegyikéhez odacsatoltam a támibeli benszülött nevet is. Megjegyzem, hogy a benszülött-nevekre sokat adok, mert, ha tudom, hogy melyik nevű köztük zoológiai tekintetben figyelemre méltó, a benszülött nevét tudva, könnyen megkapom később is; azonkívül, ha közölve vannak, rendkívül megkönnyítik az utánam jövő zoológusok munkáját.

Jegyzetem szerint következő rákok vannak itt: *tamboa-ulu*, szárazföldön lakó, nagy házatlan Pagurida; *gumálát*, gyorsan futó parti rák; *tálitáláo*, 9 foltos parti rák; *dsáj*, apró tarka szemfoltos; *szingámui*, vastag ollós, vörösszemű; *galu*, fehér, oldalt sasirozva gyorsan fut.

A halakat tartalmazó hordóban említésre méltók a repülő kutyák (*Pteropus*) a Huon-Golf északi bejárójánál levő *Káingálá-mi* (False Insel) szigetről, melyet a környékbeli benszülöttek bizonyos időben nagyon látogatnak, mert a közelében fekvő *Poajun-mi* nevű riffnél gazdag halászat esik (Nú-sziget). Ilyenkor vadásznak jabimék a repülő kutyákra is, melyek nappalra a sűrű liánnal beszótt fák koronáján tömegesen összegyűlnek (odaküldött legényem 4 töltéssel 14 darabot ejtett el). Itt van a fő gyűlőhelyük, alkonyatkor innen oszlanak szét az átellenes partvidékre, vagy repülnek át a Támi-szigetekre, hol egyik szigeten (*Kalál*) szintén van kisebbszerű nappalozó helyük. Neve jabim és bukaua nyelven *mo-szán-gám*, tami nyelven *mólimbun*. Húsát a benszülöttek nagyon kedvelik, bár magának az eleven állatnak is sajátos bakszaga van, ami azonban csak közletről kellemetlen. Húsát magam nem kóstoltam meg, azért milyenségét nem ítélem meg, de kiosztottam Kwalánkán jabim faluban a fölösleges példányokat, hogy lássam miként készítik el. Legelsősorban is lángot adó galyakat raktak a tűzre s leporlérték a szőrét, természetesen förtelmes bűzt csapva

vele. Az égett szőrt forgáccsal vagy késsel kaparják le, vízzel is lemosni nem tartották szükségesnek. Azután vitték megfőzni, belestül mindenestül. Előbb azonban a tüztől összezsugorodott szárnyból gondosan levágták a hosszú vékony csontokat és gondosan levélbe csomagolva eltették, mert ebből készítik a tüket, még pedig a vékony ujcsontokból varrótűt (*in-szop*), amivel az alvógyékénynek és esernyőnek használt *Pandanus* leveleket varrják, a vastagabb karesontból pedig fedél-varrótűt (*uló*), amivel a házakat fedő szagópálma leveleket fűzik össze. A frissében nagyon hajlékony ujcsontból a gyerekek fülbevalót rögtönöztek, karikába hajtva s a vékony végét a vastagabba tűzve; vagy egyszerűen az orruk cimpáján fűrt lyukon tűzték keresztül (mindkettőnek *szöö* a neve), s úgy látszik, meg voltak róla győződve, hogy most különb legények annál. akinek ilyen nincs.

A repülő kutyák életét igen szép táncban is bemutatták a jabimék és bukauák. Közepén egy fölemelt táncdobbal mozdulatlanul álló legény képviseli a fát, melyet *mó-szángám* csoport táncol körül, zaklattatva egy bátor és egy gyáva vadásztól.

A kisebb denevérek (*mó-liszum*) mind a jabim és gingala partvidék mentén elhúzódó *Lugaueng* hegyekből valók, hol kisebbszerű barlangforma sziklalyukakban élnek (mind *Rhinolophida*, meg egyetlen kutyaorros). A denevéreket a benszülöttek nem eszik.

S. S. „*Sado Maru*“, az Indiai-óceánon, 1902 febr. 2-án.

Útban vagyok hazafelé, vagy, jobban mondva, új állomásom, Arábia felé. Együtt jövök a postával, azért nem késtem el a híradással, ha előbb nem kezdtem is a levélírásba. Most éppen elhagytuk Penang kikötőjét Malacca félszigetén s körülbelül 8-ikán érjük el Colombót.

Nem minden baj nélkül tudtam elhagyni örömeim és szenvedéseim színterét, Új-Guineát. Az utolsó napon, amikor a „Stettin“ megérkezett, teljesen útra-készen állottam; volt rá időm, mert a hajó jó három héttel megkésett; úti málhám jó részének mégis le kellett maradnia. Alig érkezett kikötőnkbe a gőzös, engem a láz ágyba kényszerített s nem gondoskodhattam a hajóra szállításról. Végtére a kormány egyik tisztviselője akart kisegíteni az utolsó órában, magamnak alig levén annyi erőm, hogy a hajóra elmehessek. Azonban félreértette utasításaimat, azokat a ládákat adta fel velem, amiknek egyenesen haza kellett volna indulniok, és éppen a személyes szükségletemhez tartozók maradtak vissza. Reméltem, hogy a másik postagőzös, amely majdnem utólérte az elkésett „Stettint“, utánam hozza Singaporeba, de az is a nélkül érkezett meg. A „Pacnam“ februárius 1-én ment vissza Friedrichhafen felé; intézkedtem a singaporei konzulátusnál, hogy aminek haza kell mennie, Budapestre, a többiek Bombayba utánam jöjjenek.

A konzulátus útján most Singaporeból 4 csomag és 2 láda etnográfiai gyűjtés indul haza, Triesten vagy

Brémán át. Később, mintegy 6 hét múlva, ismét 3 ládának és 9 nagy jabim fapajzsnak kell követnie.

Fotográfiai felvételeim gyűjteményét (mintegy 250 negatív lemezt) még magamnál tartottam, hogy valami baj ne érje, különösen, hogy nedves helyre ne kerüljön. Ezeket Colombóban vagy Bombayben magam adom fel.

Új-guineai gyűjtésem utolsó részleteként nagyobb mennyiségű rostált apró rovar, némi lepke s kevés madár- és emlősbőr fog hazamenni. A madarak kivételével ezek most nálam vannak s egy időben mennek a fénykép-lemezekkel.

Új-Guineát minden szívfájdalom nélkül hagyom el; nagyon is itt volt az ideje, hogy eljöjjenek onnan. Az utolsó évben az Új-Guinea-Társaság hivatalnokai a kormány emberei iránt való ellenszenvüket, mivel azokhoz csatlakoztam, reám is kiterjesztették, s ahol lehetett, mindenütt nehézségeket tettek elémbé. Egyetlen egy benszülött szolgát se kaphattam tőlük; független benszülött pedig itt nem áll szolgálatba.

Singaporei tartózkodásomat arra használtam fel, hogy a múzeum könyvtárában tájékozást szerezzek működésem jövődő színtere, Arábia felől. Azt hiszem, hogy ez nagyon, nagyon hasznos lesz nekem, mert tapasztalásom szerint instrukciók nagyon gyéren csepegnek hazulról. Átnéztem a British Múzeum katalógusát a madarokról és gyíkokról; ismerem *Yerbury* és *Barnes* közleményeit az adeni madarokról, tudomást szereztem *Yajakar* Maskatvidéki gyűjtéseiről, sőt *Yerbury*-nak *Lorenz* és *Hellm* munkáiról írt kritikájából azt is sejtem, hogy miért megyek én most éppen Omanba.

A zoologia egyéb ágaira nézve azután követhetem azt a fatális szokásos utasítást, amit olyan jól lehet pro et contra forgatni: gyűjtsön mindent! Sőt Arábiában, ahol elég szárazság lesz, és nem kell minden növényt extra agyonütni, remélhetőleg a növénygyűj-

tésbe is belekontárkodom. Előre is örvendek neki, hogy itt megint olyan more patrio gyűjthetek és mindent könnyen konzerválhatok, mint akár csak otthon, vagy Ausztráliában.

Legközelebb Colombóba érkezve, ott maradok néhány napig, talán egy hétig. Bármennyire sietnem kell is Maskatba, mielőtt beállana a szárazság, nem tehetem, hogy cserbehagyjam hűséges barátomat és bajban olyan sokszor segítőmet, *Boether* assessort. Úgyis velem akar jönni egész Omanig. Most is hűtlenül ott hagytam Singaporem, nem jött vissza a kitűzött időre Deliből (Sumatra), én pedig takarékoság szempontjából a japáni gőzöst választottam, amelyen az I. osztály $\frac{1}{2}$ részével olcsóbb, mint egyéb gőzösön a II-ik (s melleleg mondvá, nem volt okom megbánni, elbájtolt egészen).

Colombóban hát megvárom *Boether*t. Egyébként ott kivált repülő rovarok gyűjtésére szánom az időt (főképpen moszkítóra).

Maskat-vidékétől sokat várok egészségi szempontból is. Ott éppen az ellenkezőjét találok Új-Guinea nedves éghajlatának s lesz módomban kiizzadni utolsó nyomát is a maláriának. Éppen azért, ha nem lenne okvetlenül szükséges, nem is szeretnék csak éppen futólag időzni ott, hanem egy kissé behatóan szétütni a zoológiai dolgok közt. A konzerválás és hazaküldés könnyűsége kárpótolna legalább sok sikertelen új-guineai erőlködésért.

Hogy ha alkalom nyílnék az igazi arábiai sivatagba bejutni, a rabló beduinoktól való félelem nem tartana vissza. Rossz nép nincsen a világon, csak rossz emberek, azok is csak akkor, ha hasznuk van belőle. Talán alig van nép a világon, amelyikről annyi rosszat tételeznek fel, mint a szegény emberevő papuák; pedig hát azok is százszorta jobbak a hírüknél. Nagy és gazdagon felszerelt expedíciók felköltik a kapzsiságot, tagjai éppen számuk miatt sokféle összeütközésbe kerülnek a néppel: ellenben a magányos természetvizsgáló,

aki együtt él velük, nem nézi le szokásaikat, nem veti meg életüket, mindenütt barátságos fogadtatásra talál. Van már nekem az ilyenekben annyi praxisom, hogy nem hiszek a rémlátóknak.

Bombay, 1902 március 22-ikén.

Végtére megérkeztem Bombayba, ezelőtt három nappal. Azt gondoltam, hogy itt tudósítás vár reám a világ folyásáról és a jövődőről, de Méltóságod december 17-ikén kelt levelénél egyéb semmi se volt található.

Sokszor megemlékeztem előbbi leveleimben útitársamról, *Boether Pál* új-guineai kerületi főnökről és törvényszéki bíróról, aki a múlt évben Friedrich-Wilhelmshafenben lakását is megosztotta velem, s most hazafelé utaztában szintén tanulmányutat tesz a különböző angol és holland gyarmatokban. Colombóban ismét találkoztunk s Bombayig együtt jöttünk el.

Colombó és környéke nem sok érdekest nyújtott, időt se sokat fordíthattam rá, mert a velem levő gyűjtemények átvizsgálása s újracsomagolása foglalt el. Néhány fényképfelvétel s egy kis gyűjtemény a Cinnamon-gardenben fogott repülő rovarokból az összes eredmény.

Ezután vasúton tettünk egy 8 napra terjedő utazást a hegyek közé, a végállomásig, Bandaraveláig, megállapodva az érdekesebb pontokon.

Úgy eltompultam már az újdonságok iránt, hogy a vidék legnagyobb látványossága, a nagy boer-fogolytelep se vonzott, csak madártávlatból fényképeztem le, de az se sikerült. Utitársam meglátogatta, de ő se sokat épült a látottaiból, még kevésbé volt elragadtatva az angolok udvarias fogadásától. Engem a cey-

loni hegyeknek a vasútról elérhető legmagasabb tája vonzott, Pattipola környéke. Ott húztam meg magamat egy üres bungalowban két napig, tősgyökeres szingaléz kosztón. Dideregtem eleget trópusi ruházatomban a körülbelül 1800 m. magasban levő tájon, de összeszedtem néhány száz rovar, nagyobbára mások útján meg nem szerezhető apróságot. Csak azt sajnálom, hogy rovarrostám nem volt velem. Fegyvert ugyan vittem magammal, de Kandyban visszahagyott holmim közt maradt a serét, hát az se sokat használt. Majdnem sírva fakadtam a bosszúságtól, mikor hajnali kóborlásaim közt figyelmeztetett szingaléz vezetőm a *Gallus Lafayetti* sűrűn hallható hangjára.

Ceylonból februárius végével indultam Bombayba, de nem tengeri úton, hanem Tuticorinban kiszállva, Madura, Trichinopoli, Madras, Dhond, Poona és Lanowli állomásokon megállva, vasúton. Az indiai vasutak szerfőlött olesók, az időt nem számítva, az utazás alig került többbe, mintha egyhuzamban tengeren jöttem volna.

India nem ragadott el, a mostani évszakban nines is sok természeti szépség rajta. Az egész Deccan-fensíkon átvezető út mellett fekvő vidék hasonlít a magyar Alföldön aratás után naptól kiaszott tájhoz. Helyenként köves, homokos kiaszott sivatagok, kevés leveletlen, tüskés Acacia és Cactussal borított bozóttal. Ezek érdekeltek legjobban; jó volt előízelítőnek Arábiára, ahol, ha Isten segít, az ilyen pusztaságot hatványozott mértékben leszek szerencsés élvezni. Egyelőre levontam belőlük a tanulságot, figyelmeztetést nyertem sokféle, amire különben bizony nem gondoltam volna. Például elfelejtettem volna gyűjtőeszközeim közül a baltát és a vakolókanalat, ami európai rovarásznak kevés helyen szükséges, de a magyarhorvát tengerparton már magam is szükségét éreztem. A pusztaságokon az állati élet bokrok és bozótok tövé-nél gyűl össze s rostáláshoz, a legbővebben jutalmazó gyűjtési módhoz, csak úgy lehet jutni, ha előbb a bozó-

tot többől kivágjuk s a tövénél összegyűlt földet a rostába szedjük; utóbbi célra való a kőműveséhez hasonló vakoló kanál, mert kézzel nem lehet dolgozni a sivatag és száraz tájon, ahol minden növény tuskét fejleszt.

Egyáltalában nem látok benne semmi rettentőt, Arábiában a száraz nyáron gyűjteni. Nedves évszak ott tulajdonképpen soha sincs, éppen a szárazság a legjellemzőbb vonása. De egyes pontokon, ahol a talajt természetes vagy mesterséges úton nyert nedvesség hatja át, aránylag kis helyre szorul össze a növényi és állati élet s annál kevesebb fáradsággal lehet hozzá jutni. S egy történetesen kezembe jutott új angol könyv azt említi éppen Oman-államról, hogy ez Arabiának úgy földművelés tekintetében, mint bányászatiilag leggazdagabb vidéke.

Itt Bombayban nem sokat tudnak Omanról; azt látom, hogy aki jól értesült egyén számba megy, mind Conversations-Lexikonból puskázza ki. A legtöbbje még azt se tudta, hogy oda gőzhajóösszeköttetés van, nekem kellett bizonyítani a napilapok hirdetési rovatából. Ez a tájékozatlanság nem lep meg; már Singaporem s Bataviában láttam, hogy a legtöbb ott lakó európai nem ismeri a legközelebbi környékét se a szigetnek, még csak a városnak se, s tudósképpel esküszik a legnagyobb badarságokra.

A pestis szórványosan egész Indiában uralkodik s Bombay még mindig a főtelepe. Tegnap 105 új eset volt, ami a város népességéhez képest nem sok. Az utazók forgalmán nem látszik semmi hatása, az Esplanade Hotelben egyelőre magam is a kakasülön, a 4-ik emeleten lakom; ma az Európába induló hajóval sokan mennek, talán kapok alkalmasabb szállást mostani fedélzeti kunyhóm helyett.

Holnapután hétfő, akkor kezdem felkeresni az itteni természetvizsgálók közül azokat, akiknek az ismeretsége hasznomra válhatik. Az angol nyelvvel vagyok annyira, hogy tolmácsra semmi szükségem. Egyébként az itteni könyvtár útján először némi futólagos tájé-

kozást szerzek India s kivált Bombay faunája felől s itteni időmet természetrajzi gyűjtésre használok. Most itt a fősúlyt madarakra és emlősökre akarom helyezni; utóbbit kivált azért, hogy Omanba kipróbált fogókkal és törökkel mehessek, amik nélkül kisebb emlősökhöz alig jutnék.

Igazi jókedvvel és lelkesedéssel indulok Omanba s eddig már úgy beleszerelmesedtem, hogy az itten levő európaiak ijesztgetése semmi hatással se volt rám. Úgy se tudják Omant egyébbel ócsárolni, csakhogy nagy a hőség, beteg lehetek, rablók a beduinok s egyáltalában nem tudják felfogni, hogy milyen élvezet nekem az indiai déli napfényben ernyő nélkül sétálni. Örökké élni se akarok. A rablókkal pedig már az első arab kinevetett, hogy én őket vadembereknek nézem. Hát hiszen az ördög sem olyan fekete, mint amilyenek festik.

Országos Széchényi Könyvtár

Bombay, 1902 március 27-ikén.

Oman és különösen Maskat felé Bombayból hetenként közlekedő rendes gőzhajóközlekedés van; rendszeren csütörtökön indul, vagy pénteken, ha a posta Európa felől megkésett, mert ez bevárja. Maskatig 5—7 napig tart az út, aszerint, amint a cargo miatt a közbeneső kikötőben, főként Karachi-ban, időznie kell. A hajójegy odáig mintegy 120 rupia.

E héten ellátogattam az itteni Természettudományi Társulathoz, hogy megismerkedjem itteni zoológusokkal. Csodálatosképpen magában Bombayban egyetlen zoológus sem él; mind vidékiek.

A Társulat könyvtára nagyon kicsinyes, de azzal

biztatnak, hogy gazdag lesz a Royal Asiatic Society-é, ahova később vezettetem be magamat. Itt céljaimra csak egyetlen használható könyvet leltem, *Tristram, The Fauna and Flora of Palestine*, 1885., mert ebben közölve van a legtöbb emlős és madár arab népies neve; e nevek birtokában könnyebben jutok a nép útján egyes állatokhoz.

Legfontosabb azonban nekem, hogy a Társulat titkárától megtudtam, hogy Bombaytól csak 10 angol mérföldnyire, Bandra városában lakik dr. *Yajakar*, akit Singaporeban gyűjtött jegyzeteim után nevére és természetrajzi működéséről már ismerek. Ez az egyetlen ember, aki utóbbi 10 év alatt Maskatban zoológiailag foglalatoskodott. Bizonyosan sokáig élt Omanban, mert már 1887-ből látom nevére keresztlelve a *Lacerta Yajakari* gyíkot; 1894-ből pedig a *Proceedings Zool. Soc. London* ismertet 17 faj tőle gyűjtött emlőst, köztük egy új nyulat (*Lepus omanensis*) és egy új vadkecskét (*Hemitragus Yajakari*). Ez a született hindu orvos lesz hát legilletékesebb arra, hogy megadja nekem a felvilágosításokat az ottani életről és természetrajzi viszonyokról. Össze is írtam már egész sereg kérdést, amire feleletet várok tőle. Igazi szerencsémnek tartom, hogy dr. *Yajakart* itt találom. Tegnap már ki is mentem a vasúton Bandrába, de azalatt ő éppen Bombayban volt.

A legközelebbi napokban egy másik érdekes ismeretségre van kilátásom: találkozni *Telléry* hazánkfiával. Fontos ügyek egy idő óta Calcuttában tartották vissza, de éppen ma hallottam konzulunktól, hogy a napokban hazajő. Időközben meglátogattam üzletét és magánlakását. Végtelen gazdag művészeti kiállítás az, amit az én egyszerű pápua ízléshez szokott érzékem nem tud méltányolni. Csak azt sajnálom, hogy itteni tartózkodásomra szánt rövid időm miatt nem tekinthetek bele az indiai művészetről szóló, s itt hozzáférhető gazdag irodalomba, hogy legalább alapvonásai-
ban tájékozódhatnám felőle és gyönyörködhetném

benne, és ami fő, jellemző motivumös tárgyakat válogatnék ki a néprajzi gyűjtemény számára.

Dr. *Luschan* és A. B. *Meyer* pápua-etnográfiai munkáiban többször látni azt a törekvést, hogy összekötő kapcsot keresnek indiai vonatkozásokhoz. Ezért láttam magam is szükségesnek, hogy itt Indiában magam is utánanézzek, hogy lehetne-e alapot, érintkező pontot találni a kettő közt? Legjobb alkalom Madrasban nyílt erre. A múzeumban vidékenként összeállított indiai etnográfiai gyűjteményt találtam, ruházati mustrákon, ékszereken, eszközökön, képek útján épületeken látható, ornamentumokon található gazdag összehasonlítható anyaggal. Egész napot szenteltem azoknak a részletes átvizsgálására, mindig azt a szempontot tartva előttem: lehetne-e legalább valami erőszakoltan mesterséges rokonvonást fölfedeznem, a legegyszerűbbre redukált indiai ornamentumokkal vonatkozásba hozni a pápuákat? De sehogyse tudtam magamnak ilyent kierőszakolni. Ami ilyennek lett volna tekinthető, az csak általánosan emberi, aminek a hasonlóságát megfejtí az emberi test szerkezete, természetes eszejárása, a rendelkezésre álló anyag és használása célja. A lehető legáltalánosabbra vontam le a kérdést: minek van a baltának, a késnek, a nyílnek, a dárdának közös típusa a természeti és művelt népeknél, vagy itt most a hindunál és pápuánál? Vagy, ami legszembetűnőbben és tökéletesen közös, minek van a hindu sárgaréz- és a pápua agyagfazéknak ugyanaz az alakja? Az általános emberi megfejtí nekem s nincs szükségem a megértéséhez arra a fogásra, hogy a hindut, dravidát vagy akármely ősi időben műveltebb felfogásra tért népet állítsak oda a pápua tanítómestérének.

De eszmefuttatásom messzire vetett *Telléry* művészeti tárházától, mert én már magam is annyira vad ember lettem, hogy mindig a pápuákra gondolok s amit látok, velük és Új-Guineával hasonlítom össze.

A legszebb, amit *Telléry*nél látni lehet, indiai stílusban berendezett magánlakása. Minden bútordarab

igazi remek, a legkisebb részletekig borítva faragásokkal, amit az én laikus szemem méltányolni se tud. Nekem különösen egy asztal és megfelelő számú, magas háttas karosszék ragadta meg a figyelmemet. Kis távrolról nézve, egy mintájúnak látszanak, minden egyes rész úgy beleolvad az általános stílusba, hogy például a székeket egy gyári mintából származónak vélnök. De a részletekben mindannyi különbözik, motívumaiban és kivitelében hindu ízlés szerint gazdagon egymásra halmozva. Művészi értéküket én nem bírom megbecsülni, csak ahhoz mértem, hogy ha már nekem az értéktelen anyagból, aránylag durván faragott pápua művészeti tárgy értelmezése és művészeti jelentősége is mondhatatlan élvezetet és gyönyörűséget szerzett, mekkora lehet még az ezek szerzete tanúság és élvezet arra, aki ezeket érteni és méltányolni tudja! És ami különösen emelte szememben, vezetöm felvilágosítása, hogy a bútorok nagyolt kidolgozása és összeállítása európai és éppen magyar munka, ellenben a külső faragásos díszítés *Telléry* rajzai után készült benszülőtt hindu kidolgozás, és ami fő, *Telléry* úr szándéka ezeket Budapestre szállítani.

Méltóságos Uram! Ha ezeket Iparművészeti Múzeumunk bírhatná, nem hiszem, hogy volna annak párja a világon!

Amde ezekről, *Telléry* úrról s jelentőségéről bizonyosan többet tudnak otthon, hiszen állandó összeköttetésben volt hazafelé, s családja most is otthon tartózkodik. Nekem a pápua őserdőkben való hosszú remetéskedésem ideje alatt csak egyszer adott hírt egy ausztráliai angol lap, hogy milyen méltánylást és tetszést keltett fel *Tellérynek* egy Calcuttában tartott előadása az indiai ipar fentartásáról és emeléséről. Talán otthon se keltett ez a hír igazabb örömet, mint bennem, aki sors fordultával magam is a „Külföld magyarja“ lettem. Annyival jobban örülök, hogy amit sohase reméltem, pár nap múlva érdemes hazánkfiával megismerkedni szerencsém lesz.

Holnap lesz a kikelet örömnapja, húsvét első napja, nekem most a hetedikszer köszönt be forró nyárral, kikelet nélkül. De hoz nekem mégis egy régóta nem élvezett örömet *Telléry* úr megérkezésével: magyar szót. Mióta elkerültem hazulról, csak egyszer hallottam a magamén kívül magyar szót, 1898-ban dr. *Fanzler* Lajos Singaporeban létekor. Azóta sehol.

„Feltámadunk!” Az van írva a halottak városának kapujára. Az hangzik holnap a világ minden templomában. Nekem is feltámad, talán éppen holnap, egy régóta szívembe temetett halottam, édes anyanyelvem, magyar ajkról, igazi magyar szívből hangzó „Isten hozott!” köszöntéssel! A halálos láz hazájában való hosszas tartózkodás után, most a pestis tűzhelye, onnan egy kis ugrás Arábia sivatagjaira, most nyár idején a földi purgatóriumba, csak pár hónap, aztán — hiszem az Istent — otthon is hallok majd jóbarátaimtól, szeretteimtől egy pár szívből jövő „Isten hozott!”-at.

„Feltámadunk!” Idegen éghajlat veszélyei közt folyton a halál árnyékában járva, visszakapja hitét még a magamforma Istentől elrugaszkodott természetvizsgáló is, aki a hitnek a természetes ellenségét, a tudást keresi. De hát az az igazi természetvizsgáló, aki az üdvösségét is eladná, ha kellő biztosítékot nyujtana neki a gonosz, hogy hőmérőt vihet magával, és visszajöhet, közölni a „Természettudományi Közlöny” hasábjain, hogy hány fokú a hőség a pokolban?!

Horváth Gézához.

Muscat (Oman, Arabia), 1902 május 24.

Megérkeztem végre mégis Muscatba, sőt pár kisebb kiránduláson mustapróbát is tettem, hogy mit is várhatnék tőle, most júniusban, a legforróbb és legszárazabb hónapjában e különösen forró és száraz vidéknek. Amit eddig Omanból láttam, az a kis katlan, amiben fallal és árokkal körülvett város fekszik, a környező sötétbarna sziklás hegyek minden csúcsán roskadozó bástya, rajta egymásnak vontatott énekekkel felelgető őrkkel. A városon kívül néhány apró kertet is láttam, mindenik behálózva cementezett vízvezető csatornákkal; a kertben többnyire jázmin és rózsza, főzelékfélék, vagy valami takarmányféle a kecske és ló számára. Itt még nézőnek se voltam szívesen látott vendég; majd kinézett belőle az arab gazda, akit nagyon megzavartam munkájában azzal, hogy jöttömre elfutott a segítkező asszony és gyermeknépseg.

Feloldalogtam inkább a sziklák közé. Ott se sok biztatót láttam. Jó félóráig nem találtam ott nyomát se valami élőnek, se rovarkának, se fűnek, még csak zuzmófélének se. Ellenben találtam egy széthányt kőcsomóban — egy ágyúgolyót.

Egyik mellékvölgyben látszott pár összeesett kunyhó s közelében egy nyomorék, apró levelű tüskés fa, sőt köhalmok közt valami növényféle is. A köhalmok sírok voltak, némelyiken egy pár törpe Agave. Itt se volt semmi, még csak hangya, vagy pók se. Hanem azután megjutalmazott kitartásomért a fácska, aminek az ágait gondosan esernyőbe veregetve, héját és tövét jól megkaparászva, gondosan megdohányfüstölve, félórai munka után gyönyörködhettem a gyűjtőüvegem spirituszában úszkáló két pici pókban és három darab hangyában.

Kezdetnek elég biztató. De legalább nem jövők zavarba, hogy mit gyűjtsek gondosabban? „Mindent!”

Madárfélét megjegyeztem idáig hármát. Első persze a veréb; tulságos sok abból sincs, de elég. Az öbölben seregestől kíséri a halászok csónakját egy vízi madár, csupa egy faj. A közeli sziklákon nem ritka egy fehér keselyű, fekete szárnyú és farkú, fiatalja majdnem egyszínű fekete.

Különös figyelemre méltónak találom, hogy sikerült, mindjárt a második kirándulásomon, fölfedezni az első idevaló szabadon élő növényt. Hozzá még elég könnyen hozzájutható helyen (kecskének meg juhnak), nem messzire az úttól, egy szikla tövében. Szinte csodálatosnak látszott, hogy ennek a gaznak minden levele és ága megvan, itt, ahol útjába esik juhnak, kecskének, számárnak és tevének, melyek sehol se válogatóságok zöldség dolgában. legkevésbé Muskatban, ahol minden levélkét vagy szalmaszálat gazdájuktól kell várniok! Hanem ez a gazbokor a legelső percben megmutatta, hogy jól fel van szerelve minden ilyen támadás ellen, mintha csak egyenesen ilyen helyre volna teremtvé. Alig érintettem meg egyik ágacskáját, pillanat alatt fehér tejnedv gyöngyözött ki a levelek szélein és a száron, úgy hogy az összegyűlt cseppek permetezve hullottak alá. A tejnedv nem szagos, a bőrön kissé csípős, de kellemetlen ízű lehet, hogy a legkevésbé válogatós füevőknek se kell. Talán azért se látni itt az egész környéken más vad gyómot, mert egy se tudja megvédelmezni magát ezen az egyen kívül.

Mutatónak ide mellékelek belőle egy kis ágacskát és pár virágot; útközben majd megszáradnak.

Engem is nagyon elfogott a honvágy, most magam is azon vagyok, hogy valahogy túlessem a VöröstenGEREN. Mert az ominózus helynek látszik. Az utolsó két évben hazatérő ismerőseim közül háromnak lett sírja ez a tenger. Ott szunnyadtak el szépen a hajón, a néhány nap múlva hazaérkezés boldog reményében. Ezt tekintem illusztrációjául annak, hogy mennyire

igaza van nagyságodnak és dr. *Chyzer* úr ömértóságának abban, hogy nekem is jobb nem egyszerre ugyanom haza.

Úgy tervezem, hogy június utolsó hetében indulok innen Bombayba s Egyiptomban is megállapodva, július végén vagy augusztus elején érjek haza.

Szalay Imre múzeumi igazgatóhoz.

Muscat, (Oman, Arábia), 1902. július 14.

A hőség itt elviselhetetlen, úgyhogy gondolni se lehet kirándulásra, a nap legelső óráján kívül 6 és 7 óra közt; még alkonyatkor se lehet kimenni, mert minden kö úgy sugározza a meleget, mintha sütőkemence volna. Még az az egyetlen *Eumenes* darázs is csak ez idő alatt dolgozik házunk szellős verandáján elkezdett kantaformájú sejtjén. Muscati gyűjteményeim feldolgozása nem is fog sok dolgot adni, néhány *Sterna* és *Larus* madaron és verebeken kívül rovarom is alig van több, mint ahány napja itt vagyok. Csakis azért nem indultam vissza mindjárt az első két hét után, mert megnövekedett „spleen“-em lelohadását várom, naponként chininnel táplálkozom, hogy megerősítsem magamat útam Adenig tartó részére, melyen most a Monsun idején rossz utazás esik.

Vigasztalom magamat a fényképezéssel; felvettem már a városban minden szebb részletet, amiben pedig itt bő választék van. Most éppen a szultánnak kurizállok, hogy engedje levétetni magát és fiait; ha ez sikerül, azután nem lesz nehéz megkapni az előkelő arabokat is. Legalább érdekes albumot vinnék haza, ha mást nem is.

(Vége.)

TARTALOM:

Előszó	5
------------------	---

A LEVELEK:

	Lap
Nápolyi öböl, a <i>Sachsen</i> hajón, 1895 nov. 19.	13
Aden, 1895 nov. 29.	15
Singapore, 1895 dec. 18.	17
Friedrich-Wilhelmshafen, Új-Guinea, 1896. jan. 14.	19
„ „ 1896 márc. 14.	25
„ „ 1896 ápr. 1.	33
„ „ 1896 máj. 6.	36
Berlinhafen, Új-Guinea, 1896 aug. 31.	46
Stephansort, Új-Guinea, 1896 okt. 23.	60
(Mind a kilenc levél Chyzer Kornélhoz).	
Stephansort, 1896 dec. 5. (Kosztka Lászlóhoz)	64
Erima, Astrolabe Bay, Ój-Guinea, 1896 dec. 12. (Entz Gé- zához)	69
Erima, 1896 dec. 18. (Szalay Imréhez)	70
Tamara-sziget, Berlinhafen, 1896 szept. 9. (Rosonowsky Friderikához)	78
Erima, 1897 febr. 7. (Rosonowsky Friderikához)	79
„ 1897 jan. 29. (Rosonowsky Frigyesnéhez)	83
„ 1897 ápr. 10. (Chyzer Imréhez)	91
Stephansort, 1897 jún. 2. (Szalay Imréhez)	99
Simbang, Finschhafen, Új-Guinea, 1898. júl. 27. (Méhely Lajoshoz)	109
Simbang, 1898 aug. 18. (Chyzer Kornélhoz)	113
„ 1898 aug. 18. (Szalay Imréhez)	114
„ 1898 aug. 18. (Fechtig Imre báróhoz)	118
„ 1898 okt. 8. (Bezerédj Ivánnéhoz)	120
„ 1898 okt. 12. (Szalay Imréhez)	123
„ 1898 dec. 2. (Horváth Gézához)	129
„ 1899 jan. 30. (Szalay Imréhez)	134
„ 1899 febr. 2. (Chyzer Kornélhoz)	139
„ 1899 febr. 2. (Rosonowsky Frigyeshez)	140
„ 1899 máj. 25. (Chyzer Kornéliához)	142
„ 1899 máj. 25. (Horváth Gézához)	146
„ 1899 júl. 12. (Kertész Kálmánhoz)	150

Friedrich-Wilhelmshafen, 1899 nov. 18. (Chyzer Kornélhoz)	156
Stephansort, 1900 jan. 4. (Chyzer Kornélhoz)	159
„ 1900 jan. 4. (Horváth Gézához)	160
„ 1900 márc. 1. (Kertész Kálmánhoz)	161
„ 1900 márc. 1. (Horváth Gézához)	170
Friedrich-Wilhelmshafen, 1900 máj. 1. (Chyzer Kornélhoz)	174
„ „ 1900 máj. 1.	176
A <i>Sado Maru</i> fedélzetén Indiai-óceán, 1902 febr. 2.	180
Bombay, 1902 márc. 22.	183
„ 1902 márc. 27.	186
(Mind a négy levél Szalay Imréhez).	
Muscat, Arábia, 1902 máj. 24. (Horváth Gézához)	191
„ 1902 júl. 14. (Szalay Imréhez)	193

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár